

Ис тутула

2. Иван Березкин
Маһары Баһыакап
4. Андриан Борисов
Тыгын сизэнэ Маһары Баһыакап
6. Дмитрий Протопопов
**Чэрэ Максим ындыы көтөбүүтүгэр
сылдыбыта**
10. Зоя Петухова
**Колодезниковтар. Аҕа көлүөнэ
Интервью**
16. Афанасий Мигалкин
**Санкт-Петербург куоракка баар
Россия Наукаларын Академиятын
Нуучча Литературатын Институтун
(Пушкин Дьиэтэ) фонограмма
архыыбыгар буоскабай валикка
(1902–1903 сс.) уһуллан харалла
сытар сахалар саналарын туһунан**
22. Надежда Осипова
«Ойуун түүлэ» сана кэми түстүүр
24. Василий Васильев-Харысхал
«Русский эмигрантъ (якутъ)»
26. Харысхал
Ааспыт кэм аартыктарынан

ИЛИН

Сахалыы түһүмэх. 2012 с. 4 №-рэ

ИЛИН

На якутском языке. № 4, 2012

Сүрүн редактор Олег Сидоров
Эппиэттээх редактор Зоя Петухова

Иван Березкин

Маһары Баһыакап

Маһары Баһыакап диэн Тыгын тойон аатырбыт Бөдөкө, эбэтэр Мөчөкө Бөҕө, диэн уолун оҕото эбит. Кини Эркээни хочотунааҕы Куудукка уонна мыраан үрдүнээҕи Маалтааныга олорбут, онно элбэх сылгыны уонна ынах сүөһүнү ииппит. Маһары Баһыакап сытыы-хотуу, кэлбит-барбыт, тыллаах-өстөөх киһи эбит, ол иһин эдэр сааһыгар Ханалас буолаһын кинээһэ буолбут.

Маһары Баһыакап кинээстээн сылдьан, дыһааҕы хомуйааччыларга элбэхтик көмөлөспүт уонна тус бэйэтэ төлүөхтээх дыһааҕын барытын олус улугумнук төлөөн испит, онон ыраахтааҕы суутун тэрилтэтин үлэһиттэригэр үчүгэй киһи быһыытынан көстүбүт. Ол түмүгэр 1676 с. өр үлэлээбит уонна дыһааҕы үчүгэйдик төлөөн испит кинээстэр Москваҕа ыраахтааҕыны көрсө барыыларын ситиспит. Онно кини бэйэтэ, Нам буолаһын кинээһэ Нохто Никин уонна Мэнэ буолаһын кинээһэ Төрөкө Орсюкаев барар буолбуттар.

Дьэ онон, Тыгын Мындыков сиэнэ Маһары Баһыакап, Мымах Намов сиэнэ Нохто Никин уонна Төрөкө Орсюкаев бэйэлэрин иккилии хамначчытарын көмөлөһүммүрүн, казактары харабылынан ылан, Максим Мухоплев диэн тылбаасчыттанан, барыта уонтан тахса киһи буолан Якутскайтан отыйыгар Москваҕа аттаммыттар. Баран истэхтэринэ дуу, кэлэн истэхтэринэ дуу, суолга Нохта Никин ыалдьан өлбүт. Маһары Баһыакаптаах Москваҕа кыһын тийибиттэр, онно кинилэр тылбаасчыттарыныын ахсынньы 25 күнүгэр Федор Алексеевич ыраахтааҕыга сылдыбыттар. Үһүөннэрин ааттарыттан 120 киһи, 3 кэрэмэс саһылы бэлэх биэрбиттэр. Ол иһин ыраахтааҕы ыалдыттарын күндүлээбит-маанылаабыт, ону-маны бэлэхтээбит. Онтон тохсунньу үс күнүгэр 1677 с. саха кинээстэрэ Сибиир прикаһыгар көрдөһүү сурук киллэрбиттэр. Онно саха кинээстэрин барыларын дыһаах төлөөһүнүттэн босхолотуу уонна буоластар истэринээҕи үнсүүлэри, өлөрсүүттэн уратылары, кинээстэр бэйэлэрэ күрүөхтээхтэрин тустарынан көрдөспүттэр. Бу кэнниттэн сотору Маһары Баһыакаптаах кинээстэри дыһаах төлөөһүнүттэн босхолотор туһунан көрдөһүүлэригэр аккаас ылбыттар. Арай кыра дыһалалары кинээстэр, бэйэлэрэ эрэ буолбакка, дыһаах хомуйааччылары кытта бииргэ көрсөр буолбуттар.

Онтон 1679 с. Маһары Баһыакап

Москваҕа иккиһин үнсэ барбыт, кинини кытта Бороҕон буолаһын кинээһэ Чуука Капчиков уонна Мэнэ буолаһын кинээһэ Чугуун Бодоев барсыбыттар. Кинилэр эмиэ 1676 с. курдук тэринэн айанна турбуттар. Онно 1680 с. санаһыгар тийибиттэр, эмиэ Федот Алексеевич ыраахтааҕыны көрсүбүттэр, бэлэх-туһах биэрбиттэр. Бу сырыыларыгар Маһары Баһыакаптаах ыраахтааҕыга уонна кини правительственной тэрилтэлэригэр саха буоластарыгар дыһааҕы хомуйааччылар, атын араас чыыннаах дьоннор даҕаны, олохтоохтору олус атаҕастыылларын, халыыллаларын туһунан үнсүбүттэр, ол үнсүүгэ олобуран, анараанньылар куһаҥан быһыыны-майгыны уураттарыах буолбуттар.

Саха тойотторо кэнники сырыыларыгар Москва рыногар бэрт элбэх күндү түүлээҕи атыылаабыттар. Холобур, Маһары Баһыакап 2000 кэрингэ киһи, биир киис сонугу, атын да түүлээҕи атыылаабыт, онон элбэх харчыны, танаһы-сабы, иһити-хомуону, араас кизгэли, дьизбэ-уока туттуллар оһуһуктары аҕалбыт.

Маһары Баһыакап ити курдук дойдутугар кэлээт, кэргэттэрин уонна оҕолорун, чугас аймахтарын Москва табаарынан таһыннарбыт, бэйэтэ Якутскай мааны нууччаларын курдук таһынныбыт. Кинини кытта үлэтигэр сана киирбит воевода И.Приклонский бэркэ сэрэнэн кэпсэтэр киһитэ буолбут. (...)

Кини Москваттан иккис кэлиитигэр, 1680 с. саас, Бүлүүгэ дыһаах хайдах хомуйалларын көрө барбыт. Бүлүүгэ, норуот сэхэнин быһыытынан, Тараҕай Болтоно диэн баай ыалга тохтообут. Ол ыал Үчүгэй Чомоҕор диэн кыыстаахтара үһү, ону хаппахчылаах хоско ииппиттэр. Маһары дьизлээхтэри кытта үчүгэйдик кэпсэтэн-ипсэтэн, аһаан-сиэн, хонон-өрөөн, билсэн-көрсөн баран эппит: «Эһиги үчүгэй кыыстаах үһүгүт, ону көрдөрүң эрэ», — диэн. Онуоха дьизлээхтэр кыыстарын көрдөрбүттэр. Маһары кыһыны көрөн баран эппит: «Оҕоҕутун миэхэ, дьэ, биэриһигит», — диэн. Онно Тараҕай Болтоно сөбүлэһэн 16 саастаах кыһыны Маһарыга эргэ биэрэн ыппыт. Дьэ онон, Маһарыны уонна Үчүгэй Чомоҕору тизрээччинэн 9 киһи, ол иһигэр кыыс эһэтэ, барсыбыт. Оччолорго Сийэйттэн уонтан тахса көс аллара Бүлүү өрүүһүттэн арахсар Дьокуускайга быһа барар суол баара эбитэ үһү. Ол суол төрдүгэр, биир үрэх үрдүгэр, ыраахтан

лөглөйөн көстөр арыы тииттээх том-торго хоммуттар. Онтон сарсыарда туран барыыларын саҕана, Үчүгэй Чо-моҕор төрөөбүт-үөскээбит дойдутуттан арахсытыгар, Бүлүү эбэ хотунуттан аттанытыгар, кинилэр иччилэригэр анаан сэттэ тииккэ сэттэ хара кииһи ыйаабыт. Ол арыы тииттээх кини бэлэх ыйаабыт сирэ билигин Киис Ыйаабыт диэн ааттанар, оттон онно баар үрэх Чо-моҕор диэн ааттанар, Маһары кэргэнин аатынан.

Кэnnики Маһары олус күүскэ бай-быт. Оннук киһи эдэр кэргэнэ, Үчүгэй Чо-моҕор, 17-с үйэтээҕи кыраһаабай дыахтар, Москва мааны таһаһынан-сабынан, солкотунан, саха хара кииһинэн уонна саһылынан баһыттан атаҕар диэри танныбыта, Венеция күндү оҕуруоларынан симэммитэ үһү.

Маһары Баһыакап ити курдук олон баран, 18-с үйэ саҕатыгар, кырдыан өлбүт. Кинини Эркээни хочотунааҕы, былыргыта Түөкэй мыраанын, билиннитэ Истээх мыраанын, саамай үөһэ чомчоҕойугар көмпүттэр. Билигин итинэн, Куудук утарытынан, үөһэ Истээх аартыга тахсан барар. Былыргы Түөкэй мыраанын саамай үрдүк чомчоҕойугар 17-18-с үйэлэргэ Тыгын тойон аймахтара уонна ыччаттара көмүллэр сирдэрэ эбит. Маһары Баһыакап унуоҕа ити чомчоҕорго таһыттан көрүүгэ обургу соҕус ампаарынан эргитиллэн турбут. Ону 1933 с. атырдыах ыйын 3 күнүгэр, Саха сири-нээҕи кыраайы үөрэтэр музей тэрийиитинэн, историк-этнограф Г.В.Ксе-нофонтов уонна ити музей директора М.А.Ковынин археологической хаһыы онорон чинчийэ сылдыбыттара. Маһары ампаардыы оноһуулаах эргиз-һинин үһүн эркиннэрин мастарын усталара 4,83 м., туора эркиннэрин усталара 3,90 м., үрдүгэ 1,05 м. эбит-тэр. Ити эркиннэр тас өттүлэрэ былыргы сахалыы ойууламмыттар. Ампаар синньигэр мастарынан үрүттэм-мит уонна тэһитэ быһыы ойуулаах туостарынан сабыллыбыт, олоҕор үрдүлэринэн чараас гына буор ыһыллыбыт. Маны көтүрбүтүгэр, кылгас баҕаналарынан уонна олоҕор үүттэ-ригэр төбөлөрө киирэр туора маста-рынан бөҕөгөтүллүбүт хос ампаар тах-сыбыт, үрдэ эмиэ тэһитэ быһыы ойуу-лаах туостарынан сабыллыбыт уонна буорунан ыһыллыбыт. Иһинээҕи ам-паар таһынааҕытааҕар быдан ордук ту-руктаах турбут эбит. Ити ис уонна тас ампаардар истиэнэлэрин мастара, орохтуу суоруллан, сырдык киирбэт гына силэпиискэлэммитэр.

Маһары.
Художник Григорий Григорьевич
Никифоров реконструкциялаан
уруһуйдаабыт портрета

Ис ампаары көтүрбүтүгэр кэннэ, киһи иинин торума биллэр буолбут. 60 см. диригнэ тас маһын сабыыта тах-сыбыт, ол үрдүгэр хас да хос туоһу уурбуттар, онтон сороҕо эмиэ тэһитэ быһыы ойуулаах эбит. Олору ылат-таабыттарыгар эмэхтийбит хоруоп тахсыбыт, онно сытар өлүк соҕуруу-луу-арҕаа диэки хайыһан, илиилэрэ уһаты ууруллан сыталлара, таһа-саба туга чуолкай биллибэт буолбут этэ. Хоруоба уонна тас маһа сүгэнэн суоруллубут халын тиит мас хапта-һыннартан оноһуллубуттар. Тас ма-һын уна өттүгэр, хаптаһынын быы-һаан, үһүн синньигэс хос оноһуллубут, онно атаҕыттан баһын диэки тимир со-луурун, тылбыылаах кыра симиир-чэҕин, мас кытыйатын, ыныырын, атын үүнүн уурбуттар. Бу археоло-гичкай хаһыы боротокуолугар: «Вся внутренность гроба представляет кар-тину некоторого хаоса, как результат естественного разрушения, а также, видимо, вследствие проникновения туда зверьков. Величину трупа, при-близительно, можно определить чело-веком ниже среднего роста. Одежда на покойнике сильно истлела. Трудно установить какие-либо определенные формы. Попадают кусочки какой-то тонкой ткани, бархата, нитки шелко-вой материи. На шее был шелковый шнур. Что было на шнуре — установить не удалось; надо полагать, предмет ис-тлел и рассыпался. Подняты три пу-говицы с эмалевой инкрустацией, за-понки со следами эмали и сильно раз-рушенные металлические части пояса. На ногах короткая, ниже колен обувь, ровдужная. На голове — глухая мехо-вая шапка, лицо покрыто мехом», — диэн суруллубут.

Маһары Баһыакап хоруобун ханас диэки өттүгэр ох саатын, тимир уонна муос төбөлөрдөөх 18 оноҕосторун ти-рии кэһэххэ уган, ол аттыгар батаһын уонна батыйатын уурбуттар. Маны таһынан ханас илиитин тарбаҕар ойуулаах күндү таастаах, уҥа илиитин тарбаҕар тааһа суох гынан баран ойуу-лаах биирдии биһилэхтэрдээх уонна өссө солко ис ырбаахылаах эбит.

Онон Маһары Баһыакап бэйэтин бириэмэтигэр, 17-с үйэ бүтүүтүгэр, улахан мааны танаастаах-саптаах саха киһитэ эбит.

*Өбүгэлэрбит уонна
үөлээннээхтэрбит суолларынан.
— Якутскай, 1981*

Андриан Борисов

Тыгын сиэнэ Маһары Баһыакап

Саха омук биир бас-көс киһитин Маһары Баһыакап аата быллыргы докумуоннарга үгүстүк ахтыллар. Маһары сахаттан биир бастагынан Россия ыраахтааҕытын кытары сирэй көрсүбүтэ. Кини туһунан номох да элбэх, атын да суолу-иһи хаалларбыта үгүс. Маһары – Бөдөкө Бөҕө (Бозеко Тынинин) уола, Тыгын Дархан сиэнэ. Үрүн-хара сүүрүк үгүөрүтүк үөскээбит Энсиэли өн хочотун Куудук диэн түөлбөтүгэр төрөөбүтэ (Билинни Ханалас улуунун Уулаах Аанын эргин). Маһары Баһыакап төрөөбүт сыла чуолкайа биллэ илик эрэри, нуучча бастаан кэлиитигэр кини өссө да оҕо саастааҕа сабаҕаланар. Фольклор матырыйаалларыттан көстөрүнэн, Маһары «аҕата Бөдөкө Бөҕө өлөрүгэр 9 саастаах оҕо хаалбыта» үһү. Бөдөкө Бөҕөнү 1642 сыллаахха сахалар өрө турууларын салайсыбытын иһин П.П.Головин воевода өлөттөрөн турар. Ол алдьархайдаах сыл ханаластар Осип Галкин баһылыктаах переписчик-хаһаактар этэрээттэригэр сэбилэниилээх саба түспүттэрэ. Онно Бөдөкө Бөҕө Осип Галкыны үнүүтүнэн өтөрү түһэн өлөрбүтэ. Итинэн сабаҕалаахха, Маһары 1633 сыл эргин төрөөбүт буолан тахсар.

Дьаһаах докумуоннарыттан көстөрүнэн Бөдөкө Бөҕө өссө биэс уоллаах эбит: Бузюдай, Кучудей, Курсуй, Легой, Маазыка (Майзяка). 1648-49 с. дьаһаах кинигэтигэр көстөрүнэн Маһары, Маазык уонна Бузюдай буоланнар өлбүт аҕаларын оннугар 10 киис тириитинэн дьаһаах төлөөбүттэр. Аҕатын ынырыктык дьаһайы Маһары дууһатыгар ыар ындыы буолбута сабаҕаланар. Улууһу салайы кини абаҕаларыгар Өлкөрөйгө уонна Өйүк Никиннэ тиксибитэ эрэри эдэркээн Маһары бас-көс буоларга дьулуһуута дэнкэтик көстөр.

Сахаҕа кини көлүөнэ дьон аан-баастагынан дьаһаах батталын билэн улаппыттар. Оччолорго күндү түүлээҕинэн баай Орто Лена тайҕата дьаһаах хомуйааччы, булчут нуучча, торгуомсук дьонунан үллэннэс буолбута. Воевода дьаһалтата чинник олохтонуоҕуттан киһи эстиэр дылы харса суох бултааһын, ыраахтааҕы киһинэн хаһынатын ханатыыга үөскээбит анархия, бас-баттах барыы кэм уодьуганнаар буолбута. Ол курдук 1642 сыл кэнииттэн дьаһааҕы хомуйуу киин-нэммитэ, ким төһө сүөһүлээҕинэн көрөн дьаһаах төлөбүрүн акылаата ууруллубута. Дьэ ол да буоллар, бары урууларын-аймахтарын сэргэ, Маһары Баһыакап эдэр сааһыттан дьаһаах хо-

муйааччылар балыырдарын-батталларын кытта билсэн барбыта. Холобур, суруйбуттар эбит Петр Головин воевода: «накладывал на них, ясачных людей ... великого государя, ясак и поминки и воеводские поминки ж за очи не по их животам и не в силу перед прошлыми годами вдвое и втрое своим вымыслом без ... великого государя указу», -- диэн. Кылгас кэм иһигэр тыаҕа киис эстибитэ. Сизэрэ суох үрдэтиллибит кээмэйдээх дьаһаах төлөбүрүгэр иэс мунньулан испитэ. Маны таһынан хаһан эрэ өлбүт киһи, аймаҕын, оннугар дьаһааҕы ирдээн ылаллара. Дьаһаах иэһин төлүүр туһуттан сорох дьон бүтэһик ынахтарын кытта атыылаан эстэллэрэ. Бу барыта түмүллэн, сахалар мунньустан баран ыраахтааҕы аатыгар челобитнай түһэрлэллэрэ. Биир манньык суругу 1660 с. Нам тойоно Ньыха Мымаахап эрэллээх дьонунан Москваҕа ытан ыраахтааҕыга тус бэйэтигэр туттарбыттар. Бу суругу илии баттабыт 104 дьаһаах төлөөччү киһи ортотугар эдэркээн Маһары Баһыакап аата эмиэ баар. Бу кэмнэ кини Өлкөрөй уола Халҕайы уонна да атын Ханалас тойотторун кытта улуунугар биир сис киһинэн буолбута көстөр. Дьэ бу ыраахтааҕы Алексей Михайлович уонна царевич Федор Алексеевич ааттарыгар ытыллыбыт челобитнайга сахалар бэрэстэбиитэллэрин Москваҕа ытарга көрдөһүү баара. Ону тэнэ сахалар суруйаллар: «как, великие государи, прислана наша Якутская земляца, и тому великие государи, годов сорок и тех мест ... нас, сирот ваших, с такова числа прежние стольники и воеводы ни которой к вам, великим государем, к Москве не отпускали неведомо для чего». Москваҕа барыан сөптөөх дьонунан Ньыха Мымаахабы, Чугуун Бодоевы уонна Маһары Баһыакабы ааттабыттар. Маһары оччолорго отутун да ситэ илик этэ. Дьэ ити курдук Москваҕа тийбит сахалар дьаһааҕы өлбүт аҕаларыттан, ини-биилэриттэн, хамначчыттарыттан ылыныны боборго, онтон түүлээҕи, тириитэ буортуламмыттарыттан, сиппэтэх тириилээхтэриттэн уратыны, барытын тутарга, киис, саһыл тириитин кыайан булбатах дьаданы сахалартан дьаһааҕы харчынан ыларга, инникитин хос дьаһааҕы хомуйары боборго туруорсубуттара. Дьэ манна сахалар балачча ситиһиилэммиттэрэ. Ол курдук, ыраахтааҕы былааһа маны барытын ылынарга тийбитэ. Атын өттүттэн, тойоттор ыраахтааҕыга аар-саарга аатырбыт сырыылара саха омук бэйэтин билиниитэ сайдарыгар ураты суолталаммыттар. Саа-

май киэнник биллибит сырыынан 1676-1677 сс. Ханаластан Маһары Баһыакап, Намтан Нохто Никин уонна Мэнэттэн Тирэх Орсюкаев айаннара буолбута. Кинилэр бар дьонноруттан кыһалҕаны чэпчэтэргэ туһуламмыт сорудахтары илдьэ барбыттара. Биир сүрүн туруорсууларынан бытархай дьыалалары, 5 солк. кыайбат ночоттоохтору, тойоттор бэйэлэрин дүүллэригэр таһаарыы этэ. Маһары Баһыакаптаах ыраактаагы былааһыттан өлбүт дьонтон хомуллуохтаах дьаһаах иэһин сотторорго ирдэбиллэрин хаттаан көбүппүттэрэ. Маны таһынан саха тойотторо дьаһаах хомуурун бэйэлэрин хонтуруолларыгар ылыахтарын баҕараллара. Колонизация бастакы сылларыттан саҕалаан тойоттор дьаһаах хомуйааччылар балыырдарын-батталларын, үтүргэннэрин үнсэн үгүстүк суруйаллара. Ыраактаагы анал ыйаагынан саха тойотторо дьаһаах хомуйуугу, быраабыланы тутуһууну хонтуруоллаан, хаһаактары кытта тэҥнэ сылдьыһар бырааппаммыттара. Үөһэ ааттаммыт көрдөһүүлэргэ тойоттор тустаах кылаассабы итэриэстэрин туруорсуунан мунурдаммакка бүтүн норуот кыһалҕатын аахсыбыттара көстөр. Дьаһаах олохтонуутун кыһарҕана норуот бары аранатын хабар буолан Орто Лена олохтоохтору биир дьылҕалаахтарын өйдүүлэригэр эмиэ төрүүт буолбута.

Маһары Баһыакаптаах сахалар биэс сылтан үөһэ болдьохтоохтук барар сууттаһыларын тохтотор туһунан көрдөһүүлэрэ олус дириҥ ис хоһооннооҕо. Былыр сахалар сүөһүлэрэ эстиэр, хаһаайыстыбалара сатарыйар диэри уһуннук сууттаһаллара. Ол иһин ыраактаагыттан олохтоох нуучча суутугар биэс, уон, уон биэс сыл анараа өттүгэр буолбут быһылаанна дьыала онороллорун боборго туруорсубуттара.

1679-1680 сс. Москваҕа өссө биир депутацияны тэрийэн ытталлар. Бу сырыыга Маһары Баһыакабы кытта Бороҕонтон Чуука Хапчыынап уонна Мэнэттэн Чугуун Бодоев барсыбыттара. Бу сырыыттан биир бэлиэ түгэнгэ тохтуоҕу баҕарыллар. Арааһа Маһары Баһыакап туруорсуутун күүһүнэн быһыылаах, бу сырыы кэнниттэн кини бэйэтэ уонна кэккэ баайдар ыраактаагы укааһын быһыытынан официальной докумуннарҕа «князец» диэн чорботон ааттанар буолбуттара. Дьэ бу туох суолталааҕый? Суолтата диэн сахаларга биир салалталаах буолуу туһунан өй-санаа бигэтик олохсуйан өссө дьыалаҕа-куолуга, сурукка кирибитэ буолар. Сахалар Москваҕа сырыыларын

туһунан номоххо Маһары Нохтону кытта хайалара бастыҥын туһунан мөккүспүттэрэ киирэ сылдьара мээһэ буолбатах. Онно Маһары ыраактаагы мөккүөр туохтан төрүттэммитин туһунан ыйыппытыгар мин Тыгын бэйэтин удьуорабын, онтон Нохто ийэ ууһунан эрэ уруубут диэн эппиэттээбит. Бу ким ханан Тыгынна уруу буолара, дыһынар, мөккүөргэ сылтах эрэ буолбута. Дьин иһэ Тыгын саха өйдөбүлүгэр омугу түмээчи быһыытынан чинник олоруутугар этэ.

Биирдэ Москваттан кэлэн баран Маһары ыһыах ыспыт. Ол ыһыах күрэхтэһиитигэр хаһаайын бастын тустааччытын Бүлүүттэн кэлэ сылдьар Дьалаҕай Киилээн кыайбыт. Мантан кыһыран Маһары Киилээни таһытарбыт. Мантан кини эмиэ эһэтин Тыгын курдук кими да иннигэр түһэриэн баҕарбат бардам майгылааҕа көстөр.

Маһары Баһыакап былаастаах киһи быһыытынан аптарытыата үрдүгүн туоһулуур биир чаччыны аҕалабын. 1690 с. Сүпсүк Тевелгин диэн ааттаах Ханалас киһитэ Усть-Олекматтан И.Крыжановскай салалталаах дьаһаах хомуйааччылар кини суоҕар кэлэн хас да төбө сүөһүтүн үүрэн илдьэ барбыттарынан, ону ирдэһэргэ көрдөһөн сурук суруйбут. Өссө 1680-с сылларга Маһары «с товарищи» Дьокуускай воеводатыттан хаһаактар уорууларыттан-хаһааһынардыттан саханы көмүскүүргэ модьуйбуттара. Ону ылынан воевода саханы атаҕастаабыт хаһаактары кытаанахтык уодьуганныыр анал дьаһал таһаарбыта.

Маһарыны Ханалас диэн административнай улуус бастакы баһылыгынан ааттыахха сөп, ол гынан баран кини дьаһалта баһылыгын быһыытынан дьайыылара биир улуус таһымынан мунурдамматаҕа. Ол курдук, кини 1680 с. Үөһэ Бүлүүтэҕи симизбийэҕэ дьаһаах төлөөчү сахалар ааттарыттан воевода Иван Приклонскайтан бу симизбийэҕэ бирикээсчигинэн Иван Крыжановскайы сахаларга көмөлөһөрүн, үтүө сыһыанын иһин аныырга туруорсубут. Үөһэ ахтыллыбыты ааҕыстаахха, бу хаһаак куруук бэрт киһи буолбатах быһыылаах.

Воевода дьаһалтата 17-с үйэҕэ саха тойотторун дьаһаагынан хабылла илик хотугу омук дьонун бөлөхтөрүн кытта кэлсэтиһиилэргэ быһаарсааччынан ылара. 1693 с. Маһары Бороҕон тойоно Чука Хапчыынабы кытта хаһаактар Индигиркаҕа барыыларыгар «изменникам к ламуткам для уговору» кыттыбыттара.

И.Г.Березкин сабаҕалааһынынан

М.Баһыакап 75 сааһыгар 1703 с., элбэх оҕону-урууну (уон уолу) хаалларан өлбүт. Кини үтүө аатын, улуус баһылыгын былааһын улахан уола Күннээх кинээс утумнаан хаалбыт. Номохторгон көстөрүнэн Маһары олус байбыт уонна улахан нэһилиэстибэни хаалларбыт. Кини туйаҕын хатаран сизнэ Соппуруон Сыраанап 1768 с. Российской империя сана сокуоннарын суруйар хамыһыйа үлэтигэр кыттар быраабы ситиһэн дьокутаат буолбут.

Маһары Баһыакап бөдөн, күүстээх личность, түгэхтээх өйдөөх киһи быһыытынан норуот өйүгэр ураты суолу хаалларбыт. Нуучча ыраактаагытыгар приемна киирэн баран кини хорсунунан аһары түһэ сыспыт. Князец диэн титулу ыларыгар суруйбут аатырбыт грамотатыгар Маһары эһэтин Тыгын Россия иннигэр үгүөлэрин өрө тутарыгар арыычча «халыппыта» көстөр. Дьинэр, ханыл ханаластар уордаах баһылыктара Тыгын хаһаактарга утарысыны онорбута. Ааһа баран, Маһары төрөппүт аҕа Бөдөкө Бөҕө дьаһаагы утары сбилэниилээх өрө турууну тэрийсипитин, киһи тыһыныгар турбутун иһин өлөрүллүбүтэ. Маһары ыраактаагы ыйытыктарыгар муударай эппиэттэри биэрбитэ диэн буолар. «Сахалар быагыт бастына тугуй?» диэн ыйыппытыгар: «Талах», «Аскыт бастына тугуй?» диэннэ: «Уу», диэн эппиэттээбит. Ити курдук М.Баһыакап дипломатической дьобурдааҕын, бэйэтиттэн кутталы куоттарбытын ааһан норуотун туһугар дьохуннаах политической быһаарыылары таһааттарбытын таайтаран этэллэр эбит.

Литература

1. Саха былыргы сэхэннэрэ уонна кэпсээннэрэ/ И.Г.Березкин. - Якутск, 1977.
2. Ксенофонов Г.В. Элэйада. Материалы по мифологии и легендарной истории якутов. - М., 1977.
3. Материалы по истории Якутии. (документы ясааһына). - В 3-х частях. - Ч.2. - М., 1970.
4. Иванов В.Н. Социально-экономические отношения у якутов. XVII век. - Якутск, 1966.
5. Токарев С.А. Очерк истории якутского народа. - М., 1940.
6. Колониальная политика Московского государства в Якутии XVIII в. Сборник архивных документов. - Л., 1936.

**Дмитрий
Протопопов**

Чэрэ Максим ынды көтөбүүтүгэр сылдыбыта

Бороҕон улуунун Сынаах нэһилиэгин киһитэ Чэрэ Максим Өлтөхтөн дойдутугар көһөн кэлэн баран оччотооҕу кинээскэ, Өрөөкөй (Алексеев Петр Федорович) диэн киһиэхэ, кыһынын айанныытынан, сайынын хаппарааллаан сылдыбыт. Оҕордук үлэли сырыттаҕына нэһилиэк түһээнин харчытын Өрөөкөй сиэн баран сороҕун дьоннорго сирэйдэ-эбит. Ол курдук Чэрэ Максимна 25 солкуобайы бэйэтэ харчы биэрэн ырахтааҕы хаһынагыгар уктарыах буолан албыннаан, «ээх» дэтэн ылыннарар баран, төлүүр буолбутугар: «Ылыммытын да бэйэн төлөө», – диэн кэбиспит. Онон Чэрэ Максим төлүүр харчыта суох буолан куоракка харчы өлөрө, үлэли киирбит. Биир атыһыкка үлэли сырыттаҕына, сол кини олорор, үлэлиир ыалыгар Таатта кулубата Слепцов диэн киһи түспүт. Кини биир киһэ Чэрэни бэйэтигэр ыныран ылбыт уонна кэпсэтэн баран эппит: «Эн миэхэ үс сыл субуруччу 9 аты тутан айаннаа. Билигин ол изскин төлүүргэр 25 солк. биэрэбин. Бэйэн дьиэҕэр туттаргар 25 солкуобайы уонна 3 буут үрүн бурдугу биэрэбин. Этиибин ылынан үчүгэйдик үлэлээтэххинэ хамнаскын баттыам суоҕа», – диэбит.

Мань Чэрэ толкуйдаан баран, иһигэр сөбүлүү, үөрэ санаан баран, эппит: «Бу үлэли сылдыар тойоммор этэн көнүллэт. Оччоҕо баран үлэлиэм. Миэхэ ханна да үлэлиирим син-биир». Онуоха анараанньта: «Тойонун хайы-үйэҕэ сөбүлэһэн турар, миэхэ эн бэйэн

сөбүлэһин наада этэ», – диир. Онтон балачча толкуйдаан саната суох олорон баран: «Быйыл сайын дойдугар тахсан оттоо-мастаа, дьонун олоҕун буллар. Уонна, бу аты ылан миинэн таҕыс, кэнники айанна эрэи чэпчэ-тэргэ туһалаах буолуо, ылан бэйэҕэр үөрэт, иччитигэр ынырдахха кэлэр гына үөрэт. Бу мин 40 аппыттан икки-стэрэ буолуо, онон эйиэхэ, эдэр киһиэхэ, анаан, соруйан биэрэбин. Атах-хын тардыста сырыт. Баҕар, дьоллоох дьон буоллахпытына айахпытын иит-тэргэ улахан туһалаах буолуо дии санаан биэрдим. Дьэ, нохоо, эр бэрдэ быһыылааххын. Айанныт сураххын истибитим. Аны күһүн бокуруопка, хар түһүүтүгэр, киирээр сөп дуо?» – диэбит. Онуоха Чэрэ Максим үөрэн атаҕа сири билбэт буолбут: «Сөп. Сөп.»- эрэ диэбит. Онуоха кулубата: «Чэ, нохоо, оччоҕо киһилээх сиргэ дьынэ киирэн үс сылга болдьоон ханнаах баппыыската уурсуохха», – диэбит. Ону биирдэрэ «Сөп!» диэбинэн ойон турбут, ону биирдэрэ көрөн олорон сонньуйан баран, иһигэр улаханлык үөрэн, кыайдым, тылбар киллэрдим, дьэ эр бэрдин буллум, үйэм тухары хамначчыт, айанныт оностор суолбар киллэрдим диэн астынар. Үүннүүр-тэһиинниир үчүгэй айанныт түбэспэккэ олус эрэйдэнэр этим, аҕыйах атынан ынды көтөҕөн барыс кыра буолара. Аны баҕас ындыны элбэҕи таһаарыам. Дьааны эбэ хотунна төннөрбөт элбэх түүлээҕи киллэрэн атыылаан, эргитэн биирбин уон оноруом диэн кини обургу оҕурук-

Дмитрий Иванович Протопопов
(1915-1980 гг.), сэрии, улэ ветерана.

таах, уодаһыннаах санаатын чахчы олохтообут курдук санаан аны өйүгэр атын толкуй көтөн түһэр. Дуогабар уурустаһпына аны ахсааннаах сылынан хаппахтанабын диэн баппыска буолар, онон уурсубакка эрэ таах тылынан кэпсэтэ сырыттаахха эрэ ордук барыстаах буолсу. Итинник ис-сүрүбүт-тэн, дууһатынан сөбүлэспит киһи уонна ити хабалатыттан, сууттанарыттан төлөрүйэр суолу булбут киһи, аккаастаабата чахчы диэн иһигэр былаанныыр. «Олор эрэ, доҕор, – диэн баран тойон, киһитэ олохтообутугар салҕаан, – чэ, доҕор, эмиэ тугун баппыскастай иһинэй, оҕо, дыахтар курдук. Бэйэбит икки ардыбытыгар тыл-тылбытын кэһиспэккэ толорор дьон буолуохпут», – диэн баран онон илии тутуһан бүппүттэр.

Дьыһэҕэ киирэннэр дьыһлээх тойонноругар хайдах кэпсэппиттэрин, аны Максим кини киһитэ буолбутун туһунан сана тойоно сүгэ-балта тылынан эппит. Онуоха анараанныта көхсүн этитэн баран: «Кэпсэтии табыллыбыт буоллабына сөп буоллаҕа дии», – диэбит. Дьыһинэн бу дьоннор убайды-быраатты дьон эбиттэр: биирдэхэ кулуба, биирдэхэ куорат атыһыта. Ону Максим дьэ истэн, иһигэр соһуйа саныыр. Онтон чэйдээн баран кулубата: «Мэ, доҕор, Максим, бу харчыны ыл», – диэн 75 солк. ааҕан туттарар уонна үс буут курупчаакы бурдугу биэрэр. Олору Максим үөрүүнэн ылар уонна харчытын сорҕотунан чэй, табаах, танас атыылаһар, сарсыннытыгар барардыы оностор.

Утуйан туран, сарсыарда аһаан баран Слепцов кулуба: «Чэ, доҕор, Максим, тахсан аккын тут», – диэбит. Хамначыттар түүн аттарын аһатан баран аҕалбыттарын, баайталабыттарын түннүгүнэн көрөн олорон. Дьэ таһырдыа тахсаллар. Бааллан турар аттартан тойон биир хара аты ылан атын сиргэ туора баайан баран, 39 аттан: «Дьэ, доҕор, айанныт киһи буоллабын, бу аттартан талан биир аты ыл», – диэбит, боруобалыы таарыйа. Ону Максим кэккэлэхэ турар аттары кэтэхтэриттэн тайана-тайана үрдүлэринэн түспүт, субуруччу. Онно икки эрэ ат төбөтүн аллара түһэрбэккэ үөһэ кэҕис гынан кээстэр. Онтон ол икки аты тутан, чинчийэн баран, чакыр харахтаах кугас-маҕаас аты талан ылан, сизгэн таһааран саната суох ыныырдаан кэбиһэр. Онно тойоно ыныран ылан баран: «Дьэ, доҕор, мин ити буулуур ат буолуо дии саныырым. Бу соноҕос биэс саастаах, оччо үчүгэй сылгы тах-

сыа диэбэт этим. Оттон ити буулуурум атаҕынан бытаан соҕус гынан баран, күүһүнэн, сигилитэ үчүгэинэн ордук. Хаста да айанна сырытта. Сааһа 12-тэ. Чэ, сөбүлээн талан ыллын да сокуон. Чэ быраһаай, үчүгэйдик сайылаа, күһүн кэпсэтиилээх кэммитигэр баар буолаар», – диэн кэпсэтэн бүтэр.

Максим таһаҕаһын ындыылаан дьыэтигэр айанныыр. Буор Ыларынан өрүһү туораан дьыэтигэр сайынны түүн кэлэр. Атын сэргэҕэ баайан таһаҕаһын түһэрэр. Кэргэнэ атынан киһи кэлбит тыаһын истэр уонна түннүгүнэн көрөн Максим ындыылаах аттаах кэлэн турарыттан соһуйар. Хайдах-хайдах баҕайыны дии-дии тэпсэнэли турдаҕына Максим кэлэн аанын тонсуйар, онно ааны аһан биэрбитигэр сүрдэхтик үөрбүт-көппүт көрүннэх көтөн түһэн баран, туох да бокуойа суох: «Чэ, доҕор, үчүгэй буоллубут, уоккун отун, чэйдэ өр, оҕолору туруортаа», – дии-дии сыгыннахтанар. Биирдэхэ туран сатаан өйдөөбөккө эрэ, уот оттон чэй өрбүтүнэн барар.

Максим таһаҕаһын киллэрэн чэйин, табаҕын, танаһын биирдии-биирдии хостоон остуолга уурталыр. Ону көрөн кэргэнэ Кэтиринэн үөрүүтүгэр хайдах да буолуон билбэккэ илиитин кум-хам туппахтанар, ытыһынан сирэйин-хараҕын соттумахтыыр. Оттон чэй оргуйан хойуу гына чэй кутан аһыырга тэринэллэр уонна оҕолорун туруортууллар. Оҕолор туран аҕаларын көрөн үөрэллэр. Бары остуолу тула олорон аһабытынан бараллар. Куораттан таһаарбыт кэһи килиэбин, саахарын оҕолоругар үллэрэн биэрэр. Онон бары үөрэн-көтөн аһыы олорон Максим кэргэнигэр Кэтириискэ туох кэпсэтии буолбутун, хайдах сылдыбытын, хайдах үлэлиэхтээгин барытын сиһилии кэпсээн биэрэр. Ону дыахтар истэн олорон олус үөрэр. Онтон Максим ыйытар: «Тойоммут, кинээспит Бүөтүр, Өрө Харах Өрөөкөй баар дуо?». Онуоха ойоҕо этэр: «Баар сурахтааҕа». Инньэ гынан аһаан баран Максим харчытыттан 25 солкуобайы ылан, ордугун 30-тан тахса солкуобайы ойоҕор биэрэн баран изһин төлүү чугас олорор тойонугар барар.

Онно тийэн тойонугар харчытын аҕалбытын этэн туран, сымыа изһин төлүүр харчытын ааҕа-ааҕа: «Бэйи, ханан эрэ батталгыт, балыыргыт суох буолан тэннэһиэхпит», – диэн иһигэр холмототун санаан ылар. Өрөөкөй харчытын туттарбытын кэннэ, харчыны илиитигэр тутан туран этэр: «Дьэ,

алҕаһаабыппын. Онон эмиэ уруккун курдук айанна онгостон тахсабын дуо?». Ону Максим хоруйдуур: «Суох. Ити харчыны төлүүр иннигэр баһа-атаҕа суох хаһалаҕа киирдим». Онно тойоно толкуйдуу түһэн баран: «Чэ, бу харчыны төттөрү илдээн биэр уонна хата уруккун курдук айаннаан көр», – диэбитин ылыммакка: «Инсэрбит харчыгын сизэ», – диэн баран тахсан барбыт.

Киһээ аһыы олорон кэргэнинэн сүбэлэһэн быһаараллар. Бу дойдуттан дыахтар аймахтарыгар үөһэ Өлтөххө көһөргө, онно тахсан төһө кыалларынан оттуурга уонна быйыл кыһын Максим айанна барар, сана тойон чахчы үчүгэй киһи буоллаҕына баҕар, эһилгэ диэри, сөбүлүүр буоллаҕына, көһөн да тахсыахха сөп диэн.

Атын ыаллара, тойоттор Максимнааҕы, Чэрэлэри, сөҕө-махтайа саныыллар – бу Таатта кулубата туох ааттаах баай киһитэй, кыһалҕаҕа киирбит киһини аһынар сүрэхтээх киһи аан дойдуга баар да буолар эбит диэн.

Бу сураҕы истэн, урукку кинээс Тахтардаан (Заровняев Андрей) анаан хоно кэлэн олорон барытын ыйытан, хайдах кэпсэппиттэрин истэн баран эппит: «Дьэ, доҕор, Максим, үөлэ-эннээҕим, ол Таатта кулубата сүрдээх оҕуруктаах өйдөөх киһи дириллэр, уонна, быраата куорат атыһыта. Ол эһи эрэйдээх кыһалҕалаах буолангыны, ити үрдүк өһүөлээх Алексеевтар кыра дьону албыннаан-баттаан ололорлор, онно түбэһэн биэрдэҕин. Чэ, ол да буоллар үчүгэйдик төлөһөр киһи эбит. Олус элбэҕи биэрбитинэн уонна туох да дуогабара суох кэпсэппитинэн сылыктааҕахха, эйиигин сааһын-үйөн туһары айанныт оносторго санаммыт быһыылаах. Чэ, ол да буоллар эйиэхэ дьаданы киһиэхэ, ханна да, кимизэхэ да үлэлиирин син-биир. Ол гынан баран эн манныгы толкуйдуохтааххын – оҕолордоох киһи олус элбэхтик изскэ киирбэккэ, ол дойдуга көһөн барбакка. Ол антах баран олохсуйдаххына, кэнники, баҕар куһаҕан түбэлтэбэр, туора дьон туора буолуохтара, онон оҕолорун сирдэриттэн-уоттарыттан тэйтиймэ, манна олохсуйдуннар. Эн суоххар көрө-истэ сылдыахпыт. Өйдөөтүң дуо?» – диэбит.

Онуоха Чэрэ Максим: «Сөпкө этэҕин», – диэбитэ үһү. Онон бу сүбэни, кэлин эмээхсининэн сүбэлэһэн баран, букатыннаахтык ылынан дойдуларыттан көспөтөхтөрө үһү.

Күһүнүгэр Максим атынан Таатталыыр күнэ кэлбит. Барар киһэтигэр

дьонугар: «Мин аны сайын, өскөтүн тойонум көнүллээтэбинэ, кэлиэм. Баҕар, сайылы кэлиэм. Чэ, онуоха дылы бэйэбит бөрөһөн-тараһан үчүгэйдик олорун», – диэбитигэр кэргэнэ: «Дьэ доҕоор, биһиги олохпутугар олорор дьон хайдах эмит олоруохпут, бурдуктаахпыт, харчылаахпыт, таҥастаахпыт, кыһалҕата суох олоруохпут. Оттон эн бэйэн үчүгэйдик сылдыа саа. Мэ, бу сүүрэр атахтаах ыраахтааҕы хахай арҕаһын тириитин лоскуйа баар. Кыыл моһуоктуур күннээх буоллаҕына маны көрдөрдөххүнэ тыгыа суоҕа. Маны икки атахтаахха көрдөрүм», – диэн кэриэһин этэ туран сарыы мөһөөччүккэ угулла сылдыары биэрбит. Ону Максим ылан ис сизбэр кичэйэн уктан кэбиспит. Уонна дьонун кутта бырастыылаһан айаныгар турмуут.

Атынан айаннаан Таатта кулубатыгар тийбит. Кулуба кинини үчүгэйдик көрсүбүт. Дьоно айанныырга тэриммиттэр, 40 аты тутан хайы-үйэҕэ баайбыттар. Ол иһигэр хас да айаас атыыр сылгылары туппуттар, олору Максимна анаталаабыттар. Киниэхэ барыта 9 аты биэрбиттэр. Барыахтарын иннинэ ындыыга үөрөппиттэр. Максим иһигэр тастын киһи диэн соруйан кыаттарбат айаас аттарын биэрдэхтэрэ дии санаабыт, Онтон абаран аты айааһыр маннайгы күнгэ сарыы бэрэмдэйгэ уоннуу буут буору кутан баран саамай биир алдьархайдаах мөхсөр атыры анаар илиитинэн суларыттан ыбылы тутан баран, мөҕүһүннэрибитинэн, бэрэмдэйдэн уна илиитинэн ылан ат үрдүгэр бэрт чэпчэкилик лып гыннары бырахпыттар атыыр ыарырҕатан түөрт атаҕын баҕаналыы тэбинэн баран турунан кээспитин, өттүгүнэн үтүрүйэн иллэн ат баайар остуолбаҕа умса тардан баайар. Атыттарын эмиэ итинник баайталаан баран, дьонун өйдөөн көрбүтэ – тойоно күүлэ баҕанатыгар өйөнөн баран дьонун күлүү гына турар эбит: «Хайа, хабар найбал аты кыайан айааһаабат эбиккит дуу?!» – дии-дии күлбүт. Онтон анараа дьоннор үһүө буолан 10 бууттаах буору кыайан уурбакка биир атыры мөҕүһүннэрэ аҕай сылдыаллар эбит. Онтон тойоно ыныран ылан баран Максимна эппит: «Бар, ити уолаттарга көмөлөс». Онно Максим тийэн аты туппут, онно ат кыайан мөхсүбэтэх. Онно уолаттар буордаах бэрэмдэйдэрин нэһиилэ уурбуттар. Оҕордук аттарын баайталаан баран хамначчыттар бэйэлэрин икки ардыларыгар кистии-саба кэпсэппит-

тэр: «Дьэ, бороҕоммут уола сүрдээх киһи кэлбит, ол иһин биһиги тойоммут баарын-суоҕун барытын туран биэрбит эбит дии».

Кизэхэ аһылык буолбутугар тойон Максимы бэйэтин аттыгар ыныран дьохуннаан олорон, дьон бары истэригэр эппит: «Уолаттар, өйдөөн истин, бу Бороҕон уола Чэрэ Максим диэн Өрөөкөй кинээс айанныытын элбэх харчыга атыылаһан аҕаллым. Онтон мин кэмсиммэппин. Аҕардас ити аты айааһырын көрөн туран астынным. Мантан антах кини эһигини дьаһайыа. Суолга хайдах сылдыарга барытыгар. Ону эһиги булгуччу толоруохтааххыт. Дьынэ мин быйыл айанна тахсымаары гыммытым. Ону манньк эр бэрдин булан баран бүтэһикпин тахсыһар буоллум. Чэ, доҕоттоор киһибитин Чэрэ киһи диэн сөпкө ааттаабыттар», – диэн хайҕаабыта үһү.

Ити дьыл Дьааны эбэ хотунна 40 атынан тойоннорунуун ахсыа буолан айаннаабыттар. Аара айаннаан иһэн биир хонук сиргэ алыыга ыгыталаабыт аттара ыһыллан хаалбыттарыгар көрбүттэрэ: тойоннорун атын биир хардан эһэ экирэтэн алыы унуор таһааран бара турбут, оттон Чэрэ ата иччитигэр утары сүүрэн кэлэн биэрбит. Онтон атын аттарын тутуталаабыттар. Чэйдии олорон тойонноро атын аһыһан ытаабыт. Бу олордохторуна аттара алыы унуортан мун кыраайынан тэбинэн иһэрин көрбүттэр. Кэнниттэн эһэ ситиэхчэ буолбут. Сааларын үрдүгэр түһэн үөмэлэһэн эрдэхтэринэ Чэрэ ойон турбут да били хахайын тириитин санаан туох да бокуойа ойон туран суох эһэлээх akka уун-утары тэбинэ турбут. Ону көрөн тойоно ыһытаабыт: «Максим, иирдин дуу, эһэҕэ утары сүүрүмэ!». Кини эһэлээх аты толоон тахсытыгар көрсүһэ түһэр. Дьон көрдөҕүнэ эһэлээх ат икки ардыгар биирдэ баар буола түһэр да били хахайын тириитин эһэҕэ көрдөрөр. Арай ону дьон ыраахтан көрдөхтөрүнэ Максим эһэҕэ сутуругун көрдөрөр. Дьон, дьэ билигин биһиги Максиммыт эһэни ньирэй курдук тутан хата манна аҕалара буолуо дии саныы турдахтарына, эһэ эмискэ хорус гына тохтоот көхсүн этитэ-этитэ олорон хаалар. Максим төттөрү сүүрэн дьонугар кэлэр. Аты тутан көрбүттэрэ – ат уна саныытыгар эһэ хайа охсубут түөрт тыныраһын суола баар үһү.

Дьэ тойонноро үөрүүтүгэр биир билээгэлээх арыгыны тобулан аһаабытынан бааттар. Итирэхтэригэр дьэри арыгы испиттэр. Ол күн өрөөн ат-

тарын сынньатан, аһатан баран нөнүө күнүгэр айаннарын салҕаабыттар.

Аһыы олорон тойон Максимтан ыйыппыт: «Эһэ эйиэгиттэн куттанар эбит дуу? Кини эйиэхэ кыайтарарын билэн куттаммыт оҕонньор буолуо ээ», – диэн сөхпүт. Атын айанныттар да Максим суоҕа буоллар эһэ барыбытын да сизтэлиэ этэ дэспиттэр. Хата, бу курдук аһатта дэһэ-дэһэ арыгыларын салгыы испиттэр. Максим онно сүгүн эппиэттээбэт: «Ким билэр, баҕар куттаммыт курдук буолта буолуо», – диэн кэбиһэр.

Мантан ыла бэркэ айаннаан Дьааныга тийэн илдьибит табаардарынан, бородуукталарынан тойонноро Максимы илдэ сылдьан эргиммит. Наар түүлээххэ биэрбит. Онон төннөллөрүгэр аттарыгар барыларыгар толору түүлээҕи ынырыдан дойдуларыгар бэрт үчүгэйдик айаннаан саас кэлбиттэр.

Сайыныгар тойон киллэрбит түүлээгин куоракка киллэрэн эргитэн, уонунан төгүл элбэх барыһы киллэриммит.

Айан кэнниттэн үс хонон баран Максимы ыныран ылан ыйыппыт: «Эн манна сайылыгың дуу, дьоннор баран сайылыгың дуу?». Онно Максим эппит: «Кэргэним соҕотох түөрт кыра оҕолорунаан хаалбыта, хайдах олоҕолоро биллибэт. Онон хайаан да дойдубар баран сайылаан, дьонум аны кыһын кыстыыр олохторун онорон кэлиэм. Аны күһүн бокуруопка хайаан да баар буолуом», – диэн эрэмньилээхтик эппит. Онуоха тойоно олорбохтоон баран: «Максим, сөпкө этэбин быһыылаах. Быйыл кыһынны хамнаскын 100 солк, 2 чэйи, 4 муунта табаҕы, 1 буут бурдугу, 10 арсыын таҕаһы, уонна, ити 40 akka биэрбэт аппын, хара тыа ардай аһыылааҕыттан быһылаабытын иһин, ити миинэ сылдыар Маһаһыһаҕын букатын биэрэбин, атаһың тардыһа сыраты. Уонна, мин диэтэх киһи аатырбыт айанныта сатыы сылдыара сүрэ да бэрт буолуо», – диэбит. Онон Максим сарсыныгар дьонун, кэргэттэрин, ордук аччыгый уолун Чачарбаны ахтыбыт киһи, дойдулаабыт.

Дьонугар тийэн кэлбит. Дьоно үөрүү бөҕөтүн үөрбүттэр. Кини суоҕар бэйэлэрэ этэннэ олорбуттар. Максим сайынын оттоон-мастаан, дьонун кыһынны олоҕун онорон баран, күһүөрү сайын куоракка киирэн чэй, табаах, таһас, бурдук атыылаһан таһааран баран, күһүн куолутунан тойонугар Тааттаабыт. Онно тийэн эмиэ уруккутун курдук оностон айаннаабыттар.

Ити курдук сылдьан бэһис сырытыгар төннөн иһэн, саас ириэрий буолан эрдэҕинэ, Алдан унуор Арбын алыыта диэн сиргэ хонордуу тохтообуттар. Кизэһилик халлаанна онон-манан лоскуй былыттар тахсыталаабыттар уонна саа тыаһын курдук тыас элбэхтик тыаһаабыт. Онтон чаанньык быстына буолан баран Максим оттубут уотун кытытыгар утуйаары сыттабына, ата аллараттан кистии-кистии туох да бокуойа суох өрө сүүрэн уот иннигэр кэлэн хорус гына түспүт уонна дыгигийбитинэн охтон түһэн баран ичичитин диэки аһыннарарды дуу, бырастыыласпыт дуу курдук ытыыр харабынан көрүтэлээн кээһэт өлөн тыыллан хаалар. Дьоннор айманан ойдон тураллар. Алы диэки көөттөрө – аттара бары охтубуттар. Онтон Максим эппит: «Ити аата сылгы сотууна турдаҕа, дьэ алдыаммыппыт», – диэбит.

Бары айанныттар айманаллар, күүппэтэх өттүлэриттэн, билбэтэх, сэрэйбэтэх алдыархайдарыгар түбэхэллэр. Максим атын суларын ньылбы тардан ылан баран туппутунан, абатыгар сыһыны киирэн кэрийэн көрө сылдьан ыраахтан көрдөбүнэ хойуу үөттэр быыстарынан биир ат мэччийэ турар эбит. Ону көрөөт үөрүүтүгэр сүүрэн тийибитэ, били, кини аан-баастаан Маҥааһыйатын кытта бииргэ тала сылдыбыт улахан буулуур ата түөрт атабын баҕаналыы тэбинэн мунун сиргэ анньан баран биэс атах буолан өлөн баран охтубакка турар эбит. Ону тийэн төгүрүччү хааман көрөн баран, абаккатыгар туппахтаан көрөр уонна түннэри анньаары гынан баран, аһынан, дьэ, эрэйдээх турдун, төһө өр турар эбит дии саныыр. Онтон кэрийбэхтээн көрөн баран дьонугар тахсан сүбэлэһэллэр: мантан дойдуларыгар сатыы барарга, таһаастарын лаабыс онорон ол үрдүгэр кыстаан баран барарга быһаарыналлар. Онтон, сүбэлэспиттэрин курдук онорон баран,

аһаат, өйүөлэрин оностон сүгэн, бары хаампытынан бараллар. Саас ыган, ириэрий улаатан, Алдан өрүһү эргийэн кэлэн туорууллара олус ыксаллаах буолсу. Онон дьоно саамай турук киһилэрин Максими төһө кыалларынан түргэнник тойонугар тийэригэр көрдөһөллөр, кини ону ылынан соботоҕун айанныырга турунар. Отуттан тахса көс сири үс күнү кыайбатынан айаннаан кэлэн тойонугар туох буолбутун толору кэпсээн биэрэр. Онтон тойоно туох да бокуойа суох ол кизэһэ түүннэри аттары бэлэмнэтэр. Сарсыныгар 12 аты көтөллөнөн, Максим, аҕалан иһэр түүлээҕин ынырда, тойон атын олох оностон, түргэнник айанныырга сорулуктанан, суолга турар. Баран иһэн дьонун көрсөн Хабар Байбалы ылан, айаннаан малларыгар тийэр. Аттары, ордук ыныырдарын-таймаларын, атын сөптөрүн, тэриллэрин собуостан Алдан унуор турар Саастыма чокуобунатыгар уурталаан баран, түүлээхтэрин 12 акка ыныырдан, Алданы уу кэстэрэн нэһилэ туораан дойдуларыгар тийэн кэлэллэр.

Ити Максим бэһис сылын айаннааһына этэ. Тойон биир кизэһэ аһы олонор этэр: «Дьэ, Максим, эһиил айанна тахсар аттарбыт суох буоллулар, онон өрүүбүт. Ол быһытынан эн, дойдулаах киһи дойдугар барарга тийэйҕин. Хамнаскын аахсыахха, төһөнү көрдүүгүнүй?». Максим олоро түһэн баран этэр: «Мин төһө диэн этиэмий, эн бэйэн сыаналаан төһөнү биэрэҕин да сөп буоллаҕа», – диир. Онно тойоно аахпыта буолан баран: «3 чэйи, 5 муунта табаҕы, 3 буут сиэмэни, 20 арсыын танаһы, 150 солк. харчыны уонна ити элэмэс соноҕоһу атаххын тардыста сылдыаргар, ат оносторгор анаан биэрэбин. Айанныыр буоллахпытына киһи ыгтан ыныттарыам, онно соноҕоскун илдьэ кэлээр, сөп дуо?» – диэбит. Ону Максим сөбүлэспит. Уонна бырастыылаһан арахсаллар.

Максим дойдулаабытын кэннэ аҕыйах ый буолаат, кыһын, тойоно ыалдьан өлөн хаалта үһү. Онтон Максими ким да ынырбатах. Онон тойоноох хамначчыт ити курдук арахсыбыттар.

Максим дойдутугар кэлэн, хас да сыллар усталарыгар, кимиэхэ да иһэ суох көңүл үлэлээн-хамнаан олорбут. Онтон биридэ бэйэтин нэһилиэгин киһитэ Алексеев Иван Прокопьевич Дьяаныга таһаҕас таһаарарга хаһынаттан кэпсэтиһэр. Айанныыр буолан, нэһиликтэн 60 аты хомуйарга уонна 12 киһини, ол иһигэр уруккутттан айанныы үөрэммит киһини Максими сирдьитинэн, аттары-бэйэлэри ылар, икки бүк хамнаһы төлүүргэ. Оттон салайаччынан Алексеев бэйэтэ барар. 60 акка 6-лыы буут таһаҕаһы ыныырдан, 360 буут ындыыны Дьяаныга туттаран баран, төннөллөрүгэр түүлээх таһаҕаһы ынырдан киирэн иһэн, били, урут аттара сотуунна өлбүт сирдэригэр, Арбын толоонугар кэлэн эмиэ хоннон-өрөөн ааһаллар. Кини оннук тоҕоостоох сир эбит. Бу өрөөн олонор Максим дьонун илдьэ баран уонча сыллааҕыта турбутунан өлбүт атын унуоҕун көрдөрөр. Ат унуоҕа-дьардыамата охтубакка турар эбит. Онон ат атабын сүһүөхтэрэ чуут эрэ биллэр ыпсыылардаах, ойоҕосторо икки өттө иккиэн ордук эбиттэр, ол аата 9-туу ойоҕостоохтор. Уна өттүн ордук ойоҕоһун төбөтө өттүгүн унуоҕар тийэн анньылла сылдыар эбит. Ол аата сылгы сылыттан ордугун бэлиэтэ эбит.

Бу айан кэнниттэн Максим эмискэ таарымталанан сайын ортотун саҕана өлөн хаалар. Өлөрүгэр кэргэнигэр кэриэһин этэр: «Оҕолорун кырлар, онон, төрөөбүт дьоннор Өлтөххө көһөн тахсан олоороор. Уолаттарын улааттахтарына бу дойдуга кэлээрин. Аччыгый уолун ордук киһи буолуо», – диэбит.

**Екатерина Павловна
Колодезникова (Слепцова)
17 саастаабар**

Колодезниковтар.

«Догордохуу» Ленааагы историко-архитектурнай комплекс Зашиверскай таңаратын дьэстигэр баар Саха сиригэр православнай итэҕэл историятын сырдатар быыстапкага Борогон улуунун I-кы Өлтөх нэһилиэгиттэн төрүттээх аҕабыыт Иван Степанович Колодезников хаартыската баар. Биһиги кини уонна ыччаттарын туһунан кэпсиригэр сизиниттэн СР Наукаларын академиятын президенэ, геолого-минералогическай наука доктора, академик Игорь Иннокентьевич Колодезниковтан көрдөстүбүт.

Игорь Колодезников: Хос эһэм Степан Иванович Колодезников туһунан үгүһү кэпсиirim суох. Кини Борогон улуунун I-кы Өлтөх нэһилиэгин Бэрэ алааһыгар төрөөн-ууһаан олорбут. Сорох дьон кэпсээнинэн нэһилиэгэр кинээстэбит курдук, атыттар үлэһит, дьаһаллаах киһи буолан ньирбааччы олорбута дииллэр. Киниэхэ киһи махтана саныыра диэн баар - уолаттарын Павел Степановиһы, мин эһэбин Иван Степановиһы уонна кыра уолун үөрэттэритигэр. Кыра уола Иркутскайга быраас үөрэбин бүтэрэн баран Өлүөхүмэҕэ үлэли сылдьан өлбүт курдук. Адьас чуолкайа биллэ илик.

Эһэм Иван Степанович Колодезников (Торуой Уйбаан) 1885 сыллаахха Бэрэҕэ төрөөбүт. 1904 сыллаахха Дьокуускайдаагы духовнай семинарияны бүтэрбит. Ол сыл Чурапчы улуунун Томтор диэн сириттэн төрүттээх Слепцова Екатерина Павловнаны бэргэһэлэнэн кэргэн ылбыт. Бу Томтор кини төрөөбүт Дьампытыттан (Бэрэ) олус чугас баара. (Фото 1.)

Эмиэ бу сыл Иван Степанович аҕабыыт аатын ылбыта Дьокуускай епархиятынан Ытык Күөл таңаратын дьэстигэр сулууспаҕа анаммыта. Мантан салгыы кини Верхоянскайга, Чурапчыга Хадаар, Бахсы таңаратын

дьэстэригэр, Амма Сулҕаччытыгар үлэлээбитэ. Амма улууһугар олордохторуна революция, гражданскай сэрии араллаана тардыллыбыта. Сорохтор ахталларынан, И.С.Колодезников аҕабыыт сулууспатын кэмигэр гражданскай сэриини утаран күүстээхтик тыл эппит, дьыбардаахха тыыммыт. Ол түмүгэр улахан оҕолорун Аммаҕа доҕотторугар хаалларан баран ыксалынан Дьокуускайга куотарга күһэлибит. Манна кини кэлин дьонун аҕалан олохсуйбут.

З.П.: Ити кэмтэн кини таңара дьэстигэр сулууспалаан бүппүтүнэн аабыллар дуо?

Игорь Колодезников: Соннук. Таңара дьэстэрэ даҕаны сабыллан бардахтара дии. Иван Степанович аҕабыыт сүрдээх үчүгэй, ыраас туттуулаах мас ууһунан биллэр эбит. Кырдык, кини онорбут суругун остуола, олоппосторо, сундууктара билиннэ диэри миэхэ, аймахтарбытыгар бааллар. Дьэ ол курдук кини 1928 сылтан «Техстрой» диэн тэрилтэҕэ мас ууһунан үлэлээбит, үчүгэй үлэтинэн хайҕаммыт. Ону «Грамота Якутского городского Совета рабоче-крестьянских и красноармейских депутатов о присвоении Колодезникову Ивану Степановичу почетного звания Ударника 4-го года пятилетки, передового бор-

**Иван Степанович и Екатерина Павловна
Колодезниковтар.
Ытык-Кель, Таатта улууһа.
1906 с.**

Аба көлүөнэ

ца на фронте социалистического строительства, активно проявившего себя в борьбе за выполнение пятилетки в 4 года» туоһулуур. 1932 сылтан Саха театрыгар бухгалтердаабыт. Ол эрэри туһааннаах органнар кини урут танара дьиэтигэр аҕабытынан үлэлээбитин умнубатахтар эбит. 1935 с., эһэм от тийэ сылдьан сэбиргэхтэтэн өлөн хаалбыт. Сонно кинини дойдутугар I-кы Өлтөх нэһилиэгин Бэрэ алааһыгар таһааран көмүс унуоҕун көтөхпүттэр. Бу кэмнэ кинини репрессиялаары көрдө-өбүттэр эбит, булбатахтар. Биир нэдиэлэнэн хойутаабыттар. Ити курдук мин эһэм аҕабыт Иван Степанович Колодезников сирдээҕи олоҕо түмүктэммитэ.

Иван Степанович репрессия мизлинсэтиттэн өлөн куоппутун аһан, Айыы танара миигин бырастыы гыннын, үгүс ахсааннаах оҕолорун, аймахтарын дьылҕатын эмиэ чэпчэппитэ. Ол курдук Иван Степанович бэйэтинэн толук буолан оччотооҕу чымаан кэмнэ оҕолорун «норуот өстөөгүн оҕолоро» дэтэн санааҕа баттатартан, сэнэбилгэ, атаҕастабылга киирэртэн куоттарбыта.

З.П.: Дойдугутугар, сиргитигэр-уоккутугар төрүттэргиттэн туох эмэ бэлиэ хаалбатах дуо?

И.К.: I-кы Өлтөх нэһилиэгин Бэ-

рэтигэр турар дьиэ билингэ диэри барар, турар. Бу Иван Степанович туппут сайылык дьиэтин (фото4) кэриэстээн, харыстаан туруорбут дьонно махтанабын. Ордук чуолаан Петр Иванович Винокуровка махталбын биллэрэбин.

З.П.: Хаартыскааттан көрдөххө, олус ыраас тутуулаах, чахчы уус киһи туппут үтүөкэн дьиэтэ эбит. Мантан үгүс көмүс чыычаах кынат үүннэрэн көппүтэ буолуо дии саныыгын.

И.К.: Оннук. Иван Степанович уонна Екатерина Павловна биэс оҕону улаатыннарар атахтарыгар туруорбуттара. (фото5) Кинилэр дьылҕаларын туһунан кэпсиэх иннинэ мин Екатерина Павловна туһунан ахтыахпын баҕарабын. Кэргэнэ өлбүтүн кэинэ Екатерина Павловна кыргыттарын уонна мин аҕабын Иннокентий кытта Дьокуускайга олоро хаалбыта. Миигин күн сиригэр көрүөхпүттэн оҕолоон улаатыннарбыта. Эбэм олус сымнаҕас, үтүө санаалаах күн айыы киһитэ этэ. Кини оҕолоро бары дьону абырыырга анаммыт эмчит идэтин баһылаабытара. 1959 сыллаахха эбэм Екатерина Павловна улаханлык инсультаан үс ый оронтон турбакка сыппыта. Турбутугар 30 сыллааҕы олоҕун барытын умнан кэбиспит этэ, итиэннэ урут ыалдыа сылдьыбыт ыарыылара эмискэ сүтэн хаалбыттар. Онтон бары би-

һиги бары сөрү диэн сөхпүспүт. Бэл көхсө токуруйан сколиоз буолбута эмиэ көнөн хаалбыт этэ. Киһи дыктиргизэн эрэ сөп курдук. Арааһа, ити барыта киһи ньиэрбэтин тутулуттан, этэргэ дылы, салаллар «компьютеритан», мэйиититтэн эбитэ буолуо. Кини биһиэхэ олорон 1974 сыллаахха 86 сааһыгар өлбүтэ.

Иннокентий Иванович Колодезников (1907-1945гг.) 1930 с. Дьокуускайдааҕы медицинскэй училищени бүтэрэн баран Верхоянскэй оройуон Ханалааһыгар үлэлээбит. Онтон 1934 с. Иккис Москватааҕы медицинскэй институтка кирибит уонна 1939 с. бүтэрбит. Кинини кытта П.Е.Кулаковскай, Н.А.Назарова уонна мин ийэм А.С.Семенова бииргэ үөрэммиттэр. Кинилэр доҕордоспуттар, сынныаланнарын бииргэ атаарар, араас спортивной күрэхтэһиилэргэ кыттар, экзаменнарыгар бииргэ бэлэмнэнэр эбиттэр. Аҕам Иннокентий Иванович живописьтан умсугуйан туран дьарыктанар эбит. Үөрэхтэрин бүтэрэллэригэр мин аҕам уонна Анна Семеновна (омугунан чуваш кыыһа) холбоһон ыал буолбуттар уонна Саха сиригэр кэлбиттэр. Оччолорго үрдүк үөрэхтээх быраас тарбахха багтанар эбит, онон Иккис Москватааҕы медицинскэй институту бүтэрбит оҕолору ытыска түһэрэн ылбыттар.

**Верхоянскыдааҕы Благовещенскы таһара
дьиэтин аҕабыта Иван Степанович уонна
Екатерина Павловна Колодезниковтар.
1908 с., ахсынньы 12 күнэ**

Саха сиригэр сэллик, титириир курдук ыарыылар олус тарҕаммыт этилэр. Эдэр быраастарга эрэллэрэ улахан эбит. Иннокентий Иванович рентгенологунан, онтон Анна Семеновна Республикааҕы малярыйнай станция сэбиэдиссэйинэн аһаммыттар. Хомойуох иһин Иннокентий Иванович сэлликкэ хаптаран ыалдьыбыт уонна 1945 с. өлбүт. Анна Семеновна биһиги республикабытыгар доруобуйа харыстабылыгар бэйэтин бөдөн кылаатын киллэрбитэ. Ол курдук кини салалтатынан уонна быһаччы кыттыытынан титириир ыарыы Саха сиригэр букатыннаахтык суох оноһуллубута. Ол курдук кини титирии ыарыыны суох оноруу тобулан, теория өтгүнэн айан олоххо киллэрбит үтүөлээх. Малярыйаны утар охсуһар экспедицияларга 50-с сылларга республиканы биир гына, бары нэһиликтэри, улуустары кэрийбитэ. Кини айбыт теориятынан титиир ыарыы бастаан Саха сиригэр суох оноһуллубут, ол кэнниттэн маньы туһанан бу ыарыыны билигин аан дойдуга суох онордулар. Маны тэнэ биһиэхэ тэнэ гельминтоһы эмтээһин күүһүрбүтэ, улахан ситиһиилэммитэ. Анна Семеновнаҕа ССРС-ка доруобуйа харыстабылын туйгуна, РСФСР уонна Саха АССР үтүөлээх бырааһа диэн үрдүк ааттар инэрйилибиттэрэ. Ийэм 96 сааһыгар биһиги дьэ кэргэннэ олорон күн сириттэн барбыта.

Колодезников Павел Иванович (1911-1972) 1931 с. Дьокуускайдааҕы медицинскэй училищени бүтэрбит уонна Таатта Чычымаҕар, Горнай оро-

йуонун Бэрдьигэстээҕэр үлэлээбит. Онтон Дьокуускайга кэлэн «Краснай Якутия» диэн туберкулезнай санаторийга рентген-технигынан уонна Саха сиригэр сэллиги үөрэтэр институтка үлэлээбитэ. Павел Иванович кэргэнэ Татьяна Алексеевна Колодезникова орто медицинскэй үөрэхтээх этэ уонна өр сылларга «Краснай Якутияга» хирургическай сизэстэрэнэн, ол кэннэ ЯНИИТ-ка үлэлээбитэ. Павел Иванович уола Рудольф Павлович инженер-энергетик, ССРС НА Сибиирдээҕи отделиениын Саха сиригэр филиалыгар үлэлээбитэ. Билигин пенсияга тахсан Москвага олорор, уол уонна кыыс оҕолордоох.

Колодезникова Мария Ивановна (1912-1981). Убайын батыһан 1932 с. Дьокуускайдааҕы медицинскэй училищени бүтэрбитэ уонна 1944 сылга диэри Таатта оройуонугар, Дьокуускайга үлэлээбитэ. 1944 с. Иркутскайдааҕы медицинскэй институтка киирбитэ уонна 1949 с. бүтэрбитэ. Эмиэ «Краснай Якутияга», туберкулезнай санаторийга, онтон Саха сиригэр сэллиги үөрэтэр институтка үлэлээбитэ. Мария Ивановна Колодезникова аатын кытта биһиги республикабытыгар сэллиги операциялаан, хирургическай ньыманан эмтээһини баһылааһыны сибээстииллэр. Мария Ивановна ССРС-ка доруобуйа харыстабылын туйгуна, РСФСР уонна Саха АССР үтүөлээх бырааһа.

Колодезникова Тамара Ивановна (1919-1987) 1939 с. Арассыйатааҕы Кыһыл Кириэс уопастыба сыл анар-

даах кууруһун бүтэрбитэ уонна 1944 с. диэри «Краснай Якутияга» үлэлээбитэ. 1944 с. Мэнэ-Ханалас оройуонугар Суолаҕа сана аһыллыбыт сэллик балыһатыгар аһаммыта, мантан салгыы Майаҕа балыһаларыгар үлэлээбитэ. Үчүгэй үлэтин иһин элбэх мэтээллэрдээх. Олоһун тиһэх сылларыгар Дьокуускайга аймахтарыгар олоҕу олорбута.

Колодезникова Татьяна Ивановна олох оҕо сааһыгар Дьокуускайга өлбүтэ.

Ити курдук аҕам уонна кини биригэ төрөөбүттэрэ бары эмчит идэтин талан бар-дьон тапталын-махталын ылан, үтүө үлэһит дьон буолан сирдээҕи аналларын чизэстээхтик толорон барбыттара.

Түмүктээн кэриэтэ эттэххэ, Иван Степанович Колодезников аҕабыт үгүс бутуурдаах, уустук кэмнэ бар дьонун уонна айбыт айыыларбыт иннилэригэр дьонуннаах уонна сирдээх олоҕу олорон кэнэбэски ыччаттарын кэрэ кэскиллэрин тэрийэн барбыт эбит диэн санааҕа кэлэбин.

*Кэпсэттэ
Зоя Петухова*

***Е.П.Колодезникова сизинин Игорь Иннокентьевич
Колодезниковы кытта. 1944 с.***

***Иннокентий Иванович Колодезников,
врач-рентгенолог***

***Анна Семеновна Семенова
(Колодезникова) , врач-инфекционист,
ССРС доруобуйа харыстабылын туйгуна,
РСФСР уонна САСССР үтүөлээх бырааһа***

**И.С. уонна Е.П. Колодезниковтар дьиз кэргэттэрэ.
Тураллар: үөһээ, хаҥастан уҥа, Павел Иванович, Мария
Ивановна, Иннокентий Иванович.
Олороллор, хаҥастан уҥа, Иван Степанович, Тамара Ивановна,
Екатерина Павловна, аллара олорор Татьяна Ивановна**

**Мария Ивановна Колодезникова,
хирург, ССРС доруобуйа харыстабылын
туйгуна, РСФСР уонна САССР үтүөлээх
бырааһа. 1948 с, балаҕан ыйа**

**Тамара Ивановна Колодезникова,
медицинскэй сиэстэрэ**

Павел Иванович Колодезников, техник-рентгенолог, ССРС дорубуйа харыстабылын туйгуна, уола Рудольф Павловичтын. 1959 с.

Иван Степанович уонна Екатерина Павловна Колодезниковтар сайынгы дьыэлэрэ. Дьампы. 2006 с., от ыйын 15 күнэ

Афанасий Мигалкин

1. В.И. Иохельсон уонна кини саха санатын XX үйэ санатыгар фонографка уһултаран хаалларбытын туһунан

1994 сыллаахха кыра гынан баран, киэн ис хоһоонноох “Культурное наследие народа саха” диэн кинигэни Россия Наукаларын Академиятын Антропология уонна Этнография Улуу Бүөтүр аатынан музейа (кунсткамера – дыктилэр хосторо – М.А.) уонна Саха Государственной университета кыттыһан таһаарбыта. Бу үлэни В.И.Иохельсон ханна да киэн эйгэбэ бэчээттэнэ илик үлэлэриттэн тэттик, чуолкай быһаарыылара бааллара олус байыппыт этэ.

2005 сыллаахха, Владимир Ильич Иохельсон 150 сыллаах юбилейын тэрийсэ, “Юкагиры и юкагизированные тунгусы” диэн фундаментальной кинигэтин таһаарыга убай-доҕор оностубут киһибэр доктор Василий Афанасьевич Роббекка көмөлөһө сылдьан, Иохельсон туһунан балай да информацияны ылбытым.

Ол юбилейга Америкаттан Ыалдьытты кэлбит дьонтон Иохельсон хомуйбут элбэх ахсааннаах матырыйааллара, тус докумуоннара, ону таһынан, кини юкагирдар сангаларын устубута Нью-Йорк куорат публичнай библиотекатыгар баарын истибитим. Кырдьыгынан этэххэ, уһуллубут “сана” баарыттан испэр соһуйбутум, уонна, баҕар, сахалары эмиэ устубута буолуо диэн эрэнкэйдийэ санаабытым. Чахчыта да оннук буолбута. Ити сыл доҕорум профессор Александр Александрович Петров кинигэлэрин ааҕа сылдьан Иохельсон саха “санатын” устубутун, ону ааһан, ол ханна уурулла сытарын билбитим.

Владимир (Вениамин) Ильич Иохельсон (14.01.1855 – 02.11.1937) 1887 сыллаахха государственнай буруйу онорооччу быһыытынан Саха сиригэр көскө кэлэр. Иохельсон олоҕун үөрэппит искусствовед З.И.Иванова-Унарова, сөпкө бэлиэтээн суруйар: “В Олекминске революционный пыл молодого человека постепенно сменяется не менее горячим интересом к исследовательской работе”, уонна: “С этого времени начинается другая часть его биографии, принесшая ему впоследствии славу крупного ученого”, – диэн эбэн этэр.

Иохельсон Саха сиригэр кэлээт да, олохтоох норуоттар олохторун-дьаһахтарын үөрэтиинэн дьарыктанар. Ону бэлиэтии көрөннөр кинини Иннокентий Михайлович Сибиряков харчытыгар тэриллэр Саха сирин олохтоох норуоттарын бары өртүнэн чинчийиигэ, үөрэтиигэ туһуламмыт экспедицияҕа ыныраллар. Бу аатырбыт Сибиряковскай экспедиция 1894-1896 сылларга үлэлээбитэ.

Онно сыһыаннаах, Иркутскай куорат государственнай архыбыттан көстүбүт суругу ааҕыаххайын:

“Милостивый Государь Яков Павлович (Прейн)!

Фотографический аппарат, который Дмитрий Александрович (Д.А.Клеменц, Сибиряковской экспедиция салалаччыта, этнограф – М.А.) поручил отыскать для якутской экспедиции, именно для Иохельсона, был сегодня представлен Милевскому для оценки.

Прилагаю его отзыв. Аппарат находится в настоящее время в музее. Нужно торопиться, так как Митрофан Васильевич Пихтин (М.В.Пихтин, Иркутскай куорат атыһыта, Громова А.И. күтүөтэ, Дьокуускай куорат бочуоттаах олохтоого – М.А.), который обязался доставить в Якутск, отсылает людей на свой пароход 20 апреля. Если не купить теперь недостающих принадлежностей, то лавки закроют, и удобный случай будет потерян.

*Вацлав Серошевский.
12 апреля 1894 г.”*

Иохельсонҥа быһаччы сыһыана суох гынан баран уопсай хартыынанан өйдүүргэ сөптөөх өссө биир докумуону көрүөххэйин:

“В Распорядительный Комитет Восточно-Сибирского Отдела Императорского Географического общества.

Имею честь представить при сем в Распорядительный Комитет Отдела продолжение “Программы экспедиционных работ для исследования домашнего и семейного быта якутов”, составление которой было поручено мне собранием лиц, принимающих участие в этнографическом исследовании инородцев Якутской Области на средства И.М.Сибирякова. Программа по остальным двум отделам (“Верование и шаманство” и “Язык и народное творчество”) будет представлена мною лишь по приискании лица, которое взяло бы на себя работу по этим отделам и составило по ним, для представления в Отдел, программу.

*Эдуард Пекарский,
23 февраля 1894 г.”*

Эдуард Карлович “Продолжение Программы”, “Программа по остальным двум отделам будет представлена” диэн тыллара суруйбута бу Отделга ытар Программатын олус күүһүрдэн биэрэр. Тоҕо диэтэргит, бу 19 илиискэ чуолкай, каллиграфическай буочарынан суруллубут, чопчу биир эрэ хайысхаҕа оноһуллубут Программа 7 разделигар 92 пууннаах ыйытыктарыгар, олох энин араас өйдөбүллэригэр, сүүһүнэн тустуһунан боппурдуостар бааллар. Анардас

Санкт-Петербург
куоракка баар
Россия Наукаларын
Академиятын
Нуучча
Литературатын
Институтун
(Пушкин Дьиэтэ)
фонограмма
архыыбыгар
буоскабай валикка
(1902–1903 сс.)
уһуллан харалла
сытар сахалар
сангаларын туһунан

Мигалкин Афанасий Васильевич,
ХИФУ Олонгох институтун директоры
солбуйааччыта.

бу да бопшууостарга эппиэттээтэххэ 100 страницалаах үлэ тахсан кэлиэх курдук. Онуоха ыгытыах буолар уонна ыппыт бопшууостарын эбэн кэбиһин.

Иохельсон дьылбатыгар уһулуччу оруолу ылбыт Сибиряковскай экспедиция уонна ону тэрийбит И.М.Сибиряков тустарынан аҕыйах тылы аҕыннахпытна табыллар.

Бу орто дойдуга ситимэ, сибээһэ суох буолар быһыы бэрт сэдэх бадахтаах. Туох да буоллун, туохтан эмэ сиэттэрэн, хантан эрэ салаллан кэлэр буолаахтааҕа...

1838 сыллаахха Сибиригэ чааһынай дьонно көмүс көрдөөһүнэ, хостоноро көнүлүнэр. 1843 с. Өлүөхүмэ өрүс салааларыгар Бухта, Святковка, Тунгир үрэхтэригэр көмүс көстөр. Өлүөхүмэ бааһынайа Петр Корнилов уонна Тоболтан сылдар Николай Окуловскай Хомолхо үрэххэ баай састааптаах “россыпной” көмүһү 1849 с. булаллар. Ол иһин ити сыл балаҕан ыйын 19 күнэ “официальныйдык” Ленаҕа көмүс промышленноһо саҕаламмыт күнүнэн аабыллар.

1863 сыллаахха Иркутскай куорат атыһыта М.Сибиряков көрдүүр (поисковой) этэрээтэ Бодойбо, Накатами үрэхтэргэ (1898 сылга диэри бу сирдэр административнай территория быһытынан Саха сиригэр киирэллэрэ – М.А.) кыһыл көмүс бөдөн саппааһын булаллар. Мантан ылата Бодойбо куоратын тутууга саҕаланар. Саха сирэ көмүстээх дойдуга кубулуйар.

XIX үйэ иккис анарыгар оччотооҕу наука-техника ситиһиитэ Саха сирин соҕуруу өртүгэр кэлэр: кумаҕы сууйар массыналар, локомобиллэр, паровой массыналар, шахта салгынын ыраастыыр вентилятордар, буровой станоктар, борохуоттар...

1861 сыллаахха атынан соһорго аналлаах тимири суол, 1896 сыллаахха Ленаҕа эрэ буолбакка, Россияҕа маннайгынан 300 квт күүстээх гидростанция тутуллар.

Маны барытын тэрийсбит дьоннортон биридэстэрэ Михаил Александрович Сибиряков Россия бири бөдөн промышленнигар кубулуйар. М.А.Сибиряков 3 уоллаах, 2 кыыстаах эбит. Улахан уола Александр (1849-1933) бөдөн көмүсчүт, борохуоттардаах киһи Хотугу муораларга экспедициялары тэрийбит уонна онно кыттыспыт, меценат быһытынан биллибит. Иккис уол, Ксенофонт, скульптор. Үһүс уол, Иннокентий (1860-1901) көмүсчүт, промышленник.

Иннокентий Михайлович биһиги тапталлаах Сахабыт сиригэр тугунан да сууйуллубат үтүөлээх киһинэн буолар. Ол курдук, 1894 сыллаахха баайын барытын историяҕа киирбит экспедицияҕа уонна танара дьыстигэр аныыр.

Харчыны тыалга мээһэҕэ ыспат, кэппиэйкэтигэр тийэ ааҕар Сибиряков

аймах киһитэ уһуну-киэни толкуйдаан баран Саха сирин дьонун-сэргэтин үөрэтигэр баайын анаабыт буолуохтаах. Кини улахан тэрийээччи быһытынан ымпыгын-чымпыгын ырытан, иннин-кэннин уһаты-туора толкуйдаан, туох сыалга-сорукка харчыта барарын билэн эрэ баран экспедицияны тэрийдэҕэ.

Ол да иһин политической сыылынайдар Богораз-Тан В.Г., Виташевскай Н.А., Геккер Н.К., Горинович В.Е., Ионов В.М., Иохельсон В.И., Клеменц Д.А., Ковалик С.Ф., Левенталь Л.Г., Майнов И.И., Осмоловскай Г.Ф., Пекарская Э.К., Серошевская В.Л., Ястремская С.В. уонна биллэринэн-биллибэтинэн уонунан ахсааннаах олохтоох дьон бу экспедицияҕа олус таһаарылаахтык үлэлээбиттэрэ. Инньэ гынан сахалар биһиги бэйэбитин бири өттүнэн билэр уонна билинэр эбии кыахтаннахпыт.

Уонна, мин саныахпар, Иннокентий Михайлович Сибиряков бу кэнниттэн Афонскай Свято-Андреевскай скиткэ монах буолан баран Танараттан, Айыы Тойонтон дьон, дьонно таптал, кэскил туһугар үнүтэ элбэҕи онордоҕо.

Сибиряковскай экспедиция кыттылаахтарын үлэлэрин түмүгэ хас да научнай институт, үөрэтэр-чинчийэр кииннэр уонунан сыл мунньубут үлэлэрин кытта тэннээх.

Экспедиция туһунан суоллаах-иистээх научнай оскуолаҕа кубулуйбута. Өй-санаа мөккүөрү, ырытыһы-үөрэтии, санаа атастаһыта, биллибэтинэн бу дьону бири сомоҕо күүс онорбута диэтэхпитинэ сыыспаппыт буолуо. Бири өттүнэн, бу научнай оскуола экспедиция кыттылаахтарын олоххо көрүүлэрин, тус бэйэлэрин олохторун тосту уларыппыт буолуон сөп. Ол курдук, Иохельсон экспедицияҕа таһаарылаах үлэтэ биллибитэ, ол туһунан Николай Николаевич Грибановскай онорбут “Библиография Якутии” кинигэттэн көрүөххэи:

“Награды якутским экскурсантам. – Як. обл. вед., 1897, № 24.

Присуждение Московским обществом любителей естествознания, археологии и этнографии наград за труды по якутоведению: Н.Л.Геккер получил половину премии Расцветова, Богораз и Иохельсон – серебряные медали”.

Арааһата бу кэмтэн буолуон сөп, Иохельсон Саха сиригэр сыһыаннаах этнографическай матырыйаалы хомуйуутун саҕалааһына. “Культурное наследие народа саха” кинигэҕэ: “Еще в 1885 году начальник Полярной экспедиции доктор А.Бунге в качестве дара передал музею (Кунсткамераҕа) коллекции В.И.Иохельсона” (бэриллбит сыла эрэ “опечатка” буолуон сөп, бу кэмнэ Иохельсон атынын дьарыктанара – М.А.).

Сибиряковскай экспедиция үлэтин түмүктээн, сыылкатын болдьоҕо бүтэн Иохельсон соҕуруу барар. Ол эрэн Дьылҕа хаан оноһуута Иохельсону өртөтөр буолбакка төттөрү Саха сиригэр ынырар. Бу сырыыга кини сана ылбыт ойоһунаан Дина Лазаревна Бродская-лыын кэлэр.

XIX, XX үйэлэр кирбиилэригэр баай, меценат, Нью-Йорк куорат естественнай историятын Музейин бири төрүттээчи уонна Музей президентэ Моррис К.Джезуп Америка, Россия Хотугу олохтоох норуоттарын төрүттэрин, бэйэ-бэйэлэригэр туох сыһыаннаахтарын, сибээстэрин үөрэтэргэ улахан экспедиция тэрийэр. Научнай салайааччынан, проект авторынан Франц Боас (1858-1942) (кэлин биллиилээх учуонай, физик, математик, лингвист, этнограф, антрополог, Америка антропологическай оскуолатын төрүттээчинэн аабыллар киһи – М.А.) анаар.

Ф. Боас көрдөһүүтүн учуоттаан Россия Наукаларын Академията бу экспедицияҕа үс киһини мэкитиэлиир: Б.Лауфэры (1874-1934), В.Г.Богораз-Таны (1865-1936) уонна В.И.Иохельсону.

Иохельсон олобун чинчийбит, искусствовед В.Х.Иванов “Владимир Иохельсон и его книга “Юкагиры и юкагизированные тунгусы” үлэтигэр суруйарынан: “Главной задачей, который Боас ставил перед Иохельсоном, был сбор коллекций образцов, иллюстрирующих быта и физические характеристики коряков и юкагиров. При этом подчеркивалось, что исследования должны быть посвящены прежде всего этнологии народов, включая основательное изучение языка, мифологии, антропологические измерения, сбор скелетов и черепов, фотографирование и снятие гипсовых слепков.

... Что главной задачей Иохельсона должна быть, прежде всего, работа среди коряков, поездка же к юкагирам необходима только для сбора этнологической экспедиции”.

Боас бу дьаһалыгар сахалар тустарынан туох да этиллибэтэбин көрөн кэбиһиэххэи. Ити курдук сруктаах үлэтин Иохельсон 1900 сыллаах сайын Корякиттан саҕалыр. 1901 с. атырдьах ыйын 15 күнүттэн Становой хребет нөһүө түһэн Үөһэ-Халымаҕа айанныыр.

Хайа нөһүө ыарахан айан 56 күн устата салҕанар. Эмиэ чинчийээччи, учуонай Иванов В.Х. ыстатыйатыгар барыаххайын: “с 21 октября в течение месяца Иохельсон работал у юкагиров на р. Ясачная. (...) И, возвратившись в Верхнеколымск, направился отсюда к юкагирам Нижнеколымского региона, 8 декабря Иохельсон выехал в Среднеколымск. Здесь он начал покупать артефакты для якутской коллекции. 6 января он отправился к тундренным юкагирам”. Иохель-

сон санаата батарбакка сахалар тустарынан тус бэйэтин баатынан матырыяал хомуйбута биһизхэ кини туһунан үтүө эрэ санааны үөскэтиэн сөп.

Аны дээ туһааннаах докумуоммутун, Нуучча Литератураны институтун (Пушкин Дьыэтэ – М.А.) рукописнай архыбыгар сытар суругу көрүүххэйин:

“В Музей антропологии и этнографии Императорской Академии наук.

Прилагаемые при сем четыре валика с текстом якутской сказки, записанной при помощи фонографа по р. Колыма в урочище Родчево в 1902 г., покорнейше прошу принять от меня в дар музею.

Вл.Иохельсон, 18 июля 1916 г.”

Иохельсон “Юкагиры” үлэтигэр Родчево ээлиэннэни үстэ ахтыбыт:

а) “Это было зимой в якутском селении Родчево, примерно в сорока пяти милях к северу от Верхнеколымска. ...Возле юрты, где я остановился, находилось несколько якутов и среди них хозяйка дома... Однажды она рассказывала мне якутскую сказку, которую с помощью своего переводчика я перевел на русский язык;

б) “Одежда якутского шамана с р. Колыма была приобретена мною в селении Родчево, расположенном недалеко от Верхнеколымска”;

в) “как объяснил шаман из селения Родчево...”

Музыкавед Эдуард Ефимович Алексеев 1970 сыллаахха бэс ыйын 18 күнүгэр “Якутские песни в свете теории мелодических ладов” диссертационнай үлэтигэр манньк бэлэтиэтэбит: “Согласно путевым дневникам Д. (Дины Лазаревны-М.А.) Иохельсон-Бродской первые записи были произведены в урочище Родчево на Колыме в самом начале 1902 года”.

Инньэ гынан, биһизхэ, Максим Аммосов аатынан Саха федеральной университетыгар Нуучча Литератураны институтун бэлэх быһытынан кэлбит саха кинитэ толорбут “Чурупча” диэн остуоруйата (олонхо) Родчево (Институт фонограммархивын картотекагыгар Родиево диэн сыһа суруллубут – М.А.) ээлиэннэҕэ суруллубута чуолкай. Онтон сылын этэр эбит буоллаахха, сыһарым буолуо гынан баран, хайдах эрэ Иохельсон кэргэнинээн, көмөлөөччүлэринээн айаннаабыт күннэрэдьыллара 1901 сыл ахсынньытыгар аҕалар курдук. Тоҕо диэтэргит Үөһэ Халыматтан Орто Халымаҕа айаннаан иһэн эрэ Родчевоҕа сылдьахтарын сөп, биризмэлэрэ оннук тахсар.

Мань суруйан баран атлас, карта көрө сатаатым, онтон санаам батарбакка Аллараа, Орто, Үөһэ Халымаларга сырыыны сылдьыбыт доҕорбор, сир түннүгэр Александр Николаевич

Шаринга эрийдим. Киһим ону эрэ кэтэһэн олорордуу, Родчевоҕа сылдьыбатаҕым эрээри, истэрин истибитим, кини Верхнеколымскайтан 9 көс кэринэ аллараа, хоту баар сир диэтэ. Эбиитин Коркодон, Ясачная, Оомолон үрэхтэр тустарынан кэпсээтэ. Родчевоҕа ээбизскэй кэмнэ хортуоппуй, хаппыыста үүннэрэллэр бадахтааҕа диэн ыспыраапкаалаата. Онтон сотору, уонча мүнүүтэнэн эрийэн Родчево билигин Яхонцов Спартак бултуур, балыктыыр сирэ буолан турар үһү диэтэ.

Билигин кыратык суоттаан көрүүххэйин. Иохельсоннаах 1901 сыл ахсынньы ый 8 күнүгэр Верхнеколымскайтан Орто Халыма хайысхатынан аттаныхтаахтар уонна 1902 сыл тохсунньу 6 күнүгэр хайы-үйэ Орто Халыматтан туундара диэки, Аллараа Халымаҕа түһүөхтээхтэр. Верхнеколымскай, Родчево икки ардылара 90-ча километр, Родчево Среднеколымскай икки ардылара 400-кэ километр.

Өскүөрүтүн 1902 сыл санатыгар, тохсунньу ый 1 күнүгэр, Родчевоҕа фонографка саха санатын устубут буоллуннар уонна тохсунньу ый 5 күнүгэр Среднеколымскайга тийэн саатар биир хонон-өрөөн баран 6 чыһылаҕа Аллараа Халымаҕа айаннаатыннар.

Хаалар тохсунньу 3, 4, 5 күннэригэр 400 тахса километры айанньыттар Родчевоттан Среднеколымскайга диэри барбыттары буолуо дуо? Саарбах. Г.А. Попов кинигэтэтигэр көрдөххө оччотооҕуга күннэ 30-40-50 км. айанньыттар эбит.

Иохельсон даҕаны, кэргэнэ, олус хорсун дьахтар, Дина Бродская даҕаны аҕыйах күнү буккуйуохтарын сөп быһыылаах.

Биридэ баран эттэххэ, бу сыппараларга олус принципиальной туох да суохха дылы, арай сахалар фонографка биир сыл урутаан, 1901 сыллаахха, уһуллубуттар диэхпитин сөп.

Кэлин сана халандаар киирэн кыра буккууру, 13 күн араастаһыы, бу сырыыга музей, архив үлэһиттэригэр киллэриэн эмиз сөп.

Билигин бачча кэлэн баран, таарыччы, Анучин Д.Н. көмөтүнэн оччотооҕу Среднеколымскайы көрөн барыаххайын:

“Город Средне-Колымск, административный центр округа, лежит под 67°10' с.ш., на левом берегу реки Колымы, среди болот, поросших кустарником, ольховником и жалкой лиственницей. Весною, при сильном половодье, жители собирают плывущий по реке лес и пользуются им для построек и топлива. В городе насчитывается около 150 построек, в том числе около 50 жилых домов, имеется 1 церковь, 1 школа, 1 небольшая больница. 12 лавок и около 550 жителей.

Большинство жителей казаки и мещане, затем инородцы и ссыльные, в числе последних преобладали (по крайней мере, до последнего времени) политические. Жители занимаются рыболовством, звериным промыслом, собирают летом грибы и ягоды и торгуют с приезжающими сюда чукчами. Верстах в десяти от города устраивается торжок, на который инородцы пригоняют оленей. Иногда весною, когда подберутся запасы, бывают голодовки, от которых спасти могут только чукчи, если у них имеется достаточно оленей. Общий оборот торговли в городе и его окрестностях не превышает 60 тыс. руб. Русские обитатели Среднеколымска – народ выродившийся, малорослый, нередко с ясными признаками инородческой крови, говорящие ломаным наречием с примесью инородческих слов. Из инородцев главные: якуты, затем тунгусы, ламуты, чукчи”.

1929 сыллаахха политссылканы суруйбут Поляков диэн киһи Средне-Колымскай куоракка 1905 сыллаахха политссылнайдар библиотекаларыгар 3000 кинигэ баар этэ диэбит. Бу элбэҕин көр. Иохельсон бу манньк куоракка ыраах айанна уһуу барарыгар, аһын-тананын, малын-салын, тэрилин хааччынарыгар, наһаа 1 хонукка кыл-тыынынан, уот ылардыы сылдьыбатаҕа чаччы. Бэйэтэ даҕаны ыраах айантан кэлбит киһи саатаар сонун истэ таарыйа дьон көрүстэ ини.

Иванов В.Х. ыстатыйатыгын: “Иохельсон 6 марта возвратился в Среднеколымск и приступил каталогизации и упаковке коллекции и затем выехал в Якутск. По пути в Якутск Иохельсон продолжал приобретение экспонатов для коллекции и неожиданно для себя встретил конкурентов. Этнографические материалы по народам Сибири собирали члены Мамонтовой экспедиции барона фон Толля, спортивная экспедиция англичанина де Виндта и француза Виконта Мэлегардэ. В Верхоянске он встретил еще одного путника, богатого англичанина Клифтона”. Кэрэхсэбиллээҕэ диэн баар, бу дьон баҕар эмиз фонографическай аппараакка дьон санатын устубуттары буолаарай? Киһи этэр кыаҕа суох...

Иванов В.Х. ыстатыйатыгар төннүүххэйин: “Он прибыл в Якутск 25 апреля и уже через 5 дней, стремясь успеть до весеннего разлива перейти через Лену, отправился в левобережье. Верхом на лошадах он покрыл расстояние около 400 верст, посетив три восточных улуса.

Якутская коллекция Иохельсона включает 917 якутских и 300 юкагирских артефактов, 400 фотографий, 225 антропометрических замеров, 20 гипсовых масок, 30 фонографических цилиндров с записями песен, рассказов и шаманских

камланий, а также ботанические и зоологические экспонаты. В письме Боасу с борта парохода “Громов” Иохельсон сообщает: “Несмотря на короткое время, за которое я должен был сделать якутскую коллекцию, благодаря знанию страны и старым друзьям... я полагаю, что это будет первая полная этнографическая коллекция, которая покинет Якутск”.

Үөһэ ахтыллыбыт 30 фонографический цилиндртан фонограммархивка 4 устуука баар (“Чурупча=Чурупчу=Чурумча=Чурапчы кольцо, продаваемое в нос быка или верблюда. Бетлингк, Пекарской тылдытгара – М.А.), атын 26 устуука иһигэр эбии сахалыы сананы Иохельсон устубута буолуо дуо? Хомойуох иһин манна эпипиэттиир кыахпыт билигин суох.

Иохельсон суруйарынан оччотооһуга фонографка устуу күчүмэҕэйдэрдээх эбит. Холобура, Камчаткаҕа “...а старики одергивали молодых, если те исполняли для записи песни. Они говорили, что “старик” (так они называли фонограф) заберет их голос и они умрут”.

Фонографка, фотоаппаратка Иохельсон көргөһүннэн иккиэн усталлар эбит. Иохельсон кинигэтигэр баар хаартыскалар үрдүк хаачыстыбалаахтар. Фотоаппараты юкагирдар маннай көрөн, билэн бараннар олус бэргэнник “триножный белый камень (т.е. стекло), человеческую тень рисующий” диэбиттэр.

Анардас Джезуповскай экспедиция Саха сиригэр 400 хаартысканы түһэрбит буоллабына, Иохельсон били Серошевскай ыппыт фотоаппаратынан төһөнү уһулбута буолуой?

Нуучча Литературатын институтун фонограммархивыгар маннык сурулла сылдьар: “Коллекция №029. Собиратель Иохельсон Владимир Ильич (1855-1937). Записи выполнены в 1902 г. на восковых валиках (фонографических цилиндрах) от якутов. Переданы из Музея антропологии и этнографии в 1931 г. Большая часть материалов не опубликовано. Авторские рукописи хранятся в Санкт-Петербургском филиале Архива РАН и в Нью-Йоркской публичной библиотеке”.

Итичэтигэр, Иохельсон үгүс ахсааннаах үлэтэ, чинчийиитэ ситэ үөрэтиллэ илик буолан тахсар.

Билиннитэ Саха сиригэр Иохельсон фонографка устубут 4 валигын эрэ куопуйата баар диір кыахтаахпыт.

2005 сыллаахха Саха республикатын Норуоттар дьыалаларыгар уонна федеративнай сыһыаннаһыларга Департамена, Россия Наукаларын Академиятын Аҕыйах ахсааннаах Норуоттарын Проблемаларын Института, Герцен аатынан Государственной Педагогической университетын Хотугу Норуоттар институттара холбоһон таһааттарбыт Иохельсон В.И. “Юкагиры и юкагизированные тунгусы”

кинигэлэрин суолун батыһан 2015 сылга Иохельсон “The Yakut” диэн ааттаах, 1933 сыллаахха Нью-Йорк английскайды тахсыбыт үлэтэ нууччалыы тылынан күн сириҥ көрдөр, киһи үөрүүх этэ.

2008 сыллаахха Э.К.Пекарскай, В.Л.Серошевскай 150 сыллаах юбилейдарын республика киэнник бэлиэтээбитэ. Вице-президент Е.И.Михайлова дьаһалынан улуустарга, Дьокуускай, Санкт-Петербург, Москва, Пултуска (Польша) куораттарга научнай аабылар, көрсүһүүлэр, конференциялар тэриилибиттэрэ. Польша Россияҕа посол Ежи Бар Саха сиригэр делегацияны салайан кэлэ сылдыбыта, Москваҕа Польша посольствотын дьэитигэр улахан көрсүһүнү тэрийбитэ. Ол онно Польша профессора Кучиньскайтан Иохельсон сизиннэрэ Польшага олороллорун истибитим. Баҕар, Танара биэрдэбинэ, кэлин кинилэри көрсөммүн махтал тылларын этиэм диэн баҕалаахпын.

II. 1903 сыллаахха Орто-Халымаҕа Федор Винокуровтан фонографка уһуллубут сахалыы сана туһунан

Россия биір биллэр-көстөр учуонайа, наукаҕа кизн-куон суолу-иһи хаалларбыт, бары өттүнэн дэгиттэр киһи, Россияҕа географияны, этнографияны, антропологияны научнай төрүккэ олобуран үөрэтинни тэрийбит Анучин Дмитрий Николаевич (1843-1923) сырдык аатын кытары саха санатын фонографка буюскабай валикка устуу быһаччы сибээстээх.

Ол курдук Анучин Д.Н. бэйэтэ суруйарынан, 1902 сыллаахха сахалары чинчийээчи, суруйааччы В.Л.Серошевскайдыын кэпсэтиитигэр киниттэн Халымаҕа олоорор чукчалар, сахалар, ламуттар, юкагирдар хаартыскалара наадалар, онон биір эмэтэ хаартысканан дьарыктанар киһитэ ыйан кулу диэн көрдөспүт. Онуоха Серошевскай В.Л. политической сыылкаҕа биіргэ олорбут, хаартысканан дьарыктанар Ян Стржецкайы ыйан биіэрбит (Я.Ф.Стржецкай, 1893 сыллаахха Польша социалистической партиятын төрүттэспит киһи, соц.партия биір салайааччыта – М.А.).

Ол кэинэ Анучин Д.Н. Ян Стржецкайдыын суруйсан, киниттэн хас да хаартысканы ылбыт. 1903 сыл санатыгар Ян Стржецкай хаһыаттан Анучин Д.Н. салайар уопастыбатыгар (ИОЛЕАЭ, Императорское Общество Любителей Естествознания, Антропологии и Этнографии) музыкальной – этнографической хамыһыһа баарын билэн Анучинтан фонограф ытыгарыгар көрдөспүт: “В этом отношении Колымский край представляет для комиссии огромный интерес, так

как здесь можно записать старинные русские песни, записанные в Нижне-Колымске первыми русскими поселенцами, с весьма оригинальными напевами, а также есть возможность собрать песни якутов, ламутов, юкагиров и камлание шаманов”. Ону таһынан Стржецкай, кыаллар буоллабына, уһуллубут музыкальной пьесаларда ытыгарын буоллар диэн көрдөспүт: “...получить в этой глуши фонограф и не иметь возможности послушать европейской музыки было бы слишком обидно”.

Хаһан да, ханна да буоларын курдук, хамыһыһа харчы суох буолан, Анучин Д.Н. бэйэтин харчытыгар Стржецкай көрдөспүтүн барытын атылаһан, нуучча, саха ырыаларын, ойуун кырыгытын уһултар диэн сурук суруйан ыппытын кэинэ, 1903 сыл күһүнүгэр Стржецкайтан, баһыылканы туттум диэн махтал биллэри кэлбит.

Эмиэ хаһан да, ханна да буоларыны, маһаһыннар фонограф сорох чааһын олоччу да уппакка, сороҕун мөлтөх хаачыстыбалаағы олордоннор, эбиитин быстар куһаҕаннык суулаһаннар фонограф аадырыһыгар “сыккырыр эрэ тыһынаах” тийибит. Ол да буоллар Стржецкай доһотторунаан, ол иһигэр икки слесарнай дьыаланы удумаҕалатар дьоннуун аппараты син ханнык эмэтик үлэлиир гына онорбуттар: “Можете себе представить, с какой радостью после всех этих злоключений мы прослушали присланные нам арии и с каким восторгом воспроизвели первую запись”.

Аны Анучин Д.Н. ыстатыйатыттан аабыабын: “Но кроме испорченного аппарата оказались и другие затруднения: во-первых, неопытность записывающего, для которого все это было новое дело; во-вторых, трудность добиться толку от местных жителей. В большинстве случаев, - пишет Стржецкий, - они не понимают, чего от них хотят, ломаются (“кова мы знаем; сам знаешь, мы ни кова не знаем”) или, если споят, то какую-нибудь модную песню, привезенную недавно пришельцами из России. Надо сказать, что Колымский край это непочатый уголь и ждет своего собирателя песен. Песни местного происхождения замечательно бедны по содержанию, на них как бы лежит печать здешней жизни... Настоящее не вдохновляет людей, не дает размаха фантазии, зато песни, привезенные сюда первыми пришельцами, свято хранятся, как заветы отцов, и передаются из поколения в поколение конечно, с перевранными словами и искаженным смыслом. Мне удалось здесь слышать песню о Скопин Шуйском, Малюте Скуратове (записаны), о Стеньке Разине (записано неудачно) и, что интереснее, спетую былинку про Алешу Поповича, как он воевал с Тугариным Змеиновичем. В ви-

ду вашего указания, что нам надо обратить внимание на инородческие песни и шаманство, я перестал увлекаться русскими записями и перешел к якутским.

Действительно, я советовал г. Строжецкому обратить больше внимания на якутов, потому что, насколько мне известно, музыка и пение якутов изучены еще менее, чем музыка других наших инородцев, несмотря на целый ряд путешествий, предпринимавшихся в эту северо-восточную окраину с очень давних пор.

Едва ли не единственный из прежних наших путешественников Миддендорф, уделил некоторое внимание пению и музыке якутов. В своем путешествии он говорит про якутов, что “эти жизнерадостные наблюдатели природы готовы петь во всякое время”.

Замечательно, что не только песни, но и сказки по свидетельству Миддендорфа, рассказываются якутами нараспев.

Сведения Миддендорфа о якутском пении касаются по-видимому Виллюйского округа Якутской области, относительно же более северного Колымского округа той же области сведений в печати по этой части не имеется. Поэтому наблюдения сделанные г. Строжецким, представляют тем больший интерес. Вот что он рассказывает по этому поводу в своих письмах: “я не мог найти певца, у которого были бы сильный голос и умение петь: пока нашел такого якута, испортил на опыты несколько валиков.

... Из затруднения вывел меня случай. Я познакомился с Федором Винокуровым. ...Он отличный сказочник, и я написал несколько его песен.

Камланье я записывал на валиках, и все вышло очень удачно. Насколько я знаю, это первая запись якутского камлания: у Иохельсона я слышал юкагирское, но оно почему-то вышло хуже”.

Атын суругар Строжецкой: “Что касается камлания, то фонограф не может дать полного представления о нем. Рупор слишком мал и если человек поет в него, то звуки бубна не попадают на мембрану. При камлании бубен заглушает пение и только окрики пробиваются во время пауз, в фонограф наоборот, слышен только слабый стук, который аккомпанирует пению. Камлание и якутское пение переводил мне местный учитель Н.Н.Березкин. Он хорошо знает якутский язык, но не в состоянии дать комментарий к переводу”, – диэн бэлиэтээбит.

Билигин Ф.Винокуров туойбут, Строжецкай уһултарбыт, Березкин суруйбут олонхотуттан быһа тардыыны аабыаххайын:

Песни якутов

1. Якутские былины (олонго)

*Эрэйдээх буруйдаах Эр Соҕотох
баара эбит,
Дьэ бу киһи туран дьахтар көрдүү
бардага үһү.
Дьэ бу ылаатага үһү, үчүгэй аҕанник:
Астыйбыт астаах Аар Тойон Азам
бырастыый доҕоор буоллун,
Күрэнсийбит астаах Күбэй Хотун
ийэм бырастыый буоллун,
Үрүлүйэн ииппит үрүң сүүрүгүм
бырастыый буоллун,
Харалыйан ииппит хара сүүрүгүм
бырастыый буоллун,
Бу баран мин киһи буолан баран
Тэллэхпэр сытар тэңнээхпин
көрдүү бардым,
Хоойбор сытар холоонноохтун
көрдүү бардым доҕоор,
Сахатытар сага баара дуу,
Киһи буолар кэскил баара дуу,
Оңтор (онтуор) оңоруу баара дуу,
Өлөр өлүүтэ баара дуу,
Бэргэнэ быатын сага бэрди
булбатым диибин,
Үтүлүк быатын сага үтүөнү
булбатым диибин.
Күүстээх үөһээ күүстээҕи
көрдүү бардым.
Ус хардаҕас маһы охтон кэбистим,
Онтукам элиэхпэр диэри
убайаргын кубулутума,
Тоҕус сүһүөхтээх чаң олгуйбар.
Тоҕус сүөһүнү күүстээн кэбистим.
(Олонхо салгыта уонна атын
матырыйааллар сыһыарыыга бааллар.)*

Ян Строжецкай сахалыы саҕаны устубута 2008 сыллаахха тахсыбыт Пекарскай тылдыгыгар баарын бэлиэтээн ылбытым. Пекарскай Э.К. ахтытыгар 1924 сыллаахха бам ыйын 3 күнүгэр Миддендорф, Маак, Строжецкай суруктарын эрэйинэн ааҕарын туһунан баар. Арааһата, бу үөһө ахтыллар олонхону Эдуард Карлович ааҕан баран бэйэтин тылдыгыгар:

“Сайын буолла диэн сабаанынан биллэбэ үһү”- диэн Эр Соҕотохпут айаныттан “сабааннаан” – тылы быһаарбыт. Пекарскай тылдыгытын 2 томугар көрөбүт: “Сайын буолла диэн сабаанынан биллэбэ үһү” – о наступившем лете узнал он, значит, по дождливой погоде (по жаре) говорят. Строж.”.

“О применении фонографа к этнографии и в частности о записи шаманского камлания в Средне-Колымске Якутской области (с приложением якутских песен с фонографическими записями Я.Строжецкого (снятых с валиков А.П.Масловым)” диэн Анучин Д.Н. 1911 сыллаахха таһаарбыт үлэтин салгыы көрүүххэйдин:

“Как известно, якуты говорят на тюркском языке (притом более древнем и чи́стом, чем татары, турки и т.д.); татары и башкиры, сосланные в Якутскую область, обыкновенно уже через полгода выучиваются говорить плавно и бойко по-якутски; для русского же нужны для этого годы. Главное затруднение – фонетика; особенно трудно носовое “нг”. Трудно также усвоить грамматические формы, употребление падежей, отношение частей речи между собой. Особенно труден язык песен, былин, так как в них встречается много старинных, неупотребительских выражений и особенных оборотов”.

Мысль бывает с отзвуком, слово с украшениями, говорят якуты. Красноречие у якутов в большом уважении; они любят также песни, хотя хорошие певцы встречаются не часто. Из песен есть мужские и женские, героические, любовные, игровые, описательные, шаманские и т.д.

Некоторые певцы производят сильное впечатление: “поет, словно сердце из груди вынимает”, былины (олонхо) повествуют о приключениях древних богатырей, их имеется несколько видов”.

Анучин Д.Н. ыстатыйатын бэлэмниир кэмигэр фонографка суруллубут матырыйааллары музыкальнай-этнографической хамыһына чилиэнигэр А.Масловка ырытыыга бизэрбит. А.Маслов “К напевам якутских песен” ыстатыйатыгар бу курдук суруйар: “Из доставленных мне для перевода на ноты двенадцати валиков записей собственно якутских (не русских) напевов я мог остановиться только на четырех, пригодных для перевода на линейные ноты, как содержащих в себе до некоторой степени мелодический элемент.

Взяты мною четыре напева представили большую трудность для перевода на ноты. Трудность перевода увеличивалась незнанием языка, что и затрудняло разобраться как в ритмике, так и в деталях звуковых последований и даже в интонации; потому перевод свой на ноты я смогу считать только приблизительно.

Однако с большой определенностью мне удалось установить форму пения. Так, в номере 1 с начала до конца повторяется все один и тот же короткий напев, с одинаковыми заключениями с ферматой, изменяя лишь интонацию его, входящую до подобия трели в интервал терции. “Олонго” номер 2 почти весь состоит из трелеобразных фигур лишь, в двух местах прерывается мелодической фигурой. “Олонго” номер 3 несколько более мелодичен, чем два предыдущие, и на них не походит, потому что имеет более определенную интонацию и даже характерную мелодию. Номер 4 собственно мелодического значения не имеет – как звукоподражание.

Песни казаков интересны с точки зрения содержания, чем музыки”.

Уопастыба мунньаҥар дакылаатын ааҕарыгар Анучин Д.Н. маны таһынан былыргы нуучча ырыаларын иһитиннэрэрин кэмигэр Е.Э.Линева көмөтүнэн хору ыллаппыт.

Ити курдук, XX үйэ санатыгар Орто-Халыматтан Москва куоракка буоскабай валик нөнүө Ян Строецкай устуутугар олохтоохтор ырыалара барбыттар:

Саха казактарын ырыалара: 1) Скопин Шуйский; 2) Степка Разин; 3) Черный ворон; 4) Что на дуб; 5) Вечер добрый молодец; 6) Почто, Ванюшка не весел?; 7) Свадебная; 8) Шуточная; 9) Скопческий распев.

II. Сахалар ырыалара: 1) Якутская былина; 2) Шаманские заклинания: а) вызов верхних духов; б) вызов нижних духов; в) шаман проклинает духов; г) переводчик духов.

III. Кумысовая песня.

IV. Нууччалар сахалыы манньк ылыллар: а) Стенька Разин. Ноты; б) Скопин Шуйский; в) Черный ворон; г) Тюремная.

V. Духовнай ырыалар: а) В печи огненной; б) Чужие есть блажен; в) Воскрес из гроба; г) Днесь благодать; д) Неизвестного содержания. Нуучча Литературатын институтун фонограммархивыгар: “Коллекция № 032. Собиратели Анучин Дмитрий Николаевич и Ян Строецкий. Записи выполнены в 1903 г. На восковых валиках (фонографических цилиндрах) от якутов. Коллекция передана из Музея антропологии и этнографии в 1931 г. Расшифровки материалов опубликованы”, – диэн быһааран суруйбуттар.

Архыыпка баар коллекциялар кылгас характеристикаларыгар: “Коллекция № 032 (записи Анучина Д.Н. и Я.Строецкого от якутов) представлены одна запись олонхо и шаманское камлание”, – диэн сурулла сылдьар.

Көрөрбүт курдук фонограммархивка Строецкай устубут I, III, IV, V пууннарга этиллэр ырыалара суохтар.

Э.Е.Алексеев кандидатскай үлэтигэр саха ырыатын туһунан суруйарыгар эмиз бу эрэ архыыпка баар Иохельсон, Строецкай устуулар ахтылаллар.

Атын устуулар суохтар. Арааһата Кунсткамера, Россия Наукаларын Академиятын Санкт-Петербургдаабы филиалын архыыптарыгар көрдөөтөххө баҕар туох эмэ эбии көстүөн сөп буолуо. Эмиэ эбии ыйгытк эрэ үөскүүр.

Түмүк

1. Российской наукалар академияларын Нуучча Литературатын институтун фонограммархивыгар сахалар саналара, олонхоттон толоруулар, алгыстар, тойук-

тар, ойуун кыпырыылара 029, 032, 035, 268, 449, 469, 491, 492, 493, 513, 518 нүөмэрдээх коллекцияларга бааллар эбит, ол иһигэр 36 олонхоттон быһа тардыллар. 2 олонхону “объемные записи” диэн бэлиэтээбиттэр. Бу хайысхаҕа улахан үлэни Эдуард Ефимович Алексеев ыппытын, кини элбэх устууну хаалларбытын тоһоҕолоон бэлиэтиэххэ сөп.

2. Бу күннэ биллибитинэн, Иохельсон В.И. уһултарбыт 30 фонографическай цилиндриттэн 4 цилиндр куоппуйата баар. Ян Строецкай Анучин Д.Н. көмөтүнэн ыйытынан-кэрдиитинэн устубут 21 араас ырыаларыттан, устууларыттан 4 валик копията, ол эбэтэр Федор Винокуров “Эр Соҕотох” олонхоттон быһа тардыта уонна кини ойууннааһына эрэ баар.

Ол да буоллар:

а) Саха сиригэр ааспыт үйэ санатыгар саха санарбыт саната Нуучча Литературатын институтун көмөтүнэн киэн эйгэҕэ иһиллэр кыахтанна. Копиялар Саха Федеральнай университетин Олонхону чинчийэр-үөрэтэр институтун архыыбыгар киридилэр.

б) Олонхону бары өттүнэн үөрэтэр, интерпретиргиир дьонно Федор Винокуров толорбут олонхотун, ырыаларын тыллара Университетка кэлилэр.

Онтон Федор Винокуров аата-суола биир маннайгынан олонхону фонографка толорооччу быһыытынан ааттанна турдаҕа.

Олонхону музыкальнай айымньы быһыытынан, хайдах толороллорун үөрэтиигэ биир туспа матырыйаал буолуоҕа.

в) Кылгас кэмгэ үөрэтиллибит, булуллубут матырыйааллары көрдөххө ыйгытк быдан элбэх курдук.

Арай биир уоскутар, фонограф нөнүө оччотооҕу өбүгэлэрбит саналарын, ырыаларын-тойуктарын, олонхолорун, дьон буоллахтарына, биһигини иһитиннэр диэн толордохторо.

Сана нөнүө бэйэлэрин өйдөрүн, санааларын XXI үйэҕэ ыгыттахтара.

Киһи махтанан эрэ баҕарар: Иохельсон В.И., Анучин Д.Н., Строецкай Я., Федор Винокуров, Березкин Н.Н. сырдык ааттарыгар. Нуучча Литературатын институтун үлэһиттэригэр, маны барытын харыстаан, көрөн-харайан илдьэ сылдьар дьонно. Сэрии кэмигэр фонографическай цилиндрдэр (буоскабай валиктар) түүнүк буолан суруллулар олоҕу буюрту буола сыспыттарын быһаабыттар. Билигин да үлэлэрэ хара баһаам быһыылаах.

Искусствоведтар Владимир Харлампьевич Иванов, Зинаида Ивановна Унарова-Иванова Иохельсону үйтэтиигэ, чинчийиигэ улахан, киэн да үлэни ыппыттар эбит. Кинилэргэ эмиз сылаас махтал тылларын этэбин.

Дьиктитэ баар, фонограммаҕа уһуллубут (көстүбүтүнэн) матырыйааллар: “Чурупча”, “Эр Соҕотох” олонхоттон саҕаланннылар. Сыыспат буоллахпына, бу сарсыарда Иохельсон, ахсынны ый 8 күнүгэр 110 сыл анараа өттүгэр Родчевоҕа олонхону уста бараары туран эрдэҕэ буолуохтаах...

**Ахсынны ый 8 күнэ,
02 чаас 30 мүнүүтэ.
2011 сыл. Дьокуускай куорат.**

Туһаныллыбыт архивнай докумуоннар

ФА ИРЛИ. Колл. 29.

ФА ИРЛИ. Колл. 32.

ФА ИРЛИ. Ф. 23. п. 61.

Государственный архив Иркутской области (ОГУГАИО), ф. 293, оп. 1, д. 111 (20 оц), лл. 244, 244 об.

Государственный архив Иркутской области (ОГУГАИО), ф. 293, оп. 1, д. 475 (64 оц), лл. 1-31 об.

Туһаныллыбыт литература

1. Анучин Д.Н. О применении фонографа к этнографии и в частности о записи шаманского камлания в Средне-Колымске Якутской области // Труды Музыкально-этнографической комиссии, состоящей при этнографическом отделе Императорского общества любителей естествознания, антропологии и этнографии. – М., 1911. – Т.2. – С. 288-293.

2. Бетлинг О.Н. О языке якутов. – Новосибирск, 1990. – С. 579.

3. Грибановский Н.Н. Библиография Якутии. Ч. III. – Якутск, 1965. – С. 66.

4. Иохельсон В.И. Юкагиры и юкагизированные тунгусы. – Новосибирск, 2005. – С. 15, 18, 19, 20, 77, 78, 258, 261.

5. Иванова-Унарова З.И. Дневник Иохельсона // Илин, 1999. – № 3-4.

6. Коллекции народов Севера в фонограммархиве Пушкинского Дома. – СПб., 2005.

7. Культурное наследие народа Саха. – СПб.; Якутск, 1994. – С. 7.

8. Мунгалов Н.Н. Ленские золотые прииски. Исторический очерк. – Кн. I. – Бодайбо, 2008. – С. 11, 12, 13, 16, 66, 67, 68, 70.

9. Пекарский Э.К. Словарь якутского языка. Т. I. – СПб., 2008. – С. XXII, XXXII; Т. 2. – СПб., 2008. – С. 2006.

10. Токарев С.А. История зарубежной этнографии. – М., 1978. – С.249-260.

«Ойуун түүлэ» саҥа кэми түстүүр

Ахсынньы 25 күнүгэр Москваҕа Быыстапка саалатын Көстүүнэй олбуругар Саха сирэ Россия састаабыгар киирбитэ 380 сылын бэлиэтээн ыытыллар «Саха сириҥ күннэриҥ» чэрчитинэн Саха театра Өксөкүлээх Өлөксөй «Ойуун түүлэ» испэктээкилин бастакы көрдөрүүтэ буолуоҕа.

«Ойуун түүлэ» Өксөкүлээх Өлөксөй суруйууларыттан, Саха литературатыгар даҕаны ураты миэстэҕэ турар улуу айымньы. Ол да иһин омок суруйааччылары Кулаковскайы Саха Нострадамуһа диэн ааттаахтара. Айыы-намыһын ойуун түүлүгэр Хомпоруун хотой кыыл буолан кинкиниир киэн халлаан килбиэннээх курбуутугар көтөн тахсан аан дойдуну анааран көрөр. Онон айымньы куйаар хабааннаах киэн туоналаах, аан дойду таһымнаах дириҥ ис хоһоонноох. Ааспыт үйэ саҥатын онус сылларыгар суруллубут ойуун көрүүлэниитин сүрүн ис хоһооно аан дойду атыяхтаах уу курдук айманан, омок-омок быһыанар сир булаары үтүрүйэр түгэҥнэригэр саха норуотугар өлбөт-сүппэт суолу ыйан-сүбэлээн биэрий. Аҕыйах ахсааннаах омок тыын боппуруоһа - өлүү-сүтүү, симэлийи куттала - ханнык да кэмгэ сүппэттин, онон аҕыйах ахсааннаах норуот тыыннаах хаалар суолун мэлдьи саныы, илдэ сылдыяхтааҕын санатар. Сэрэтэр, сүбэлиир уонна алгыстыыр. Онон айымньы билиҥҥи кэмгэ хаһаанньытааҕар даҕаны суолталаах.

«Ойуун түүлэ» айымньыны Саха литературатын төрүттээбит Алексей Кулаковскай саха норуотугар хааларбыт кэс тылын, биитэр норуот муудараны суруйан хаалларбытын курдук ылыныллар. Сүдү суруйааччы ойуун көрүүлэниитинэн, суруйаллары курдук, аан дойду бастакы сэриитин эрэ буолбакка, Аҕа дойду иккис сэриитин эмиэ, онтон да инники буолуохтааҕы өтө көрбүт курдук. Кулаковскай «Ойуун түүлэ» айымньытын кытта быйыл суруллубута 100 сылын туолбут «Интеллигенцияҕа суруга» кэлэр көлүөнэҕэ туһаайыллар кэс тыллаах буолан тематынан, сүрүн ис хоһоонунан дьүүрэллэр.

Кэнники кэмгэ Саха театрыгар норуот киэн туттар чулуу дьонун өйү-санаатын кэнээс ыччакка тиэрдэр, онорбут дьыалаларын үйэтитэр уонна кинилэр ааттарыгар сүгүрүйэр сыаллаах туспа хайысха үөскээтэ. Ити хайысха норуот кутун-сүрүн, духуобунаһын өрө көтөҕөр, сомоҕолуур, норуот сиэрин, сирдьит тускуллары араначчылыыр. Норуот норуот буоларыгар, ордук өрөбөлүүссүйэ дьалхааннаах кэмгэр, норуот бэйэтин салайынар боппуруоһун быһаарсар күчүмэҕэй кэмнэригэр улахан оруоллаах сүдү дьоммут туһунан театр сценатыттан элбэх билбэт, сырдатыллытаах история кэрчиктэрэ кэпсэнэр буолбуттара. П.А. Ойуунускай, М.К. Аммосов, А.Е. Кулаковскай, А.И. Софронов, В.В. Никифоров-Күлүмнүүр, бырааттыы Ксенофонтоттар уо.д.а. ааттарын кытта сибээстээх,

кинилэр үлэлэрин, олохторун туһунан билинни кэм көрүүтүнэн дыһуннаах спектакллар айыллан тахсыбыттара.

Саха театра «Ойуун түүлүн» 1997 сыллаахха туруора сылдыбыта. Режиссер Андрей Борисов театр бары артыстарын кытыннаран, туох эрэ сүдү кистэлэни этэн эрэдди сахалыы тэтиминэн көрөөччүнү соһута сөхтөрбүтэ. Поэт Орто дойдуну ойуулуур эргимтэ тас өртүгэр туран аан дойдуну анааран көрөр. Сцена кэтэбэр ыйамыт Саха сириг картатын курдат поэт муударай сирэйэ көрөөччүлэри үөһэттэн одуулуур. Сэри, өлүү-сүтүү, аччыктааһын – холоруктуу ытыллар кэм-кэрдий тыйыс дьайыылара... Тыл, хамсаны, сценография – бары биир тэтимгэ бэринэллэр. Эмиэ да түүл, эмиэ да илэ. Поэт буолбут, буола турар, буолуохтаах быһыыны-майгыны ааспыт, билинни, кэлэр кэм нөнүө өтө көрөн олорон өбүгэ сүбэтин дыппиэннээхтик хатылыыр. Кини тыллара көрөөччү этин сааһын арыян киирэн куйахатын күүрдэр сүдү күүстээхтэр.

Саха театра быйылгы сезонун классикаҕа анаата. Онон Саха театра А.Кулаковскай «Интеллигенцияҕа сургутун» 100 сылыгар дьүөрэлээн «Ойуун түүлэ» айымньытын ыччакка туһулаан туруорара Саха классигын өлбөт-сүппэт нэһилиэстибэтигэр сүгүрүйүү кэриэтэ. «Ойуун түүлүн» билинни туруоруута эдэр режиссер көрүүтэ. Режиссер Руслан Тараховскай поэманы муусука нөнүө көрөбүн диир.

Саха театрын сценатыгар быйылгы театральнай дьыл бастакы репетицията

буола турар. Саха түөрт эркиннээх балаһанын уна өртүгэр көмүлүөк оһох уота умайар, ол кэннигэр хомусчут кыыс (Иванида Бугулова), кырым-пахыт уол (Прокопий Сыроватскай) оһох маска олороллор. Ханас диэки «Чолбон» рок-бөлөх музыканнара бүрүүкээн олороллор. Дьэ, бу кыараҕас балаһан иһигэр, режиссер толкуйунан, үс ойуун XIX, XX, XI үйэлэр былдьаһыктаах кэмнэрин оонньо-туохтара. Айыы-намыһын ойуун – Герасим Васильев дүгүрүн охсоот кэп туоммутунан барар. «Гулун», «Эрэл» үнкүү ансамбыллара ааспыт, билинни, кэлэр кэмнэр араас быһылааннарын: айылҕа саахалланытын, иэдээннээх сэриини, омук-омук атааннаһытын муусука доһуһуолунан хамсанан көрдөрөллөр. Орто дойду улахан аһыта – баламаттык байыы, икки атахтаахтан былааһынан, батталынан чорбойо сатааһын. Аан дойду халын харчылаахтарын, бараммат былаастаахтарын көрдөрөр Баай – Иннокентий Дакаяров кыһын Айыынаны (Наталья Корякина) кэргэн биэрэн, ол аата кыһын дьылбатын толук биэрэн баайын ханатар, былааһын үрдэтэр санаалаах. Орто дойду Ойууна – Василий Борисов хотой кыыл буолан көтөөрү дүгүрдээх былаайаһынан күпсүнэн барар. Кини орто дойду мөккүөрүн күүһүнэн, сэриинэн уларыта сатаан сылайбыт коруннээх. Тигэ-дэр ойуун идэтигтэн akkaастанар. Онуоха улуу Кутурбан – Степанида Борисова «икки атахтаах өрөгөйө өйүгэр» буоларын туһунан тойуктаах

кэлэн Орто дойду Ойуунун илдьэ барар. Эргэ сананан солбуллар кэмэ үүнэр... Бу кыра балаһан иһигэр кэлэр кэм Ойууна – Александр Борисов айылҕа саахалынан, икки атахтаах эрэйдэн-мунунан эттэнэн, үөскээн-төрөөн тахсыахтаах. Омук толкуйунан сана кэм сирдьитэ үүнүөхтээх. Өбүгэ өйө уһуктан сана итэҕэлгэ аҕалыахтаах...

Сахалыы тойук Александр Ильин рок-дьүһүйүүтүнэн доһуһуолланар буолан оонньоуну көрөөччү муусука дорҕоонун сырса саха балаһаныттан быдан тэлэһийэ айанныыр. Спектакль, суруллубутун курдук, эмиэ алгыһынан түмүктэнэр.

Режиссер Руслан Тараховскай театр билинни кэмин биир сүүрээнин – перформанс – көмөтүнэн туруорбут спектакла эдэр ыччаты бүгүн эмиэ тийээн кэлбит глобализация - тыын боппуруоска болҕомтолорун ууралларыгар ынырар. Кулаковскай кэс тыла үйэлэри унуордаан ыччакка, норуокка бүгүн эмиэ дорҕоонноохтук иһиллэр.

Василий Васильев-Харысхал

«Русский эмигрант (якуть)»

В поисках сведений о якутских эмигрантах я работал в архивах Владивостока, Харбина, Шэньяна (Мукден), где побывали и проживали наши соотечественники. В этих китайских городах мало, что осталось от русской колонии построившей КВЖД и ЮМЖД. Разве что торговые центры «Чюлинь» и «Цюлинь» в Харбине, названия которые были производными от имени их бывшего хозяина Ивана Яковлевича Чурина, уроженца Благовещенска, владельца чаеразвесочных, табачных фабрик, судоходной компании на Амуре и Сунгари, в свое время обеспечившего чаем и табаком все окраины Сибири и Дальнего Востока до Камчатки и Чукотки.

Сначала, когда ехал в КНР, у меня было такое чувство, будто еду в Майю или в Чурапчу, в милиции наведу справки – и тут же мне все укажут!.. Но не тут-то было! С каждым пыл оптимизма угасал. В архивах провинции Хэйлуцзян только-только начали упорядочивать поток архивных документов. Я напрасно корпел над бумажным скопищем, где вперемежку хранились бухгалтерские отчеты каких-то мелких фирм и протоколы заседаний отделений Русской фашистской партии.

Листая справочник «Весь Харбин» за 1927 г. нашел адрес «Якутского торгового товарищества», дальше имена, адреса, даже телефоны Г.В.Никифорова, Г.М.Кузьмина, Г.С.Ефимова. Н.И.Олессова, Н.А.Аверенского. И настолько обрадовался, что даже выбежал на улицу (видимо хотел пойти по этим адресам!), Увы, на улице к действительности меня вернул шум совершенно чужого города Харбина 1998 года! Больше ничего напоминающего о наших земляках. Очень много ценных документов, в особенности православной церкви, были уничтожены в годы «культурной революции».

Я обратился за помощью к коренным русским харбинцам. От некогда многочисленной русской колонии Харбина тогда оставалось в живых 16 измученных жизнью стариков. Они по воскресным дням собирались в Покровском храме. Это было единственное место в шестимиллионном Харбине, где они причащались к богу, отводили свою душу, вспоминая о цветущем «русском Харбине».

За какие-то пять лет многие из них ушли в лучший мир. Не стало их старосты Мятова Михаила Михайловича, интеллигентного светлого человека, крупного специалиста по знакам, полной мерой хвадившего все тяготы китайской каторги. Нет Владимира Андреевича Зинченко, богатыря гренадерского ро-

ста, служившего надежным щитом немощных стариков от беснующихся хунвэйбинов. Нет отца Григория, воспитанника архиепископа Мелетия (о ком помнит и наша Якутия), единственного китайца, который протянул руку помощи русским харбинцам в самые трудные времена гонений.

День встречи с коренными харбинцами у меня как раз совпал с Днем Святой Троицы. Церковный хор состоял из трех певчих: Михаила Михайловича Мятова, 93 летней Нины Афанасьевны Давиденко, бывшего экономиста судоходной компании Чурина, несмотря на свой преклонный возраст и 25 лет тюрьмы, каторги не потерявшей своей благородной красоты, высокой, статной и Валентины Павловны Хан Ми Син, преподавателя русского, английского, французского языков Хэйта (Хэйлуцзянского университета), бывшей танцовщицы, пианистки и «английской шпионки», 15 лет отсидевшей в одиночной камере китайской тюрьмы. Что удивительно, они все трое, будучи детьми, пели в церковном хоре этого самого Покровского храма. Когда они пели псалмы хриплыми, старческими голосами, мне почудились звонкие детские голоса с клироса...

Приняв меня сначала за «китайского провокатора», они даже не пожелали со мной общаться. Только упоминание имени правящего владыки Мелетия, служившего у нас до 1916 г. епископом Якутским и Вилюйским меня немножко приблизило к их обществу. Наконец, поверив, что я не провокатор, а якутский исследователь, они раскрыли свою душу и дали весьма ценные советы для моих поисков.

Владивостокский архив в основном располагал только делами выходцев из Приморья. Единственное, мне там удалось уточнить, что интересующие меня документы могут находиться в архиве УФСБ Хабаровского края.

В Хабаровске с помощью тогдашнего представителя нашей республики Артема Пантелеймоновича Слепцова получил разрешение работать в архивах УФСБ Хабаровского края. Получив допуск к фондам Бюро по делам российских эмигрантов в Маньчжурской империи (БРЭМ), я уже конкретно узнал где, какие документы хранятся и куда обратиться.

С очень многих документов был снят гриф «секретности» и они переданы в Государственный архив Хабаровского края (уж лучше б они не рассекречивали, таким образом все документы находились бы в одном месте, а так приходилось мотаться по двум адресам!).

И наконец мои долгие поиски начи-

нают давать кое-какие плоды - в описях попадают фамилии, имена отца и сына Никифоровых. Сколько было лжи, домслов о судьбе этих двух человек, заброшенных бурей революции в чуждаленные края. Я держу в руках личные дела якутского купца-миллионера Гавриила Васильевича Никифорова-Манньяттаах уола и его сына Анатолия Гавриловича Никифорова. Слухи это - одно, а документ есть документ! С трепетом открываю папку. На меня с пожелтевшей фотографии (как будто с оттенком презрения «Что нашел да?») смотрит пожилой якут.

Итак знакомимся: «ДЕЛО 53 Шифр 970-ДРН От 13 сентября 1938 года. Фамилия, Имя, Отчество Никифоров Гавриил Васильевич

№ паспорта не имеем жив. японск. конц.

В разделе «Общие сведения» указал место рождения *Якутская область г. Якутск*. Вероисповедание *Православный*. Подданство и национальность *Русский эмигрант (Якут)* Настоящая профессия и специальность *Коммерсант*. Точный адрес *St/ Kakakashi* (заполнено другой рукой). Станция Какакаши - курортная зона, недалеко от Дайрена, бывшего Дальнего - авт.)

Когда и откуда прибыл в Маньчжурию из Якутской области *чрез остров Сахалин. Японии 1922 года*. Семейное положение *Жена Надежда Петровна, 75 лет*. Знание иностранных языков (какой и в какой степени) *ни какой*. Имеется ли какое-либо имущество *нынче купил на станции Какакаши. Дохода нет*

Бытность под судом или следствием (подробно) *никогда в жизни*.

Раздел «Общественно-политические сведения». Политическое убеждение *Монархист*. Что делал и где служил до 1914 года *Торговал г. Якутске*. до 1917 года *то же самое*. До 1922 года до 1919 года *торговал в Якутске, дальше был в тайге Приморской области*. Что делал и где служил до настоящего времени *Живу в Мукдене безвыездно. Ничего не делаю*. В каких политических организациях состояли и состоите *не состоял и не состою*. В каких общественных, благотв. религиозных и др. организациях состояли и состоите *не состою*.

На вопрос «Не имели ли советский паспорт и не подавали ли заявление о желании вступить в сов. подданство отвечает конкретно *не имею и не желаю иметь*.

Ордена и знаки отличия. *Гражданские*. 1) серебряная медаль, 2) золотая медаль, 3) золотая медаль на груди, 4) золотая медаль на шее, 5) серебряная медаль на шее и несколько юбилейных.

Более подробно заполнил раздел

«Гражданский и общественный стаж.» Какие занимал должности, в каком ведомстве, где и когда. *С 1891 г. до 1898 года был церковной старостой 1-го Тыллиминского Мих. Арх. Церкви, два трехлетия. С 1901 г. по 1913 года был гласным Якутской городской думы, три четырехлетия, С 1905 г. до 1917 год был старостой в Якутском кафедральном соборе, три трехлетия. Выслужил золотую медаль на шее и мундир с шапкой шестого класса по табелю рангов. Состоял членом учетной комиссии Государственного, Русско-Азиатского и Городского банков со дня их основания. С 1910 года по 1917 год был членом родительского комитета женской гимназии г. Якутска. Состоял представителем от мирян, от якутской нации в областном духовном съезде. Состоял представителем от восточной волости в областном и уездном съездах. И много мелких благотворительных учреждений и организаций.*

Поскольку БРЭМ напрямую подчинялся военной миссии Квантунской армии, т. е. японской военной разведке, видимо анкета заполнялась японцем не очень хорошо владеющим русским языком. Хотя Никифоров о своем образовании пишет «домашнее», но написанные его рукой документы, которые попадались мне, были весьма грамотны.

На анкетах других эмигрантов не хватало места для ответов, как сами убедились, ответы «русского эмигранта (якута)» отличаются краткостью и лаконичностью, что характеризуют Г.В.Никифорова как волевого и прямого человека. И все же, даже по таким кратким ответам можно узнать очень многое об этом человеке.

В самом конце характеристика 3-го отдела (контрразведка) БРЭМ.

«Никифоров Гавриил Васильевич. Был. Якутский миллионер, купец 1-й гильдии. Финансировал повстанческое движение Якутии против большевиков. После поражения бежал в Японию. В Харбине жил по адресу Коммерческая улица, 10. Торговал пушниной. Руководимое им «Якутское торговое товарищество» обанкротилось в связи с махинациями советско-британской пушной компании «Рылов-Лесников». После чего Никифоров с семьей переезжает в Мукден по адресу Чисто дори 35, занимается мелкой торговлей. Когда обанкротился Русско-Азиатский банк, «сгорели» все его сбережения. После этого ничем не занимается. В Дайрене на станции Какакаши имеет три дома, два которых арендует.

Старшего сына Василия убили в

1919 году в Тобольске. В Советском Союзе остались жена Мария Петровна, дети Аркадий, Иван, Елена, Лариса. В эмиграцию взял младшего сына Анатолия. В Харбине женился на русской женщине из Вятской губернии. Сын Анатолий работает охранником в Дайренском вагоностроительном заводе.

Никифоров Г.В. в политических партиях не состоит, связей порочащих не имеет.

Начальник отделения Бюро СЕМЕНОВ

Секретарь ИМШЕНЕЦКИЙ
От 22.1У-1940 год. Дайрен»

К моменту заполнения данной справки из большой семьи Никифорова на территории СССР в живых оставались его жена Мария Петровна и средний сын Иван. Мария Петровна жила в Иркутске у младшей дочери Ларисы. Похоронив всех, кое-как вернулась на родину. Побиралась. Дочь состоятельных родителей, жена щедрого миллионера, всю жизнь прожившая в роскоши, ослепшая, потерявшая всех родных женщина умерла в голодную зиму 1942 года. А Иван «сын контрреволюционера, эмигранта» с ярлыком «японского шпиона» до 1956 года находился в лагерях ГУЛАГа.

При дальнейшей встрече с коренными харбинцами я спросил. Почему в анкетах, даже евреи, в графе национальность пишут «русский!»? На что Валентина Павловна Хан Ми Син ответила: - А потому что все мы в Харбине и татары, и буряты, и якуты были россиянами - русскими людьми!..

Находка личного дела Г.В.Никифорова-Манньяттаах уола в корне изменила весь ход моей поисковой работы. Появилась уверенность, а главное поддержка людей, которым не безразлична история не по своей воле оказавшихся на чужбине.

Использованная литература.

1. Справочник «Весь Харбин» за 1927 год.
2. Журнал «Заря» - Харбин, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935
3. Журнал «Рубеж» - Харбин, 1936
4. Журнал «Хлеб небесный» - Харбин, 1931, 1932, 1933 г.г.
5. Хабаровский государственный краевой архив, ф. 830, оп. 3, д. 42192. Личное дело Никифорова Г.В.

Ааспыт кэм аартыктарынан*

«ЯКУТТАР» БАРАХСАТТАР

Кытайга олохсуйбут сахалары булаары маннай 1993 сыллаахха оччо-тооҕу Саха Республикатын тас сибэ-эстэргэ министрэ Виталий Петрович Артамонов тэрийиитинэн драматург, тележурналист Семен Ермолаев, СГУ преподавателэ, историческай наука кандидата Анатолий Афанасьевич Алексеев, историческай наука кандидата Лилия Иннокентьевна Винокурова буолан бара сылдыбыппыт. Оччолорго «дьиикэй рынок» айбардаан, дойду үрдүнэн бүтүүн хааһы да саламаат буолан турар кэммит этэ. Ол ордук ырылхайдык тимир суолугар уонна кыраныысса чугаһыгар көстөрө. Тимир суолугар чуолкай график диэн суоҕа. Тоҕус сорунан билиэт атыылаһан, Читаттан Забайкальскайга айаннаан истэхпитинэ түүн ханнык эрэ станцияҕа ыһыы-хаһыы ытыалаһыы бөҕө, Вагоннар үрдүлэринэн, истэринэн-тастарынан сырсыаккалаһыы бөҕө буолла. Баара-суоҕа биллибэккэ купе истиэнэтигэр сыһыарыллан турбут репродуктор сүрдээх улаханлык тоҕо барда: «Купеҕытыттан тахсыман!» Оннук үлүгэргэ ким бэйэлээх тахсыа баарай? Ылы-чыа ньимийэн сыттыбыт.

Аны Кытай кыраныыссатыгар тийэн биир моһуокка ыллардыбыт. «Эйиэхэ народнай депутатка анаан визата суох паспорты биэрдибит» - диэн улаханлык өннөн биэрбит загранпаспордарын кытай пограничниктара билиммэккэлэр, ким да бас билбэт территориятыгар аҕалан сүөкээн кэби-

стилэр. Аны кыраныыссаны массыынаҕа олорон эрэ туоруур эбиккин. Биһиги киһини курдары охсор Маньчжурия тыалыгар, аһаҕас истиэпкэ, икки улуу держава икки ардыгар үс чаас устата турдахпыт үһү!

Оччотооҕу Кытай билинни Кытайга холооно суох этэ. Кир-хах, дьаабы дьиз-уот! Хайлартан хоту Маньгуй диэн станцияҕа диэри чоҕунан оттуллар быллыргы боробуоһунан айаннаабыппыт да элбэҕи этиэн сөп. Сахалар Олгуйа диэн дэриэбинэҕэ бааллар диэбиттэрин иһин. Ол Олгуйаҕа айаннаан тийибиппит. Олгуйа хайалар быыстарыгар олгуй курдук сиргэ сытар, Кытай хотугу кыраныыссатыгар аатырбыт Улахан Невер станциятыттан 70, Сковородиноттан 50 биэрэстэ сытар кыракий дэриэбинэ. Кытай стандартынан кыһыл кирпиччэнэн тутуллубут аҕыйах бараак тииптээх дьыэлэри ылан кэбистэххэ - үкчү биһиги Иенграбыт, син биир оннук самнаххай дьыэлэр, бырыы-бадаран иннэл-таннал уулуссалар!

Бэйэлэрин кизн тутта «якуттарбыт» диэн ааттанар дьон, 1932 сыллаахха диэри Алдан бириискэлэригэр Кытайтан табаларынан дьон, таһаҕас таспыт Төмтөөн, Нүкдэ эбэнкилэрэ, Солоҕон уустара буолан хааллылар.

Олгуйаҕа барыта 200-кэ киһи олоор. Оскуолаларыгар кытай тылынан эрэ үөрэтэллэр. Оҕолор, эдэр дьон ийэ тылларын отой да билбэттэр. Эбэнкилэр олохторун-дьаһахтарын көрдөрөр хоп курдук музейдаахтар. Төһө да аҕыйах ахсааннаахтарын иһин чаҕылхай талааннарыттан миллиардынан ах-

* Салгыыта. Иннин сурунаал 1 №-ригэр көр.

Г.В.Никифоров

сааннаах кытайдартан төлө көтөн тах-сыбыт аан дойдуга биллэр Ужертү диэн суруйааччылаахтар, Минь диэн Пекин оператын примадонната буолбут ырыаһыттаахтар.

Музей көрө сырыттаһытына бэрт сытыы-хотуу көрүннээх сааһыран эрэр дыахтар киирэн кэллэ. Нууччалыы балаачча үчүгэйдик билэр, «саха анардаахпын, кэргэним манна госхоз председателинэн үлэлээбит Егор Капитонов диэн саха киһитэ этэ. Сүһүрдэн өлөрбүттэрэ»- диэн кэпсээтэ. Сахалыы сангарбыппытын өйдүүр, нууччалыы эппиэттэхэр. Дьэ, аһыллан кэпсэтиэх курдук буолан истэхпитинэ, биһигини арыаллыы сылдьар Кытай «куйабын уонна батыйатын» дьоно дыахтарбытын харбаан ыллылар да илдэ баран хааллылар. Кытай сахаларын туһунан ыйыталаһах буолан истэхпинэ, хайа баарый?

Онтон түптэ түрүлүн үрдүгэр түһэрэн ханна эрэ хайаҕа баар табаһыттарга илдэ бардылар.

Табаһыттар эрэйдээхтэр, «якуттарбыт» барахсаттар! Күндүтүк санырытык сирдэриттэн кэлбит биир дойдулаахтарыгар биһиги арыалдытарбытыттан дыаахханаллар да сүрдээҕин тардыһаллар. Дыаахханаллара да оруннаах, кэһэкэнэ буолан хаалбыттар, Кытай Россия буолбатах. Бэл, «һээдь» бобуулаах эбит. Хара ааныттан кэпсэтиибит сүрдээх истинник барда. Ол аайы нууччалыы соччо-бачча өйдөөбөт кытай тылбаасчыта суох, төрөөбүт тылыгар уруулуу эбэнки тылын үчүгэйдик билэр Анатолий Афанасьевич

Алексеев көмөтүнэн быһаччы кэпсэтэбит. Аһаҕас дууһалаах, эйэҕэс майгылаах Анатолийы олгуйалар сонно тутта сөбүлээтилэр. Бэл, «манна хаал» дии сырыттылар, «Хаалабын»- диэбитэ буоллар иэҕэйэр икки атахтаах булбатын курдук хайаҕа, тайҕаҕа саһыарыах быһыылаахтар.

Түөлбэ ытык кырдыаҕаһа, эбэнки удаҕана аал уотун аһатарыгар хараҕа ууламмытын ханан да умнуом суоҕа! Үйэбэр балаачча элбэх килиэби сиэн кэлбит киһи, кини илиититтэн ылан амсайбыт лэппиэскэм амтана ураты минньигэһин эриэхсит!

Кэм да арыалдыттарбыт тиэтэт да тиэтэт буолбуттара.

Автобуска дизри түөлбэ дьоно бары атаарбыттара. Баран истэхпитинэ хойуу да хойуу хаар түһэн намылытта. Кэннибититтэн сайыспытты хордургуу-хордургуу манан таба батыста. «Якуттарбыт» хойуу хаарга саһан, санаалара күүһүрэн, маннай симик соҕустук, онтон куоластара чөлөрүйэн эбэнкилии ырыалары ыллаан киирэн бардылар. Онтон хаар быһынан «һээдьэлээтибит». Ол хаар үнкүүтүгэр орто дойду сирдиин-халлааннын силбэһэн ылла!

Үөһэттэн намылыа турар хойуу хар быһыгар биһигини атаарааччылар күлүктэрэ симэлийэн хаалла. Этэннэ буолун «якуттарбыт» барахсаттар! Сахалары булбатыбыт! Буллубут сомоҕо да көмүскэ атыыламмат истин сыһыаны!

Ити сырыы кэнниттэн алта сыл курдук эмиграцияҕа барбыт сахалар тустарынан «умнарга» тийибитим.

ИККИСТЭЭН ТЫН ЫЛЫ

Эдэр бизнесмен уолаттар Дьокуускай усулуобуйатыгар сөп түбэхэр итии рынок арыяары этии киллэрбиттэригэр «Якутгорпромторг» быраҕыллыбыт ысқылаатын ыйан биэрбиттэр. Хас эмит үйэтээҕи бөҕү ыраастыы сылдьаннар былыргы хаартыскалары булан ылбыттар. Өнүн сүтэрэн эрэр хаартыскаларга сүрдээх мааны сахалар ололлорун билэр дьонтон туоһуласпытара саха атыһыттарга буолан хаалбыттар. Кинилэр ортолоругар бизнесмен уолаттартан биирдэстэрэ Егор Егорович Федоров ырааҕынан аймаҕа, бастакы гильдиялаах атыһыт, коммерция советнига, сахалартан бастакы миллионер Гавриил Васильевич Никифоров - Манньыаттаах уола баар эбит. Саҥа рыногы хайдах ааттыбыт диэн буолбутугар идеяларга кыымы саҕааччы Андрей Дмитриевич Еремеев: «Манньыаттаах» диэн ааттыабын диэн этии киллэрбитинэн рынок «Манньыаттаах» аатын сүкпүт. Киһи дыктиргиирэ диэн, архыыптан көстүбүтүнэн Андрей Дмитриевич эһэтин инилэрэ, ыраах Сунтаар улуунун уолаттара ини-бии Еремеев Георгий Иннокентьевич 1-й, Еремеев Георгий Иннокентьевич 2-й тастын убайдара, Манньыаттаахтар күтүөттэрэ Г.М. Кузьмин мэхтиэтинэн Манньыаттаах уолун маҕаһыныгар бирикээсчигинэн үлэлээбиттэр. Андрей Дмитриевичка туох эр «имнэммит» диэҕи баҕарыллар.

Улахан аагы ылыннын да ол аакка эппиэттир курдук үлэлиэх кэриннэ-

эххин. Манньяттаахтар рыноктарыгар чуолкай бэрээдэк олохтоммута. Дождоро, эдэр сааһыгар орто дойдуттан арахсыбыт артист Андрей Стручков көмөтүнэн Саха академической театрын кытта чугасанан, театрга меценат буолбуттар.

«Илиир хоруол» премьератыгар сылдьан Андрей Еремеев Манньяттаах уолун туһунан спектакль туруорарга этии киллэрбит. Сонно илии тутуспуттар. Онтон театр директора Анатолий Павлович Николаев миэхэ тахсар.

Мин балачча кэтэмэбэйдии сылдыбытым. Исторической драманы суруйуу сүрдээх уустук, суруйааччы киһини үүйэ-хаайа тутар хааччахтардаах. Сыта-тура урут бэлиэтэммит блокноттарбын, революция иннинээҕи бэчээти, кумаабылары хасыһан, онтон сыыйа ылларан киирэн барбытым. Манньяттаахтар революция иннинээҕи олохторун син балачча үчүгэйдик билбитим. Онтон Харбинна бэйэтигэр тииһэн үлэлиир сорук турбута.

Омук сиригэр туризмы тэрийэр «Хикари ЛТД» фирма директора Мария Константиновна Федорова, оччотооҕу солбуйааччы директор кытай тылын, Кытай сиригэр олус үчүгэйдик билэр Надежда Васильевна Винокурова мин этиибин өйөөннөр Харбинна барарбар улаханлык көмөлөспүттэрэ.

Владивостокка диэри самолетунан, онтон поёһунан Суйфэнхэбэ тийибиппит. Алта сыл кэнниттэн көрдөххө кытайдар чынха атын дьон буолбуттар. Танастара-саптара да тупсубут, кир-хах да аһыйаабыт.

Харбинна диэри тимир суолугар билиэттээхпитин истэн баран, алта сыллаабыта сыт-сымар, кир-хах, кымырдаҕас уйатын курдук элбэх киһи, ньуу-ньамаан айдаан ортотугар кытай боробуоһунан айаннаан сүрэхпин астарбыт буолан этим атыһа түспүтэ. Урукку боробуоска холоотоххо отой атын хартыһа буолта. Тимир суолга кытта бэрээдэк олохтоммут этэ.

Харбинна тийһэн баран Надежда Васильевна оччолорго Хэйлунцзян университетыгар үөрэнэр оҕотун Дашаны миэхэ тылбаасчытынан сыһыарбыта. Библиотеканан, архыбынан үлэли барбыппыт. Хара ааныттан ыарахаттары көрсүбүппүт. Кытай чиновниктара мантан илдэ барбыт кумаабыларбын биирин да билиммэт дьон буолан биэрбиттэрэ. Дьэ, итиннэ Надежда Васильевна баара, кытайдарга кини авторитета тута билибитэ. Туох эмит кыһалҕа, мэхэй үөскээтэ да

сонно киниэхэ мобильнай түлүпүөнүгэр эрийэбит. Өгөр буолаат биһиэхэ тимир курдук сирэйдэнэ олорор чиновник түлүпүөнү өрө кырылыы түһэр, хайа да уй-хай диэн тылгын билим-мэккэ олорбут тойон сирэйэ-хараҕа уларыһан, хайдах гынан эйиэхэ үчүгэйдик оноруон билбэт буола түһэр. Кэлин билбитим, кытайдар нуучча архыбын, нуучча библиотекатын фондатын кистии сатыыр биир биричиинэлээхтэр эбит. 1945 сыллаахха диэри мунһулубут баай архыбы, чуолаан православной танара дьэтин архыбын, Харбинна, Мукденна, Шанхайга, Мунданзянна тахсыбыт нуучча литературатын культурнай революция сағанна хунвэйбиннар уот аһылыга онорбуттар.. Ордон хаалбыт бэрт дуона суох архыбы, библиотеканы харах харатын курдук харыстаан, мээһэ дьону киллэрбэт буола сатыылар. Архыптара ситэ фондалана илик, көннөрү дьааһыктарга хаалана сылдьар, бухгалтерия отчуотуттан нуучча фашистской партиятын кистэлэн докумуоннарыгар тийэ күн араас докумуон буолунай элбэх. Оннук үлүгэртэн тугу булан ылыаххынай?

Туох эрэ шифрдаах, кодтаах эбит да, ону туох билиэ баарай? Үс күн хара сарсыардаттан хара киһээннэ диэри үлэлээн биликтэнним да - түмүк суох! Төрдүс күммэр библиотекаҕа тийһэн үлэлэтим. Хаһыаттары, сурунааллары көрүтэли сылдьан «Хлеб небесный» православнай сурунаалга харабым иннэ түстэ. 1939 сыл Орохустубатааҕы нүөмэригэр Харбин архиепископа, правящай владыко Мелетий Ынырыта бэчээттэммит. Онно: «Сахалар үтүө майгылаах, үлэһит дьон, кинилэргэ ыарахан күннэр-дьыллар үүннүлэр. Үөскээбит идээни этэннэ туоруулларыгар Танара кинилэргэ күүстэ-күдэхтэ биэрдин!» - диэн этиллэр.

Архиепископ Мелетий - Тобольскай аҕабытын уола Михаил Заборовскай, 1911-16 сылларга Саха сиригэр епархиятын салайан олорбута. Төрө-өбүт дойдуларыттан, аймах-билэ дьонноруттан Маньчжурияҕа быстан-ойдон тийбит, мунутахсыбыт дьонно күүстээх санааны кынаттаабыт дынчахчы танара киһитэ! Владыко Мелетий тэрийиитинэн эмигрант ыччаттарыгар институт, идэни биэрэр Ыччат христианскай союһа тэриллибиттэр.

Сахалар ааттара ахтыллыбыт биир чахчыны булаат, санаам көннүөрэ түспүтэ. Онтон билигин манна таһаарар "Аранас кинигэлэрин" курдук "Харбин бүтүүнэ" диэн кинигэттэн "Сахалар эргиннэрин табаарыстыба-

та" Гоголевскай уул. 61" - диэни булан ааҕаат, өрө көтө түспүтүм.

«НУУЧЧА» ААТЫН ТҮҮЭРБЭТЭХ ДЬОН

«Харбин бүтүүнэ» салгы аны аадырыстарынан көрдөөн сахалары булаттыбын:

"ЕФИМОВ Георгий Семенович, учитель ГОНД, Игоревский переулок, 14".

КУЗЬМИН Григорий Михайлович, коммерч. служащий, улица Почтовая, 96.

НИКИФОРОВ Гавриил Васильевич, коммерсант, улица Коммерческая, 10.

НОВГОРОДОВ Василий Иннокентьевич, улица Болотная, 60.

ОЛЕСОВ Никита Иннокентьевич, Частный затон...

Дьэ, аадырыстары булаат, сибилгин ойон туран ити аадырыстарынан сахалары булуох курдук таһырдыа ойон табыстабым үһү!.. Таһырдыа, отутус сыллардаабы нуучча эмиграннарын сылаас биһигэ Харбин буолбакка, отой атын майгылаах-сигилилээх, отой атын тыллаах кытай Харбина тигинии-табыны сытара!..

Уоскуйан төттөрү киирэн отутус сыллардаабы Харбин эйгэтигэр эргиллиним.

Отутус сыллардаабы Харбин! Гражданскай сэриигэ кыайтаран баран, Уралтан бэттэх олорбут нуучча интеллигенциятын сүмэтэ: Томскай, Иркутскай университеттарын профессурата, Омскайдаабы кадетскай корпус, Оренбургдаабы казактар юнкерскай училищелара, Иркутскайдаабы пехотнай училище, Иркутскайдаабы духовнай семинария көһөн тийһэн олохсуйбуттар.

Аан дойду, чуолаан Америка экономиката уһулччу сайдыытыгар улахан кылааты киллэрбит ученай экономист Василий Леонтьев, аан дойдуга вертолетнай авиацияны киллэрбит Игорь Сикорскай, аан дойду юридическай наукатыгар биллэр-көстөр суолу хаалларбыт Валентин Рязановскай, Советскай Союз биллиилээх учуонайа, Москваҕа кини аатынан проспектаах, академик Вернадскай бары Харбинна куотан тийһэн 12 факультеттаах Сибэтиэй Владимир институтун арыыбыттар. Онно Бочуоттаах ректорынан биһиги биир дойдулаахпытын архиепископ Мелетий талбыттар.

Петр Аркадьевич Столыпин Сибиргэ тимир суолу, кэлин КИТС (КВЖД) туттарарыгар маннай үбү-харчыны түмэр бааны тэрийбит. КИТС үбүлэ-

эбит баан маннай «Русско-Китайский» диэн ааттаах эбит. Кэлин «Русско-Азиатский» диэн уларыппыттар. Баан тэриллээбиттэн бырабылыанньа председателинэн Чыныс-Хаан үнүгэһэ Георгий Георгиевич Кугушев үлэлээбит. Дьокуускай ити баан салаатын дьиэтэ Преображенской танара дьиэтин атыгар билигин да турар. Баан тэриллээбиттэн эстиэр диэри Гавриил Васильевич Никифоров-Манньыаттаах уола бырабылыанньа чилиэнинэн сылдыбыт.

Үп-харчы, интеллектуальной потенциал, чэпчэки үлэһит илии, олус үчүгэй транспортной схема баар буолан Харбинна, Маньчжурияҥа олорбут нуучча эмиграннара лаппа кыагыран испиттэр. Саамай баайдара Маньчжурияны барытын кэриэтэ эргин систематынан баһылаабыт, 32 улахан маҕаһыаннаах, чэй, табах, танас өрөр, танас тигэр фабрикалардаах, арыгы, халбаһы онорор заводтардаах, өрүскэ, муораҕа сылдыар флотилиялаах, бириистэннэрдээх Иван Яковлевич Чуриин эбит. Чуриин Благовещенскайга төрөөбүт киһи. Эдэр сылдьан Саха сиригэр элбэхтик сылдыбыт, Николай Осипович Кривошапкины кытта бииргэ эргиммит, Халыма төрдүгэр аан бастаан улахан борокуоту таһаарбыт, Чукотка Өнүүй дьаарбанкатыгар Америка атыһыттарын үтүрүйэн таһаарбыт киһи.

Иван Яковлевич нуучча эмиграннарын оҕолорун үөрэттэриигэ олус улахан үтүөлээх эбит. Харбин саамай бастын оскуолатын, коммерческой училищени кини үбүлээн олорбут эбит. Үгүс ахсааннаах маҕаһыаннарыттан Харбинна үс маҕаһыын «Чуриин» диэн икки эргин кииннэрэ, кытайдыы таттаран «Цюлинь» диэн ааттаммыт улахан универмаг бааллар. Итиннэ даҕатан эттэххэ, Владивостокка, Хабаровскайга, Благовещенскайга, Камчаткаҕа Чуриин урукку маҕаһыаннарын чөлүгэр түһэртээбиттэр.

«Рубеж», «Харбин», «Грядущая Россия», «Заря», «Вестник Маньчжурии» хаһыаттары кытта А.Ф.Керенскэй Парижка таһаарар «Дни» диэн хаһыатын кытта тэннээн көрдөххө, Керенскэй хаһыатыгар төрөөбүт дойдуну сүтэри, быстыы-ойдуу, мунутахсыйы, дууһа кыланыта суруллар буоллабына, Маньчжурияҥа олорор нуучча эмиграннарын хаһыаттарыгар саамай улахан проблема - Харбин тутуллуутугар кыра куоракка бырайыактаммат водопровод куораты кыайан уунан хааччыйбата нүөмэртэн нүөмэргэ суруллар.

Аатырбыт ырыаһыт Федор Шала-

пин, балерина Анна Павлова Харбин, Мукден, Дайрен, Шанхай сценаларыгар нуучча эмиграннарыгар анаан биэрбит концерта улахан событие этэ. Харбин бэйэтэ драматическай театрдааҕа, балетнай, музыкальнай оскуола-лардааҕа.

Арсений Несмелов (1945 сыллаахха Гродековоҕа пересыльнай түрмэҕэ өлбүт) поэт, Михаил Шмайсер, прозаик, Владимир Зензинов (Саха сиригэр Аллайыахаҕа Русскай Устьёҕа сыылкаҕа олоро сылдыбыт) прозаик, Алексей Ачаир, поэт, "Улуу Ван" диэн аан дойдуга киэнник биллибит сэһэн автор Николай Байков, «Эдэр Чураевка» литературнай түмсүү кыттыылаахтара поэссалар Джунга (Марианна Колосова), Елена Инсарова (Римма Ивановна Покровская), кэлин биллилээх советскай суруйааччы буолбут Наталья Ильина Харбин культурнай олоҕор биллэр-көстөр суолу хаалларбыттар.

КИТС (КВЖД) управляющаынан өр сылларга генерал Дмитрий Леонидович Хорват олорбута. Кини үлэтин үрдүктүк сыаналаан, Улуу кинээс Георгий Михайлович Маньчжурияны «Дьоллоох Хорватиянан» ааттаабыта.

Бу дьыэ-кэргэн эмиграннар кизгэллэрэ этэ. Хорват кэргэнэ Камилла Альбертовна аатырбыт художник Альберт Бенуа кыһа этэ. Кинилэр дьыэлэрэ музыкальнай-литературнай салон этэ. Аатырбыт артистар, суруйааччылар, художниктар, музыканнар бары кинилэр дьыэлэригэр мусталлара. Федор Шалапин, Анна Павлова, Александр Вертинскэй кинилэр дьыэлэригэр күндү ыалдыт буолбуттара. Аҕатыттан бэриллбит талаанынан туспа буочардаах художник Камилла Хорват хартыыналара Парижка Луврга көрдөрүллүбүттэр. Ол эрэри Камилла Альбертовна суруйааччы быһыытынан ордук киэнник биллибитэ, "Таптал өрөгөйө" романа Шанхайга, Парижка, Нью-Йоркка маассабай тираһынан тахсыталаабыттар.

Советскай Союзка ликбез көмөтүнэн начальнай үөрэхтээһини тэнитэ сатыыр кэмнэригэр Маньчжурияҥа олорор нуучча эмиграннарын оҕолоро бары коммерческой, реальной, епархиальной, ремесленнэй училищеларга үөрэнэллэрэ. Ыччат идэни баһылырыгар ХСМЛ (Ыччат христианскай союзтара) суоппар, судоводитель, электрик, киномеханик, пилот идэтигэр үөрэтэн бэрт элбэх ыччаты олох суолугар таһаарбыта.

Экономикаҕа, культураҕа ситиһиилэрин, сайдыыларын тэнэ дьаарай ан-

тикоммунистар, сэбиэскэй былаас хаан өстөөхтөрө буолалларын умнуохха табыллыбат. «Монархическай союз», «Мушкетердар союзтара», «Нуучча фашистскай партията» сэбиэскэй булааһы утары кыһыл тылынан эрэ буолбакка саа-сэп күүһүнэн сэриилэһэргэ эмиэ бэлэмнэммиттэрэ.

1945 сыллаахха Маньчжурияны Советскай Армия сэриилээн ылыар диэри нуучча эмиграннара «көнүл экономическай зона курдук» байан-тайан олорбуттара.

Онтон ыла эмиграннар үүт-тураан олохторо эмиэ огдолуйбутунан барбыт. Кыахтаах өттө Советскай сэриилэр ньиргиздэрэ иһиллэтин Америкаҕа, Францияга куоппуттар. Отох-бытах өттүлэрэ Филиппингэ Тубабао арыыга тийибиттэрин трюмна хаалы-хаалы Австралияга, Латинскай Америкага көмүс хостото, сана сирдэри баһылата илдьитэлээбиттэр.

1949 сыллаахха Кытай Народнай Республика тэриллиитигэр Харбинна хаалбыт тihэх эмиграннары кыйдаталаабыттар. «Культурнай революция» сылларыгар нуучча цивилизацията үөскүү сылдыбытын туоһулуур тугу да хаалларбат курдук урусхалаабыттар. Барар-кэлэр сирдэрэ суох буолан Кытай сиригэр хаалбыт аҕыйах нууччаны хаатырганан, «иитии лаабырдарынан», түрмэлэринэн орто дойдуга кэлбиттэрин кэмсиниэхтэригэр диэри сордообуттар.

Харбинна «Манхуан» гостиница түннүгүнэн үтүөкэннээх тутуулаах Софийскай храм көстөрө. Баайын халаан, иконосташын мэлитэн, хаарыан фрескаларын сыал гынан тобута ытыалаан, дьыэтин ысқылаат, көннүүһүнэ оно-стон баран, Ельцин кэлэригэр өйдөнөн Харбин куорат историятын музейа олорбуттар.

Онно хас күн айы үлэтигэр курдук кырдыаҕас нуучча эмээхсинэ кэлэн танараҕа үнэн баран, Россияттан табаар атыылаһа кэлбит мешочниктарга нуучча Харбинын туһунан кэпсии сатыыр үһү. Күн былдыаһыгар сылдыар дьон эмээхсин эрэйдэх кэпсээнин төһө бүдүүлээн истэллэрин өйдөөбөтүм. Мин баҕар ол эмээхсини көрсөн кэпсэтэйэмий диэн кэтэһэн көрдүм да мэллйдим.

Болдьоҕум бүтэн түүннү поеһынан төннүөхтээхпин. Киһи кыһыйах библиотека сабыллар аҕай турдаҕына «Вестник Маньчжурии» научнай ыстатыйалар хомуурунньуктары каталогар «А.Рязанскай» диэн ааты буллум. Кинигэтэ ол турар. Мин суруйтаран ылар кыабым суох!

Баҕар нуучча дьонун көрсүөхпүт диэн ол киһэ Саха сириттэн Кытайга туризмы тэрийэр "Хикари Лтд" фирма салайааччыта Надежда Васильевна Винокурованын, кини оҕото Дашалыын, эмиэ онно үөрэнэр Коля Сутаковтыын нуучча танаратын дьизитигэр тийэ сырыттыбыт. Настоятель, кытай оҕонньоро аантан үүртэлээтэ.

Надежда Васильевна мин турукпун өйдөөн, бииргэ үлэлиир кытайдарын кытта кэпсэтэн, мин өссө биир түүн хонон, сарсын Туруойусса бырааһынныгар танара дьизитигэр сылдьан баран эбиэттэн киһэ автобуһунан төннөр буоллум. Надя, Надежда Васильевна барахсан, көр, оннук киһи!

Сарсыныгар танара дьизитигэр кырдыабыс-кырдыаҕас нуучча эмэхситтэрэ бааллар. Кэпсэтээри gym-мппар издэс биэрэ сылдьаллар. Ыган-ыган: «Танара дьизитин ыстаарыһата Михаил Михайлович кэллэҕинэ кэпсэтээр» - диэтилэр. Өтөр собуһунан сүрдээх ыраас, сүрдээх интеллигентнэй көрүннээх нуучча оҕонньоро тийэн кэллэ. Дуоспуруннаах баҕайытык до-рооболосто. Киммин-туохпун, туох наадаҕа сылдьарбын кэпсэттим. Оҕонньорум тонуйун курдук тонуй. Онтон илдьэ кэлбит хаартыскаларбын, докумуоннарбын көрдөртөөтүм, архиепископ Мелетий Саха сиригэр үлэлээбитин туһунан кэпсэттим. Мелетий туһунан истээт оҕонньорум сирэйдиин-харахтыын улартыан хаалла. Кытай провокатора буолбатахпын, дьыннээх саха буоларбын ол архиепископ Мелетий аатынан итэҕэйдэ уонна дьонго барытыгар «владыко Мелетийи билэр» диэн мин ол владыко Мелетийи сирэй билсиилээбим курдук билиһиннэрэр.

Бэҕэһээ биһигини кыйдаабыт кытай оҕонньоро Григорий аҕабыт буолан хаалла. Нууччалар наһаа ытыктыыр, таптыыр киһилэрэ быһыылаах, имэрийэ, эрээситтэтэн сыллыы сылдьаллар. Михаил Михайлович кэпсээнинэн Григорий Жу владыко Мелетий биир саамай тапталлаах үөрэнээччитэ, «культурнай революция» кэмигэр нууччалар нуучча буолан төрөөбүт буруйда-рыгар кыһарылла сырыттаһарына куттаммакка илиитин ууммут суос-соҕотох кытай - Григорий аҕабыт эбит.

Сулууспа саҕаланна. Танара дьизитин хоругар икки эмээхсин биир оҕонньор, кырдыан, кэһиэбирэн хаалбыт куоластарынан ыллаан муннанаахтыыллар. Харахпар субу тураахтыыллар, үйэлэрин устата Улуу Россия иһин эппиэт эрэин эттэринэн-хааннарынан билбит, нуучча Харбиннын төрүт олохтоохторо! Өтөрдөөбүтэ

эрэи-муну көрсүбүт орто дойдуну олохтотан букатыннаахтык арахсыбыт, Кытай хаатыргатыгар 25 сыл сору-муну көрбүт, "советский ревизионист", туорахтаах культураны үүннэриигэ аан дойдуга биллэр учуонай, Михаил Михайлович Мятон, толугу көрүнүн Кытай хаайыыта кэҕиннэрбэтэх, оннооҕор 95 сааһыгар үрдүк, көнө унуоһун сүтэр-бэтэх, кытай тылын олус үчүгэйдик билэр эрээри, нуучча аатын үрдүктүк тутан биирдэ да кытайдыы санарбатах, уруккута Чурин бириистэнин экономиста Нина Афанасьевна Давиденко, 15 сыл соҕотох хаамаҕа олоҕорбут "английский шпионка", эдэригэр үнүкүүһүт, пианистка, английскай, немецкэй, французскай, нуучча, кэриэй тылларын преподавателэ Валентина Павловна Хан Ми Си. үһүн оҕо сылдьан бу танара дьизитин хоругар ыллаабыттар. Санаабар псалмалары ыллыыр кырдыаҕас дьон кэһиэһтэх куоластара буолбакка, үөһэ клиростан оҕолор чаҕаан куоластара иһиллэргэ дылы гынна... Сулууспа бүппүтүн кэһиэ, дьэ, үчүгэйдик кэпсэттибит. Сахары үчүгэйдик өйдөөбөттөр, арай Михаил Михайлович Погодаев Викторин диэн саха уолун кытта бииргэ үөрэммитин өйдүүр. Ол да буоллар сахар олоҕорбут уулуссаларын, дьизэлэрин батыһыннара сылдьан көрдөртөөтүлэр. Саамай сыаналааҕа – **эмиграннар архивтарынын ханна көрдүүрбүн сүбэлээтилэр, туһааннаах дьоннор аадырыстарын биердилэр.**

Арахсарбытыгар Саха Республика-тыгар, саха дьонугар дьоллоох-соргулаах буолалларыгар алгыстарын анаа-тылар.

Хомойуох иһин алта мөлүйүүннээх Харбинна төрүт олохтоох нууччалар уонча буолан хаалбыттарыттан, Михаил Михайлович Мятон билигин суох, Нина Афанасьевна Давиденко оронтон турбат буола сытар, нуучча дьонугар дурда-хаха буола сылдьыбыт би-ир саһааннаах нуучча бухатыра Вла-димир Андреевич Зинченко босхон буолан дьизитигэр олон эрэйдэнэн өлөөхтөөбүт. Ол эрээри хайалара да нуучча аатын киртиппэтэх дьон.

Харбин нууччалара барахсаттар быраҕан биэрбит далаһаларынан чинчи-йэр үлэбэр саҕах эмиэ сырдаан кэллэ.

«РУССКИЙ ЭМИГРАНТЪ (ЯКУТ)»

1945 сыллаахха балаһан ыйыгар Маньчжурияҕа Советскай сэриилэри Япония батталыттан босхоломмут кытай норуота сибэккинэн көрсүбүт. Сэ-

рии кириэ быдан инниттэн чэкии-стэр отой бэйэлэрин дьизэлэригэр кур-дук хаһаайыннаан барбыттар. Кини-лэргэ Харбин «отмоллара» (подполь-най комсомольскай тэрилтэ) талыл-лыбыт ыччат кирибитэ «отборная мо-лодежь», онтон кылгатыллыбыта «от-мол») илии-атах буолбуттар. Ол курдук БРЭМ (Бюро по делам российский эмигрантов) байыаннай отделын на-чальнига кавалерия генерала Владимир Александрович Кислицын соһуччу баҕайы өлөн хаалбыт. Өссө дьиктитэ дьон сүтэр буолбут. Ол курдук БРЭМ пропагандаҕа отделын начальнига ге-нерал Бакшеев (бурят), «Асано» (бое-виктар) этэрээтин хамандыыра пол-ковник Смирнов, аатырбыт атыһыт Иван Яковлевич Чурин, онтон да атын Харбин биллэр-көстөр дьонно «сүтэн» хаалбыттар.

Генерал Бакшеев, полковник Смирнов кэлин Москваҕа атамаан Се-меновы кытта бииргэ сууттанан ытыллыбыттара. Чурин атыһыт унуоһун да кыраамтата көстүбэтэҕэ.

Дьоппуон контрразведкатын (Поч-товой уулусса 65 N-рэ) муннун анны-гар оннук дьаабыламмыт дьон, Совет-скай сэриилэр Маньчжурияны ылаат-тарын отой да үүнэ-тэһинэ суох бар-быттара.

Анаардас Харбинна СМЕРШ, ИДьНК, байыаннай разведкалар, армия оһуобай отделларын алта тэрилтэлэрэ түүннэри-күннэри үлэлээбиттэрэ. Нуучча эмигрантын СМЕРШ туппа-табына, ИДьНК тутара, ИДьНК хаа-йыытыттан субу аҕай тахсыбыт киһи-ни байыаннай разведка, армия оһуобай отдела тутан бараллара.

Нина Афанасьевна Давиденко кэп-сээнинэн, дьэ, ити түгэннэ нэгэй дьон күннэмэхтээн хаалбыттар. Байылыат соһустук олоҕорбут, үчүгэй дьизэлэх-уоттаах дьону донуһунан туттаран ылан баран баайдарын баай, дьизэлэрин дьизэ оностуммуттар.

БРЭМ архыбын фроннар контр-разведкалар үлэстэн кэбиспиттэр. Тихоокеанскай фронт контрразведка-тын архыбыа Владивостоктаабыт. 1, 2 Забайкальскай фроннар архыыптара Хабаровскайга, Читаҕа тийибиттэр. Биллэр-көстөр эмиграннар дьыалала-рын Москва ылбыт.

КИТС (КВЖД) икки өттүгэр Чита өттүттэн Забайкальскайга, Владиво-сток өттүттэн Гродековоҕа пересель-най түрмэлэри, фильтрационной лааһырдары тутан уонунан тыһыынча киһи ол түрмэлэр, лааһырдар нөнүө «Дальстрой» этэрээтин хаһаппыттар.

«Эдэр Чураевка» литературнай

түмсүү кыайан куоппатах чилиэннэрин барыларын тутаттаабыттар. Салайааччылар поэты Арсений Несмелов - Арсений Иванович Митропольский, Гродеково пересыльный түрмэттигэр өлөн, үөрэнээчилэрин курдук «Халыма курордугар» тийибэккэ эрэйтэн эрдэ быһааммыт.

Үөһэ эппитим курдук Харбин тihэх нууччаларыттан далаһаланан Владивосток архыыбыгар үлэлээбитим.

Маннай утаа архыыптарга үлэлээн-үлэлээн баран күттүннээҥи булбатахпына, күндү бириэмэбин, кырыымчык харчыбын кураанахха ыппыппыттан сүрдээҥин ньиэрбинэйдир этим. Үлэ диринээн истэҥин аайы бири өйдө-өбүтүм: "түмүк суоҕа - эмиэ түмүк", онно суоҕун билэ-билэ иккистээн-үһүстээн төннө турбаккын.

Ол курдук Владивостокка тугу да улахан булбакка гынан баран Хабаровскийдыр буолбутум. Улахан ситиһим диэн Владивостокка үлэлиирбэр БРЭМ архыыбын шифрын билбитим.

Хабаровскийга оччолорго Саха Республикаһын бэрэстэбиитлэ, Саха Правительствотын Председателин солбуйааччы Артем Пантелеймонович Слепцов үлэлиир буолан, отой дьибэр тийбит курдук санаммытым.

Эмиграннар архыыптарын арыян, Хабаровский кыраай КСБФС БРЭМ сорох докумуоннарын кыраай архыыбыгар туттарбыт этэ. Онон КСБФС уонна кыраай архыыбын икки ардыларыгар биэрэн ойон аҕай биэрбитим. Эмиэ докумуон, көнүл кумааҕы экирэтиһиитэ саҕаламмыта. Кэм да Артем Пантелеймонович көмөтө оруоллааммыта. Онон үлэлээн киирэн барбытым. Итиннэ биир моһуок - Хабаровский, КСБФС архыыптарын фондатын нүөмэрдэрин кытта БРЭМ шифровкатын тэннээһин буолбута, бэрт элбэх бириэмэ онно барбыта.

«Никифоровтарын» аанньа үс атын дьыаланы ыллара сылдыбытым. Онтон кэнники сакааспын аҕалан уурдулар. «Бу кэллэ!» - диэн үгүс эрэйим ситиһиитэ көстүөх курдугуттан сүрээҥим «тырк» гынан ылла. Ол эрэри «эмиз атын буолан хомотуо» - диэн бэйэбиттэн бэйэм көнөнөн, Маньчжурияга олорбут, үлэлээбит историк, этнограф Иван Иннокентьевич Серебренников «Гантимур кинээс» диэн монографиятын бастакы чааһын ааҕа олордум. Онон киһи сэнээрэрэ диэн 1690-1700 Кытай императора уонна Россия ыраахтааҕыта хардары-таары «государственной преступниктары» бэйэ бэйэлэриттэн көрдөбүттэр. Нуучча ыраахтааҕыта:

«требуют выдачи государственного преступника якутского князя Скороульского улуса Бардулаки», Кытай императора «Бардулакины биэрэбин ол оннугар миэхэ государственной преступник ван Гантимуру аҕал!» - диэн эпипэттээбит.

"Скороульскай" - мин нэһилиэгим Соморсун урукку аата - Хоро улууһа! "Бардулаки" - Бордуолаах кинээс ("бордуо" - оҕус чурумчута) Оймөөкөөттөн халаан-талаан, дьон бөҕөнү кырган иһэр нуучча казактарын этэрээтин кырган баран, Дьокуускай казактарыттан тыһын тэскилэтэн, 100 сэрииниттээх, оҕолуун-уруулуун, кулут-чаҕар дьонунун 300 киһини илдьэ Майа өрүһүнэн, Дьугдүүр хайатын Дьабадзы аартыгынан Кытайга түһэн хаалбыт. Кытай императорыгар 200 талыы сылгыны ньымааттаан көмүскэл көрдөспүт.

Гантимур кинээс - Чыныс хаан, Тимур сыдыаннара, Кытай императорыгар чугас сылдьан баран, ХҮ11-с үйэ бүтүүтүгэр кинээс-ван буолан баһылан олоорор Амыр өрүһү кыһа олоорор даурдарын, эбэнкилэрин, сахаиттарын (?), маньчжурдарын кытта Россия подданствотын ылынан Россия кыраныыссатын харабыла буолан хаалбыт. Амыр, Дальнай Восток курдук киэн сирин Гантимур кинээстэн бэлэхтэппит нуучча ыраахтааҕыта Гантимуру акаарытыгар биэриэ дуо?! Аккаастаабыт. Кытай императора «Оччотугар Бардулакины мин эмиэ биэрбэппин» - диэн эпипэттээбит.

Онтон сылтаан нуучча ыраахтааҕыта «сахалары Амырга чугаһатыман!» - диэн ыйаах таһаарар. Ол иһин Кытайы кытта эргинэр саха атыһытара Антипин, Александров, Филиппов, Никифоров, кыһалжаттан, бэйэлэрин базаларын Благовещенскийга буолбакка Амыр унуор туппуттар. Онтуларын "Сахалыан" диэн ааттаабыттар, ону кытайдар 50-с сыллардаахха "Хэйхэ" диэн уларыппыттар.

Бордуолаах кинээс дьонноро кытайдар ортолоругар ингэн-сүтэн симэлийэн хаалбыттар. Бэйэтэ сорох дьонун кытта дойдутугар төннөн Оймөөкөөн хайаларыгар саһан, бүтэн олорон үйэтин монообут курдук. Киһи кэрэхсиирэ - саха саарына, аатырбыт атыһыт Николай Осипович Кривошапкин Бордуолаах кинээстэн тымыр-сыдыан тардар эбит!

Нуучча ыраахтааҕыта Гантимурга дворянской титулу биэрбит. Дьиктитэ баар, Гантимур хос сиэнэ Санкт-Петербург Императорской университетин студена Георгий Романович Гантимуров революционнай хамсааһынна

кыттан, Аммаҕа сыылкаҕа олоро сылдыбыт, Өннүөскэ аан бастакы оскуоланы арыыйбыт, Кузьма Гавриловы кытта «Холбоһу» тэрийсипит. Кэлин Алтайга Гаврил Васильевич Ксенофонтовы кытта научнай үлээн дьарыктаммыт. История ол курдук хайа эрэ өттүнэн эргийэн кэлэ турар!..

Гантимур кинээһи кытта билсэн баран сэрэнэн-сэрэнэн сакаастаан ылбыт паапкабын арыябын. Манньыаттаахтар олохторун чинчийиэхпиттэн балачча элбэх хаартысканы сыымайдаабытым. Маньчжурскай империя Россиякай Эмиграннар бюроларын эмиграннар личнэй дьыалаларыттан саһарымтыйбыт хаартыскаларыттан бэркэ билэр киһим уоттаах хараҕынан утары көрөн олоорор.

«НИКИФОРОВ Гавриил Васильевич

970-ДРН шифрдаах 53 N-дээх дьыала!

1938 сыллаахха балаҕан ыйын 13 күнүгэр толоруллубут.

ОЛОҕУН ЭЙГЭТЭ:

Саха уобалаһыгар төрөөбүт. Православнай. Нуучча эмигранна (саха). Дьибэтээҕи үөрэхтээх. Коммерсант. Ханна да үлэлээбэт. Хантан да хамнастаммат. Какааһи станцияга олоорор. Маньчжурияга 1922 сыллаахха Саха сириттэн Сахалин арыы нөҕүө Япониянан кэлбит. Кэргэнэ Надежда Петровна 65 саастаах. Омук тылын билбэт. Какааһига үс дьилээх Суукка, силиэстийэ ологун устата хаһан да сылдыбатах. Монархист. 1919 сыллаахха диэри Дьокуускайга олорбут. Эргиммит. 1922 сылга диэри тайгага саһа сылдыбыт. Ханна да политической партияга кыттыспатах. Хаһан да советскай паспорты ыла сылдыбатах, советскай подданствоны ылынар баата суох. Байыаннай сулуусага сыһыана суох.

НАҕАРААДАЛАРА:

Түөскэ кэтиллэр икки кыһыл көмүс, биир үрүң көмүс мэтээлэрдээх, моонньуга кэтиллэр биир кыһыл көмүс, биир үрүң көмүс уордьаннардара.

ГРАЖДАНСКАЙ УОННА ОБЩЕСТВЕННАЙ ДЬЫАЛАЛАРА:

1891 сылтан 1898 сылга диэри 1-й Тыыллыма Михаил Архангел таңаратын дьибэттигэр ыстаарыста. 1901 сылтан 1913 сылга диэри түөрт төгүллээн үстүү сылга Дьокуускай куорат думатыгар гласнай. 1905 сылтан 1917 сыллаахха диэри Дьокуускайдаагы кафедральнай собор ыстаарыста. 1910 сылтан 1917 сылла-

ахса диэри Дьокуускайдаагы дьахтар гимназиятын төрөпүүттэрин комитетын чилиэнэ. Государственной, Русско-Азиатской, Городской бааннар тэриллээхтэриттэн бырабыланныаларын чилиэнэ, учетнай хамыһыйаларын председателэ, чилиэнэ. Таңараны итэҕэйэччилэртэн Уобаластаагы духовной съезд делегата, илиңци улуустар ааттарыттан уобаластаагы съездтэр делегаттара.

ГРАЖДАНСКАЙ БАЛАҤЫАН-НЬАТА:

Рангалар таабылларынан VI-с кылаастаах, мундирдаах, бэргэһэлээх, ипагалаах (генерал-майорга тэннээх - авт.). Коммерция советнига.»

Анкета нууччалыы шрифтээх машинканы толоруллубут. Бардырҕас сыһа. Гавриил Васильевич «үөрэҕим дьытээҕи» диэн бары анкеталарыгар толорбутун иннигэр, бэйэтин илиитинэн суруйбут суруктарыттан сылыктааһа сүрдээх грамотнай киһи. БРЭМ Дьоппуоннар оһуобай байыаннай миссияларыгар, ол эбэтэр дьоппуоннар разведкаларыгар бас бэринэрэ. Онон ити анкетаны ол байыаннай миссия чиновнига, дьоппуон киһитэ толорбут буолуон сөп.

Атын дьон анкеталарыгар була сатыы-сатыы суруйар эбит буоллахтарына, Гавриил Васильевич, кэһэй буолбут кырдыаҕас саха киһитин сиэринэн, төһө кыалларынан кыра информацияны бэрэ сатыыр: «**сылдыбатаҕым**», «**кытыбатаҕым**», «**билбэппин**»!

Ол да буоллар билэр киһиэхэ сүрдээх сыаналаах информациялар. Контр-разведкаҕа очоттон-бачаҕа диэри сүрдээх күүстээх аналитиктар ололор. Олор служебнай саппыскаларыттан көрдөххө манньк:

«НИКИФОРОВ Гавриил Васильевич»

Саха, уруккута мөлүйүөнүнэн эргинэр баайдаах бастакы гильдиялаах атыһыт. Саха сиригэр большевиктар былаастарын өрө турууну сэбилээбит. Кыайтарыы кэнниттэн Японияга куоппут. Харбиңца Коммерческой уулусса 10 N-гэр ололбут. Түүлээгинэн эргиммит. Кини салайар «Сахалар эргиннэрин табаарыстыбатын» 1929 сыллаахха «Рылов-Лесников» советскай-британскай түүлээх хампаанньата соруйан «умайыт». Ол кэнниттэн Г.В.Никифоров Мукдеңца көһөн тийээн японс. конц. Чисто дори 35 аадырыска ололбут. Эргининэн дьарыктаммыт. 1932 сыллаахха «Русско-Азиатский банк» умайарыгар Никифоров мөлүйүөн курдук уурунуу харчыта «умайыт».

Онтон ыла тугунан да дьарыктамат. Дайреңца Какакаши станцияга үс дьыэлээх. Биригэр бэйэтэ ололор. Иккитин арендаһыр. Ол суотугар айаҕын ииттинэн ололор. Улахан уолун Василийы 1919 сыллаахха Тобольскайга өлөрбүттэр. Советскай Союзка кэргэнэ Мария Петровна, оҕолоро Аркадий Иван, Елена, Лариса хаалбыттар. Эмиграцияга кыра уолун Анатолийы илдьэ барбыт. Харбиңца олорон Вятскай губернияттан төрүттээх дьахтары ойох ылбыт.

Уола Анатолий Дайреңца вагону тутар заводка охранигынан үлэтир.

Г.В.Никифоров ханнык да политической партияга кыттыспат, аатын киртитэр куһаҕан дьаллыга суох.»

Улахан уола Тобольскайга өлбүтүн аанньа, бастакы кэргэнин «Тобольскайга» ололор диэбиттэр. Анкета толоруллар кэмигэр Саха сиригэр хаалбыт оҕолоруттан Иван эрэ тыыннааҕа, хаайыыга муну-тангы көрө сылдьаахтыра. Кэргэнэ Мария Петровна Хаптаҕай баайдарын кыһа, үйэтин тухары баайга-талымна, далбарга сылдыбыт дьахтар 1942 сыллаахха улахан сут саҕана хоргуйан өлөөхтөөбүт!

«Какакаши» диэн сир аатын аатын көннөрү ааҕан эрэ кэбиспитим. Кэлин бу докумуону Харбинна Валентина Павловна Хан Ми Си көрдөрбүппэр.

- Советскай Союзка Крым буоллаҕына Маньчжурияҕа - Какакаши! Үйэбэр иккитэ сылдьан турабын. Маннай кыра сылдьан ийэбин кытта, онтон улаатан баран туйгун үөрэнээччи буоламмын скауттар лааҕырдарыгар сыһыаммытым. Онно курортнай зонаҕа улахан баай дьон эрэ дьыэ атыылаһаллара. Атаман Семенов онно ололбута. Хас сарсыарда аайы манан арабскай сүүрүгүн миинэн күөх мырааннарынан көтүтэрин көрөр буоларбыт...

Кэлин Мукден-Шэньян архыыбар атамаан Семенов ахтыгытын булан аахпытим. Онно эмиграция олобун суруйарыгар: «Мой сосед, добрейшей души якут...» - диэбитин булан ааҕаат өрө көтө түспүтүм! Ити Манньааттаах уолун туһунан суруйар эбээт! Атын киһи буолуон табыллыбат!

БРЭМ архыыбыгар өрөбөлүүссүйэ иннинэ саха аатын дорҕоонноохтук ааттата сылдыбыт эмигрант Гавриил Васильевич Никифоров-Манньааттаах уолун туһунан сибидиэннэ уонна суох. Онон 1945 сыл кэнниттэн олобун дьаһаҕын остуоруйатын салгыы көрдүүбүт.

"БРЭМ 3-с ОТДЕЛА. ЧЫП КИ-СТЭЛЭН"

«ДРН-1490N» - нүөмэрдээх дьыаланы сакаастаан ылабын.

«НИКИФОРОВ Анатолий Гаврильевич»

Паспорын N-1180. Циндао.

1. УОПСАЙ СИБИДИЭННЬ-ЭЛЭР

1939 с. Кулун тутар 12 күнүгэр 1910 сылаахха Дьокуускай куоракка төрөөбүт. Эмигрант (саха) нуучча. Орто үөрэхтээх, Харбин 6 кылаастаах реальнай училищетын бүтэрбит. ХСМЛ курсугар шоффер-механик идэтин баһылаабыт. Харбин куоракка Хошигаура 489/16 Рыбкин квартиратыгар ололор. Маньчжурияга Дьокуускайтан 1924 сыллаахха кэлбит. Дайрентан Циндаога ахсынньы 22 күнүгэр 1938 сылаахха кэлбит. Кэргэннээх. Кэргэнэ Клавдия Максимовна Никифорова Читинскэй уобаластан төрүттээх.

Английскайды, кытайды ортотук билэр. Баайа суох. Силиэсти-йэгэ сылдыбатах.

2. ОБЩЕСТВЕННАЯ-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИБИДИЭННЬ-ЭЛЭР

Антикоммунист. 1917 сылаахха диэри төрөпүүттэрин кытта ололбут. 1919 Дьокуускайтан бассабыыктар былаастарыттан куоппут. 1922 сылаахха тоңустарга сылдыбыт. 1922 сылаахха Сахалиңца кэлбит. Сахалинтан Ниппоңца Якогамага аҕатыгар тийбит. 1934 сылтан 1938 сылаахха диэри Циндао куоракка ололбут RAMF (Нуучча-американскай үүт фермата) техник-маастарынан үлэлээбит. Циндао куорат антикоммунистическай комитетын чилиэнэ. Билиэтин нүөмэрэ 485. Атын общественнай, благотворительнай, итэҕэл тэрилтэлэригэр чилиэнинэн турбат. Советскай паспоры ыла сылдыбатах, советскай подданствоны ылынар баҕата суох. Орто оскуола программатынан уопсай байыаннай бэлэмнэниини ааспыт. Байыаннай сулууспага сылдыбатах. Омук разведка-тыгар сулуусналаабатах.

3. АЙМАХТАРЫН ТУҤУНАН СИБИДИЭННЬ-ЭЛЭР.

ССРС-ка ололорлор: ийэтэ Мария Петровна Никифорова - 80 саастаах; убайдара: Василий - 40 саастаах, Аркадий 36 саастаах, Иван - 34 саастаах; эдьинийдэрэ: Фариса (Анатолий итинник суруйбут, маннааҕы докумуоннарга барытыгар "Лариса" диэн сылдьар - авт.) - 35 саастаах, Елена - 38 саастаах. 1924 сылтан ыла сибидиэннэ суох. (Анатолий бу анкетаны толорор кэмигэр ийэтэ уонна

убайа Иван эрэ тыыннаах этилэр. Иван хаайыга олороро - авт.)

Итинтэн салгыы хас биирдии пуун-нарынан ымпыктаан-чымпыктаан ыйыгы барар.

4. СОЦИАЛЬНАЙ БАЛАҤЫАН-НЬАТА

8. *ССРС подданствотын ыларга көрдөһүү түһэрэ сылдыбыккыт дуо? Ханна? Хаһан?*

9. *Советскай паспортана сылдыбыккыт дуо? Ханнык кэмнэ? Ол кэмнэ ханна олорбуккутуй?*

10. *Советскай подданствотыны биэрэртэн akkaастабыттара дуо? Хаһан? Туох биричиинэнэн?*

11. *ССРС паспортун болдьогун уһаттарган хаһан akkaастаммыкытуй? Того?*

12. *ССРС подданствотыттан akkaастанар көрдөһүүнү хайа тэрилтэ, хаһан, туох биричиинэнэн түһэрбиккитий?*

13. *Атын ханнык судаарыстыба подданствотын ыла сылдыбыккытуй? Ханна? Хаһан? Того?*

Итинник курдук сүрдээх элбэх ыйытылардаахтар. Онно барытыгар суон харандааһынан туора: "СУОХ"- диэн суруйбут.

1931 сыллаахха Харбин 1-кы реальный училищетын 6-с кылааһын бүтэрбит. ХСМЛ куурсугар шоффер-механик (былыргы орфографиянан "шоффер", "официальной" икки "ф" буукубанан суруллаллар -авт) идэтин баһылаабыт. Атын идэтэ: үүт маастара (арыы-сыр). Поэт, музыкант, артист о.д.а. көңүл идэтэ суох, хаһыакка, сурунаалга үлэтээбэтэх. Харбин-ца кэлэн баран үлэтэ суох. "Кыһыл" да, "араңас" да киинискэнэн пенсия ылбат. (БРЭМ биир саамай улахан ситиһитэ - эмиграннар төлүүр нолуоктарыттан "кыһыл" киинискэлээх сэрии инбэлинтэригэр, "араңас" киинискэлээх төрүөхтэриттэн инбэлинтэргэ орто хамнас кээмэйинэн пенсия төлүүр эбит!) Иитимнүмтэ суох. Билэр дьонуттан босхо муннук устан олорор. Урукку өттүгэр судаарыстыбаннай сулууспага турбатах. Циндаога нуучча-американскай үүт ферматыгар үлэтээбит. Английскай, кытай тылларын билэр. Маньчжурияга Ниппонтан Ниппон (Ниппон – урукку орфографиянан - авт.) визатынан кэлбит. ССРС-ка үлэтинэн, сулууспатынан, аймахтарын ыңырытынан биірде да сылдыбаттах. Советскай профсоюзка киірбэтэх, ГПУ, разведупр, милиция о.д.а. разведка тэрилтэлэрин аена буолбатах. Социальнай балаһыанньатынан Дьоккускай куорат мещанина.

5. СЫЛЛАРЫНАН ОЛОҢУН КЭПСЭЭНЭ

1910 сыл: Кулун тутар 3 күнүгэр (эрэ стилинэн -авт.) Дьоккуускай куоракка төрөөбүт.

1917 сыл: Дьоккуускай реальный училищетын бэлэмнэнии кылааһыгар үөрэнэ киірбит.

1918-19 сс.: Реальный училищениы большевиктар "трудоу оркуола" диэн уларытан тэрийэллэр. Ол оркуолага үөрэнэр. Агата большевик-тартан куотан Амыр сахаларыгар саһа сылдыар.

1920 сыл: "буржуй уола" диэн атагастылыларын тулуйумна үөрэгин бырахпыт.

1921 сыл: Дьоккуускай куораттан Петропавловскай сэлэиннээгэ куоп-пунт, агатын имениетыгар хаһаайы-стыбанан дьарыктаммыт.

1922 сыл: Охотскай муоранан Са-халин арыыга Александровскай куоракка, салгыы Ниппоңца Якогама куоракка агатыгар тиийбит.

1923 сыл: Ниппонтан Циндао куоракка кэлбит, американскай оркуо-лага үөрэнэ киірбит.

1924-25 сс: Агата Мукден куоракка коммерциянан дьарыктанар. Он-но дьэитигэр үөрэнэр.

1926 сыл: Циндао американскай оркуолага үөрэгин салгыыр.

1927-28 сс: Мукдеңца реальный училище 5-с кылааһыгар киірээрү репетиторы кытта бэлэмнэнэр.

1929 сыл: Харбин 1-кы реальный училищетын 5-с кылааһыгар экза-мен туттаран, реальный училищеге үөрэнэ киірэр.

1931 сыл: Реальной училищениы бүтэрэр. Агата Мукдеңца коммер-циянан дьарыктанар.

1932 сыл: ХСМЛ шоффер-меха-никтар курстарыгар үөрэнэр.

1933 сыл: Мукдеңца агатыгар тиийэн Чурин магаһыныгар канце-лярскай- хаһаайыстыбаннай таба-ардар отделларыгар 60 иен хамна-стаах бирикээсчигинэн үлэтэ киірэр.

1935 сыл: Циндаога нуучча-американскай үүт ферматыгар 45 сол-куобай акылааттаах техник-маа-старынан үлэтир.

1937 сыл: Агата Дайреңца Кака-кашии станцияга көһөр.

1939 сыл: Ахсынньы ыйга Дайре-ңца агатыгар тиийэр.

1940 сыд: Олунньу 2 күнүгэр Дай-рентан Харбинца үлэ көрдөһө кэлбит.

Хамныыр-хамнаабат баайа суох. Суукка, силиэстийэгэ сылдыбатах. Тутулла сылдыбатах, хаайыга олортодох.

Үчүгэйдик билэр дьоно: Моисе-енко Анна Илларионовна, Пономарев Валентин Васильевич ("Петрович" диэбитин атын илиинэн көннөрбүттэр уонна "директор единого дома" диэн эбии суруйан биэрбиттэр - авт.). Ефи-мов Георгий Георгиевич (Георгий Се-менович Ефимов аҕатын аатын сыһа суруйбут-авт.).

6. БАЙЫАННАЙ СИБИДИ-ЭННЭЛЭР

Байыаннай үөрэбиттэн саҕалаан 1914 сыллаах Улуу сэриигэ, Граждан-скай сэриигэ кыттыыларын туһунан 12 пууннаах анкетага туора "СУЛУУСПАЛААТАҢЫМ" - диэн ту-ора суруйбут.

БРЭМ-нэ регистрацияламмыт нүөмэрэ 1495/30178.»

Анкетаны 1940 сыллаахха олунньу 21 күнүгэр толорбут.

Атын лиискэ тас көрүнүн характе-ристикалаабыттар.

"БРЭМ 3-с отдела. Чып кистэлэн НИКИФОРОВ Анатолий Гав-рильевич.

30 саастаах. Азиатскай тип. 185-188 см үрдүк унуохтаах. Киһи харагар тутта быраҕыллар уратыта суох. Та-ңаһа-саба уурбут-туппунт курдук, чэ-бэр. Анаммыт чаастарыгар эрдэлэ-эбккэ да, хойутаабакка да лоп курдук кэлитэлиир. Арыгы испит чинчитэ суох. Ыйытыылары болҕойон истэр, иңнигэһэ суох эппиэттиир. Психи-ческэй өттүнэн киң-холку турук-таах. Нууччалыы, сахалыы (аннынан тардыбыттар - авт) билэр. Англий-скайдыы холкутук аагар, суруйар, кэпсэтэр. Кытайдыы кэпсэтии ты-лын үчүгэйдик билэр. Дьопуоннуу күннээги кэпсэтии тылын билэр. Ор-дук-хоһу ыйытыылары биэрбэт.

Отдел начальнига Н.Матковскай Секретарь Н.Пулуис

Муус устар 12 күнэ 1940 сыл

БРЭМ бары филиалларын кытта сибээс отой чуолкайдык үлэтир эбит.

БРЭМ Дайреннаағы отделение-тыттан

БРЭМ 3-с отделын начальнигар. Чып кистэлэннэн.

Бюрога баар сибидиэннээн НИ-КИФОРОВ Анатолий Гаврильевич "Ки-Кай" вагону оңорор заводка 1939 сыл олунньу 7 күнүттэн 1940 сыл тохсунньу ыйга диэри үлэтээбит.

Заводтан бэйэтин багатынан уу-райбыт.

НИКИФОРОВ туһунан БРЭМ отделениета үчүгэй да, куһаган да сыананы биэрэр кыага суох.

БРЭМ Дайреннаағы отделение-тын начальнига СЕМЕНОВ

Секретарь ИМШЕНЕЦКЭЙ
Муус устар 30 күнэ 1940 сыл.
БРЭМ ыспыраапката.

«НИКИФОРОВ Анатолий Гаврильевич. Бюро 8-с отделын Үлгэз Биржатынан Мулин чох хостуур шахтатыгар харабылынан үлгэз киирбит. Сулуусага 1940 сыл муус устар 17 күнүттэн тахсыбыт. Хамнаһа 49 гоби (Маньчжоу Ди Го империя харчыта). Обмундированиенан хааччыллыбыт.»

1940 сыл кэннинээҕи докумуоннар нүөмэрдэрэ эрэ бааллар. Атын докумуоннарын быһа тардан ылбыттар.

Дьэ, ол кэнниттэн манньк ис хоһоонноох ыспыраапка кыбыллыбыт:

«Совершенно секретно

СПРАВКА

по личному эмигрантскому делу N 41901

НИКИФОРОВ Анатолий Гаврилович в имеющейся в личном деле анкете, заполненной для 3-го отдела БРЭМ от 21-02-1940 года указал, что он 1910 года рождения, уроженец гор. Якутска, по национальности якут, образование среднее, по профессии шофер и механик, по политубеждению монархист. В Маньчжурию прибыл в 1924 году. В прошлом сын помещика.

В 1923 году учился в американской школе в гор. Циндао.

В 1939 году служил в охране на вагоно-строительном заводе в Дайрене.

Проживал гор. Харбин, улица Зеленый базар дом N 29.

В деле имеется фотокарточка.

ОП/УП ОПЕР. ГР УМГБ Х/К

Лейтенант КАЗАКОВ

27 апреля 1949 года».

А.Г. Никифоров личнэй дьыалатыгар ити саамай тihэх докумуон. Ол кэнниттэн ССКП Саха Уобаластааҕы комитета таһаарар «По ленинскому курсу» сурунаалын 1961 сыллааҕы 10 нүөмэригэр Л.Жзеньных, Н.Лаптев «Из истории подрывной деятельности империалистических государств на территории Якутии» диэн ыстатыйаларыгар суруйбуттар: «...Вскоре после капитуляции Японии на один из военных объектов советских войск в Маньчжурии пытался устроиться переводчиком житель Харбина, выдававший себя за монгола. Он свободно владел русским, английским и японским языками.

Проверкой было установлено, что в действительности он является **НИКИФОРОВЫМ** Анатолием Гавриловичем, уроженцем города Якутска, сыном крупного якутского тор-

говца-миллионера **НИКИФОРОВА** Г.В. эмигрировавшего из Якутии в 1922 году.

При дальнейшем выяснилось, что Никифоров в 30-х годах, после окончания русско-японской школы, был завербован японской разведкой и прошел специальную подготовку диверсанта-подрывника.

Также он был опознан явившимся в органы госбезопасности с повинной, агентом японской разведки Ступиным, который показал, что Никифоров вместе с ним обучался в разведывательной школе г. Харбина и готовился для заброски в тыл Советской Армии.»

Улуу буурҕа долгунугар төрөөбүт көмүс ньээкэ уйаларыттан омук сиригэр бырабыллыбыт аҕалыы-уоллуу Никифоровтар Маньчжуриятааҕы олохторун кэпсээнэ итинэн түмүктэнэр.

"ЛАОБАЙДАН МИХАЛЬЧУК"

Харбин кытайдара нуучча эмиграннарын "лаобайдан", үрүң гвардецтары "фаньдунпай" диэн ааттыыллар эбит. 1931 сыллаах бизрэппис быһытынан Харбин куоракка 103106 кытай, 30044 эмигрант, 26633 ССРС гражданина, 6793 кытай подданствотын ылыммыт нуучча, 2538 дьоппуон, 823 кэриэй, 2346 атын омук дьоно олохторбуттар. "Нуучча эмигранна" диэн Россияттан Маньчжурияга олохсуйбут дьону барыларын ааттыыллара.

Г.В.Никифоров – Манньыаттаах уолун туһунан өссө тугу эмит билэ-эймэй диэн дьыэни бас билээччилэр, коммерсаннар дьыалаларын өрө-таннары сыымайдаан аҕай биэрдим. Ол үлэли олорон хаста да сүрдээҕин билэр араспаанньабыр түбэһитэлээтим да маннай улаханньк аахайбакка көтүтэлээн истим. Үөһэ ахтан аһарбытым курдук үлэ үлүскэнигэр атынна аралдьыйбакка наар биир сыалы тутуһа сатыыгын. Онтун ардыгар охсуулаах да буолар, "наадата суох" диэн хайһыан кэбиспит дьыалан кэлин үлэлииргэр сүрүн "күлүүс" буолан тахсар. Хайыаный, кыһыйа-кыһыйа ол хайһыйбыт дьыалаҕын хаттаан көрдүүргэр тийэҕин. Арыый иллэнсийбиччэ ол дьыаланы билсэр санаа үөскээтэ.

Балачча халын паапканы аҕалан уурдулар. Арыыталыбын. Аатын көрөөт өрө көтө түһэбин!

«19056 нүөмэрдээх дьыала.»

«МИХАЛЬЧУК Филипп Ильич.

Паспорын нүөмэрэ 13179.

1894 сыллаахха Волынский губерния Дубенский уегын Боремельский

волоһыгар төрөөбүт. Эмигрант. Нуучча. Православнай. Гимназия 4 кылааһа үөрэхтээх. Тиис враһа уонна техник идэлээх. "Лондон" маҕаһыыһа үлэлиир. Ыйдаагы дохуота 100 гоби. Олорор сирэ Ченхе, Шевченко уулуссатын 7 нүөмэрэ. Маньчжурияга 1919 сыллаахха кэлбит. Кэргэннээх, 4 саастаах кыыс оҕолоох. Ченхегэ дьылээх. Польский тылы билэр. Аймахтара Польшага олохтор...

Аан дойдуну атыһахтаах уулуу аймаабыт сэриилэр, революция буурҕата икки атахтаах эрэйдээҕи ханна-ханна илдэн бырахпатаҕай!? Архыыптан булбут дьыалам Дьокуускай куорат мэрэ Илья Филиппович Михальчук төрөппүт эһэтэ буолан хаалла! Анкетаҕа ахтыллар түөрт саастаах кыысчаан Илья Филиппович ийэтэ Ариадна Филипповна эбит.

Филипп Ильич уол оҕото суох буолан аатын ааттатар киһи оноостоору кыһын маннайгы оҕотун бэйэтин анынан суруйтарбыт.

БРЭМ 3-с отделын (кистэлэн сулууспа!) үлэһиттэрэ Япония "риһин" (биитэр "килиэбин") мээһэ сибэстэх дьон! Хас биирдии эмиграны баттаҕын аһыттан саҕалаан тинилэбэр тийэ ымпыктаан-чымпыктаан сылыктыыллар, ханна сылдыбытын, кими билсибитин, ол дьон тугунан тыыммыттарын, тыыналларын барытын чинчийэллэр. 3-с отдел толорбут докумуоннарыттан көрдөххө Филипп Ильич төрөппүттэрэ орто сэниэ бааһынайдар уолларын Дубна куоракка гимназияга үөрэттэрибиттэр.

Онтон Германияны кытта сэрии саҕаламмыт. Чугуйуу буолбутугар 1915 сыллаахха Филипп Михальчук сэрииттэн куотан Астрахань куоракка кэлбит. Онно балыксыттар артыалларыгар киирэн үлэлээбит. 1917 сыллаах революция кэнниттэн эмиэ сэрииттэн куотан Владивосток куоракка кэлэр. Владивостокка да кэлэн сэрииттэн куоптатах. 1918 сыллаахха генерал Бурмин этэрээтигэр ыаллар. Онно Никольск-Уссурийскайга (билигин Уссурийскай куорат) автомобильнай чааска сулууспалаабыт. Артиллерийскай ытыалааһынна түбэһэн бааһырбыт. Дальневосточнай республика сууллубутугар 1920 сыллаахха Харбинна куотан биэрибит.

Маннай Ломаев гараһыгар үлэлээбит. Онтон бырааттыы Бент, Петров, Витензон, Мичков маҕаһыыннарыгар "Победа" маҕаһыынна бирикээсчигинэн үлэлээбит. Үлэлиирүлэлии киһээнни өттүгэр чааһынай

клиникажа тиис враһыгар үөрэммит. 1930 сыллаахха экстерн-экзамен туттаран тиис враһа, техник буолбут. 1934 сыллаахха кэргэн ылбыт. Ченхетэҥи дьээтин атыылаан Шанхайга көспүт.

«МИХАЛЬЧУК Мавра Никитична.

Нуучча, ССРС граждандката, Шанхайга олобтут. Филипп Ильич Михальчуктуун православнай таңара дьэитигэр бэргэһэлэммитэр. 1936 сыллаахха кэргэнин кытта Шанхайтан Харбиңца көһөн кэлбит. Харбиңца Диагональнай уулусса 120 нүөмэрдээх дьэитигэр 10 квартирага олохсуйбуттар...»

Михальчуктар ити дьэилэригэр 1949 сыллаахха дьэри олобтуттар. Кыракый маҕаһыыннаахтар уонна тиһи эмтиир кабинеттаахтар. Аһары байан да, дьадаһан да барбатахтар. Онтон 1945 сыллаахха Маньчжурияны Советскай Армия сэриилээн ылар. Кыра да дьэиктээхтэрэ эбитэ буоллар Михальчуктар ГУЛАГ баппаҕайыттан мүччү көтүөхтэрэ суоҕа эбитэ буолуо. Советскай чекистэр "Бурмин этэрээтигэр автодизвионнга сулууспалаабыт" — диэн бэлиэтээһин эрэ онорбуттар.

1949 сыллаахха Кытай Народнай Республика тэриллииһигэр Мао Цзэдун Сталины кытта дуоҕабырын быһытынан Кытайга олоорор нуучча дьонун, Кытай подданствотын ылбатах эмиграннары барыларын КНР территорияттан таһаартаабыттара. Нуучча дьоно Тубабао арыыга салгыы хайдах олоорор дьылҕаларын күүтэн хаасты да сыл олобтуттара. Тубабао арыыттан үтүмэннээх үгүс киһи Бразилия бадарааныгар, Австралия шахталарыгар, Аргентинаҕа, Парагвайга быраҕыллыбыттар.

Ол дьон араас дьылҕаланан сорохторо сору-муну көрөн, сорохторо байан-тайан Австралиянан, Америка икки континеннарынан ыһыллан хаалбыттар. Сэбизскэй былаас иннигэр туох да айыыта-харата суох өттүлэрэ дойдуларыгар Россияҕа төннүбүттэр.

Филипп Ильич дойдутугар Волынскай уобаласка төннөөрү гыммытын көнүллэбэтэхтэр. Онон Казахстанга олохсуйарга күһэллбит. Бэйэтэ уол оҕото суох буолан кыыһа Ариадна уоллааммытыгар «ааппын ааттатар киһи буоллун» — диэн бэйэтин аннынан суруйтарбыт. Кырдыаҕас Михальчук сыыстарбатах. Добун холорук кыракый сэбирдэҥи таптаабыт сиригэр тэлэрдэн илдьэн быраҕарыныы, 1915 сыллаахтан сэрии, революция Гражданскай сэрии, Аҕа дойду сэриитэ Во-

лынь, Астрахань, Владивосток, Харбин, Шанхай, Казахстан курдук сирдэринэн быраҕаттаабытын да иһин кэнигэр аатын ааттатар кэнчээри ыччаты хаалларбыт.

Итиннэ даҕатан эттэххэ Саха Республикатын, саха дьонун Киин телевидениянан кулгуйбут Елена Масюк эһэтэ, аҕата эмиграцияҕа Харбинга олобтуттар. Эмиэ Филипп Ильич курдук дьылҕалаах дьон. Ол эрэри киһи киһиттэн уратылаах да буолар эбит! Илья Филиппович Михальчук иккис төрөөбүт дойдута буолбут Сахатын Сиригэр, Дьокуускай куоракка күүһүн, кыаҕын барытын ууран үлэлиир. Масюктар эмиграннары донуостаан ССРС граждандствотын толунан ылбыттар. Нууччалар этэллэрини "яблоко от яблони недалеко падает", сиэннэрэ, кыыстары Саха Республика кэлин сылларга ситиспит ситиһиитин барытын хара кыраасканан ньамайдаан кэбистэ! "Лаобайдан Михальчук" "лаобайдан Масюктан" уратылар сирдээх халлаан курдук.

САХА СИРИТТЭН БАРБЫТ ДЬОН

Эмиэ сити курдук архыыптан Саха сириттэн төрүттээх нуучча дьахтарын дьыалатын булабын.

«ГЕРАСИМОВА Надежда Александровна

Эмигрант буолбатах.

1908 сыллаахха Өлүөхүмэ куоратыгар төрөөбүт. Аҕата Өлүөхүмэ уокуругар силиэдэбэтэлинэн, мировой судьуйанан үлэлээбит. Харбиңца 1912 сыллаахха көһөн тиийбиттэр. Аҕалара Харбиңца мировой судьуйанан үлэлээбит. 1927 сыллаахха олбүт. Надежда Александровна Харбин коммерческой училищетын бүтэрбит. Орто үөрэхтээх...» Личнэй дьыалатыгар итинтэн атын докумуон да сибидиэнньэ да суох. Саха сиригэр төрөөбүт кыысчаан ханна тийэн хайдах дьылҕаланаахтаабыта эбитэ буолла? Айбыт таһара билэн эрдэҕэ.

КЫТАЙ ПОДДАННАЙА Е БОВЕНЬ

Советскай кэмнэ тахсыбыт кинигэлэргэ **Георгий Семенович ЕФИМОВ** туһунан «махровый контрреволюционер», «кадет», «реакционер», «националист» диэн тыллартан ураты характеристиканы көрсүөн суоҕа.

Манньыаттаахтар күтүөттэрэ, саха үөрэхтээҕэ, Амма уола Захар Андреевич ЯКОВЛЕВ ОГПУ-га доппуроска *"Аммосов М.К., Ефимов Г.С.*

уонна мин кэргэним Елена Гаврильевна Яковлева буоламмыт Автономия докумуоннарыгар үлэлээбиппит" — диэн көрдөрүүтэ боротокуоллааммытын дыктиргии да, соһуйа да аахпытым.

1929 сыллаахха Дьокуускайга Кеенофонтов дьыалатыгар ОГПУ хаайыытыгар сыппыт, Харбинтан эмиграцияттан эргиллибит Петр Дмитриевич ЯКОВЛЕВ доппуроска Георгий Семенович Ефимов туһунан манньык көрдөрбүт.

«ЕФИМОВ Георгий — бывший председатель Областного управления. Мы были не в ладах. Он жил отдельно нигде не работал. С якутами общался мало».

Хабаровскай архыыбыгар **51510 №** дээх дьыаланы аҕалан биэрэллэр.

«ЕФИМОВ Георгий Семенович.

1892 сыллаахха муус устар 10 күнүгэр Саха уобалаһыгар төрөөбүт. Православнай итэҕэллээх. 1943 сыл ыйыттан Кытай подданнайа, омузунан нуучча. Ардук үөрэхтээх, Томскайдаагы Императорскай университет юридическай факультетын бүтэрбит. Идэтэ — юрист, сулууспалаах. Аҕелиир сирэ — официальной учреждение. Ыйдаагы хамнаһа 100 гоби. Кэргэниниин бас билэр дьэилээхтэр ол дохуота кэргэнин анкетатыгар ыйыллар. Олорор аадырыһа: Модягоу, Бородинскай уулусса 68 нүөмэрдээх дьэитэ. Маньчжурияга 1924 сыллаахха Японияттан Дайрен нонүө кэлбит. 1926 сыллаахха таңара дьэитигэр 1899 сыллаах төрүүх Каргаполова Аноллинария Максимовнаны кытта бэргэһэлэммит. Кэргэнин убайа Каргополов Иван Максимович Сахалыан (билиңцитэ Хэйхэ) куоракка олоорор, сиэнэ 1923 сыллаах төрүүх Каргополова Людмила Ивановна Чурин маҕаһыныгар үлэлиир. Кэргэнин балта 1901 сыллаах төрүүх Лучкина Клавдия Максимовна Харбиңца олоорор дьэи хаһаайката, биллэгэ 1896 сыллаах төрүүх Лучкин Ефим Алексеевич тимир суол үлэһитэ...»

1944 сыллаахха толорбут анкетатыгар **«Мантецу** (Маньчжурия тимир суола — авт.) үлэлиир. Секутаку (канцелярия начальнига)» — диэбит. Ол анкетатыттан көрдөххө 1935 сыллаахха дьэри кытай оҕолорун нуучча тылыгар үөрэппит. 1935 сылтан Мантецу үлэһитэ.

БРЭМ 3-с отделын "чып кистэлэн" характеристикатыттан көрдөххө:

«ЕФИМОВ Георгий Семенович, Кытай подданствотын 1943 сылла-

ахха ылбыг. Кытайды аата Е Бовень. Танаһа-саба мааны. Тутга-хапта сылдыра дуоспуруннаах. Холку, Ыйыгыларга лоп-бааччы эпийэтиир. Сахалы билэр. Политиканан интэриэһиргээбэт.»

1945 сыллаахха Советскай Армия киирэн чекистэр эмиграннары өрө-таннары тутан барыыларыгар Кытай подданствотын ылыммыт дьону тыыппахтар, дьааххаммыттар. Онон Ефимов – Е Бовень ханна да куота, күрүү сатаабатах быһыылаах.

1949 сыллаахха Кытай Народнай Республиката биллэриллибитин кэннэ нуучча эмиграннарын үүрэллэригэр бэйэлэрин подданнайдарын, эгэ, кытайдар үүрүөхтэрэ дуо?

Корея сэриитин кыттыылааба, биллиилээх эмчит Дмитрий Дмитриевич СОФРОНОВ ахтытын кытта билииннэриэхпин баҕарабын:

«Мин 1954 сыллаахха армияттан демобилизацияламмытым. Биһиги чааспыт Порт Артуртан чугас Ляодун тумул арыытыгар турбута. Биһиэхэ демобилизацияламмыт аҕыс саллаакка Забайкальскай байыаннай уокурук ыстаабыгар Читага байыаннай архыбы илдьэрибитигэр сороудаабыттар. Архыып пломба-ламмыт үс пульман-вагон этэ. Төрдүс вагоңа биһиги харабыллар айаннаабыппыт. Харбин куоракка тупикка анньан баран сэттэ күнү быһа туруорбуттара. Хайыахпытый, таах сытыахтаагар Харбин-2 станция начальнигыттан көңүл ылан, саллааттар уочаратынан куораты көрбүппүт. Тас көстүүтүнэн Ленинград куоракка майгыныыра, нууччалар туппунт куораттара буолара киһи харагар ала-чуо бырагыллара.

Биһрдэ соҕотугун куораты кэрийэ сылдьан кафега аһы кирибитим. Ол олодохпуна таһырдьаттан саар тэҥил уңуохтаах, хатыңыр соғус, саас ортолоох азиат тииптээх киһи киирэн кэллэ. Сырдык сирэй көстүүмнээх, соломо сэлэппэлээх. Ала-чуо мин остуолбар кэлэн олорон эбиэт сакаастаата. Бэркэ сыныйан көрөн баран сүрдээх ыраастык нууччалы ыйытта:

– Вы, солдат, откуда родом?

– Из Якутии. – диэтим.

Киһим сирэйэ эмискэ сырдык түстэ.

– Мин эмиэ Саха сириттэн сылдыабын ээ! – сахалы саңарда.

– Саха сириттэн даа? Айаңҥа сылдыаҕын дуо? – диэн ыйыттым.

– Суох. Манна олоробун.

Сонно мин төбөбөр араас санаалар элчнэстилэр. Мин иннибэр үрүң эмигрант олодор. Ол аата олус кутталлаах киһи! Тула өттүбүн көрүтэлибин. Миигиттэн ураты биһир да байыаннай киһи суох.

Сирэйим-хараҕым турбутун көрөн мичээрдээн баран:

– Эдэр киһи! Куттаныма, мин үспүйүүн буолбатахпын. Эйиэхэ тугу да куһаҕаны оңорум суога, – эйдэмнээхтик эттэ.

– Манна тугу гынаҕын? – ыган-ыган таһаардым.

– Манна революция инниттэн олоробун. Кэргэннээхпин, дьылээхпин-уоттаахпын. Урут Никифоров атыһыт итэҕэллээх киһитэ этим.

– Төрөөбүт дойдугар тоғо төннүбэкиин? – ыйытааччы буол.

– Ити уустук боппуруос. Киһи биһир тылыннан быһаарбат. Мин араспаанньам Ефимов диэн. Миэхэ дьылбэр бара сылдыбаппыт дуо? Мантан чугас олоробун. Кэргэттэрбин кытта билииннэриэм. Кэпсэтиэхпит. Сахалы саңаны да истибэтэх ыраатта. – диэтим.

Итинни истээт мин кутталым өссө улаатта. Биһиэхэ кыраныысса таһыгар сулууспалыыр саллааттарга омук агеннара араастаан киһирэ сатыылларын туһунан сэрэтии гизнэ кытаанага этэ. Ким эмит билсикэ, ыалдьыттара ыңыра сатаагына ол туһунан хайаатар да оһуобай отделга биллэриэх тустааххын. Биллэрбэтэххинэ – издээн! Ийэ дойдуну таңнарыыга тэңнээх!

– Ыалдьыттыыр кыах суох. Сулууспам наадатыгар сылдыабын. Тиэтэйбин. – диэн сымыылаатым. Тиэтэйэ-саарайа пилоткабын кэтээт ойон турдум.

Киһим биллэрдик хомойдо.

– Чэ, этэңҥэ буол! Биһир дойдутааҕым! Саха сиригэр эгэрдэ! – диэхтээтэ.

Таһырдыа ойон тахсаат уулусса устун тэбинэн кэбистим. Балачча ыраатан баран, ким да экирэппэттин билэн бытаардым.

Бастакы санаам, инструкция быһыытын Харбин-2 станция оһуобай отделыгар киһирэн ити түбэлтэ туһунан арааппардааһын этэ. Өскөтүн инньэ гыннахпына Харбиңҥа ити көрсүбүт киһим кимэ-туга биллиэр диэри хааларга тиийэбин. Демобилизацияланан дойдубар ыксаан иһэр киһиэхэ ол хайдах да сатамат. Толкуйдуу туһунан баран ханнык да оһуобай отделаммат бы-

һаарыныны ылыммытым. Өскөтүн бэйэлэрэ таҕыстахтарына уруккуттан биллэр албаһынан «тугу да ойдөөбөтөх» буолуом.

Ити курдук эдэр эрдэхпинэ бэйэм акаарыбыттан уонна куттаспыттан биһир историческай көрсүһүүнү мүччү тутан турабын. Оччолорго «бандыыттар», «норуот өстөөхтөрө», «үспүйүүннэр» – диэн ойдөөбүл олус кытаанахтык олорбут кэмэ этэ. Уонна Американы утары кистэлэң сэриигэ кыттыбыт саллаат баппыскам да кытаанага бэрдэ.»

Кырдыаҕас доҕорум, Америка – Корея сэриитигэр хорсундук сэриилэһэн "Кыһыл сулус" орденнэн, "Хорсунун иһин", "Бойобуой үтүөлэрин иһин" мэтээллэринэн наҕараадаламмытын үйэ чиэппэриттэн ордук кэмнэ кистии сылдыбыт кырдыаҕас саллаат, аатырбыт эмчит, саха омук биһир ытык-мааны киһитэ Дмитрий Дмитриевич СОФРОНОВ итинник кэпсээннээх.

Георгий Семенович Ефимов. Дьааны кулубатын уола. Үөрэххэ дьөбүрдээҕа оҕо эрдэҕиттэн биллибит. Верхоянскайга оскуоланы бүтэрэн баран Дьоккуускайга духовнай училищеҕа үөрэнэр. Онтон Томскайдааҕы Императорскай университет юридическай факультетыгар үөрэнэ киһирэр. Томскайга үөрэнэр сылларыгар саха студенттарын землячестволарын салайбыт. Кыаммат-түгэммэт студенттарга кини салалтатынан син көмөлөһө сатаабыттар. 1916 сыллаахха үөрэҕин бүтэрэн үрдүк үөрэхтээх юрист буолан эргиллэр.

Инникилээн иһэр ыччат ортотугар сылдыбыт эдэр интеллигент революция кэнниттэн саха омук олоҕо тупсарыгар ис сүрэҕиттэн итэҕэйэн конституционнай демократтар (кадеттар) партияларыгар кыттыһан саңа олоҕу тууга күүһүн-кыаҕын, эдэр эрчимин холбообут.

1920-21 сыллар Георгий Семенович «сулустаах» сылларынан буолбуттара. Сана олохтоммут Сэбискэй дойдуга Саха сирэ Иркутскай уобаласка оройуон эрэ быһыытын киллэриллибитэ. Дьэ, онно Максим Аммосов, Платон Ойуунускай, Исидор Барахов Саха сирин статуйун туһугар туруулаһан туран киһирсиптэрэ. Государственной туугу, сокуону, Саха сирин норуоттары, экономикатын үчүгэйдик билэр үрдүк үөрэхтээх эдэр дьон Георгий Семенович Ефимов, Елена Гаврильевна, Захар Андреевич Яковлевтар билиилэрин, эдэр эрчимнэрин барытын анаабыттара.

Билигин Саха Автономнай Советскай Социалистическай Республика-тын тэрийи туһунан боротокуоллары, докумуоннары сирийэн көрдөххө, барахсаттар, «дойдубут, норуоппут туһа» диэн алдархайдаах да охсуһууну ааһахтаабыттар эбит. Автономия хас биирдии ыстатыйатын туох да дьиккиирбэтин курдук бэлэмнээһин, итэҕэтиилээхтик дакаастааһын – биһиги Саха Республикатын суверенитетын туһунан Декларацияны ылыныбытыгар олус диэн маарынныыр эбит. Биһиги элбэх буоллахпыт дии. Кинилэр буоллар төрдүө-бэһиэ эрэ буолан үлэлэббиттэр.

Автономияны ылар буолан, үөрэнкөтөн дойдуларыгар төннүбүттэрин «дьаарай контрреволюционердар», «реакционердар» диэн сокуону тас өттүгэр биллэрбиттэр.

Захар Андреевич Яковлев эрэйдээх хаайыттан хаайыы дойдуланан баран 1938 сыллаахха хаайыыга ытыллыбыт. Кэргэнэ Елена Гаврильевна 1932 сыллаахха оҕолонобун диэн тыына бастыбыт.

Георгий Семенович тыынын тэскилэтэн Чурапчыга тахсыбыт. Эмиэ кини курдук чыкаа тимир илиититтэн тыыннарын тэскилэтэн тыаҕа куоппут саха интеллигеннэрин кытта түмсэн «кыһыл террорга» утары турбуттар. Чурапчыга Уобалас управлениетын (Временное Якутское областное народное управление) тэрийэн «кыһыл Дьокуускайы» эрэ арыылаан хаалларан, Саха сиригэр барытын дьаһайан барбыттар эбит. Кыайтарыы кэнниттэн үрүө-тараа барыы буолбут.

Георгий Семенович Ефимов Е Бовень буолан Саха сирэ биир чулуу уолун сүтэрбит.

Саха сирэ республика статуһун ылынан «һай-һат» диэн олохтор. Сотору-сотору буолар үбүлүйдэргэ Автономияны ылыыга үлэлэспит да соччо-бачча кыттыспатах да дьон ааттара чиэстэнэр-бочуоттанар. Арай ити түгүннэ Саха Республикатын иннигэр улахан үтүөлээх **Георгий Семенович ЕФИМОВ, Захар Андреевич Яковлев, Елена Гаврильевна Никифорова-Яковлева** эрэ ааттара ахтыллыбат. Дьыгэр дойдуларын иннигэр күүстэрин, кыахтарын холбообут дьон үтүө ааттара чөлүгэр түһэриллиэх кэриннээх.

КҮН ТАХСАП ДОЙДУТА

1945 сыллаахха Маньчжурияҕа сэбиэскэй сэриилэр кириэхтэригэр диэри Саха сириттэн барбыт эмиграннар

олохторун-дьаһахтарын туһунан сүрүн өттүн син биллибит диэххэ сөп. Онтон салгыы көрдүүр үлэ тумулуктанан хаалла.

Аҕам, Аҕа дойдуга Улуу сэриитин кыттыылааҕа, Амма улууһун Мээндиги олохтооҕо Васильев Егор Михайлович 1945 сыллаахха Чанчунь куоракка госпитальга илдьэ иһэр саллааттара утатан уу көрдөөбүттэригэр биир олбуор таһыгар колонка баарын көрөн массыынанан тохотон флягаларга уу ыла турбут. Олбуор таһыгар ыскамыайкаҕа икки эмээхсин олохторо үһү. Өйдөөн истибитэ – сахалыы кэпсэтэллэр.

Сэриигэ түөрт сыл тухары биир да сахалыы тылы истибэккэ сылдыбыт киһи үөрэ түспүт.

– Сахаларгыт дуо?

– Сахаларбыт! Сахаларбыт! – эмээхситтэр халахайдана түспүттэр.

– Хайдах манна кэлэн хааллыгыт?

– Былыр сэрииттэн куотан кэлбиппит. Эн хайа дойдуга оҕотоһун?

– Аммабын. Арба, биир дойдуга эрэнэнискэй диэн баар буолуохтаах этэ. Истибиккит дуо?

– Билэбит. Ол киһи көстүбэт буолта ыраатта.

– Атын сахалар бааллар дуо?

– Бааллара да бары ыһыллан хааллылар бадахтаах. Микииппэрэп Манньыаттаах уола баара Дьоппуонньаалабыт сурахтааҕа...

Сорудахха сылдыар киһи тугу уһуну сэлэһэ тураахтыай? Онуоха эбии суоппара тиэтэгэн бээҕинэ да бээҕинэ буолбут. Кэлин кэлэ сылдыах буолан салгыы айанныы турбут. Сулууспалы чачаһын атын сиргэ көһөрөннөр ол саха эмээхситтэрин уонна хаһан да көрсүбэтэх.

Японияҕа сылдыбыт сахалар Манньыаттаах уолун көрсүбүттэрин туһунан биир үһүйээн сахаларга уос номоҕо буола сылдыар.

Алта уонус сыллардаахха Японияҕа тиийбит сахаларга сүрдээх мааны оҕонньор тиийэн уу сахалыы кэпсэппит.

– Төһө сайынныгыт?

– Сайдан бөҕө.

– Мин маҕаһыным баар дуу?

– Баар. Гастроном буолан турар.

– Чэ, очотугар ырааппатах эбикит! – диэбит диэн буолар.

Ити үһүйээн төһө кырдыктааһын билээри оччолорго Японияҕа сылдыбыт дьоннору көрдөөн ыйыталаһа сатаатым да, оччолорго Токиотааҕы Олимпиадаҕа сылдыбыт дьонтон бири да киһи Манньыаттаах уолун көрсүбэтэх. Саха Республикатын Бо-

чуоттаах гражданина Егор Дмитриевич Кычкин Японияҕа бара сылдьан көрсүбүт буолуон сөп курдук. Ол эрэри аймахтара ол чачыны бигэргэппэтилер.

Манньыаттаах уолун туһунан саамай үчүгэйдик билэр киһинэн ССКП Саха уобаластааҕы комитетын урукку бастакы секретара, Манньыаттаахтар уруулара, оҕо эрдэҕинэ, кини мөссүүөнүгэр олохтон үөрэммит Семен Захарович Борисов эбит да, мин кинини кытта билсип сатыыр түгэмэр өлөр өлүүнү кытта охсуһа сытаахтыыр этэ.

Манньыаттаахтар алаастарыгар Аһыкайга анаан-минээн Японияттан журналистар кэлэ сылдыбыттар, тугу эрэ көрдөөбүттэр үһү диэн сурах тилийэ көттө. Көрдөөн-көрдөөн Эн Эйч Кэй (NHK) Япония телевизионнай компаниятын биригээдэтэ Арктика туһунан кини уста кэлэ сылдыбытын, ол дьон Аһыкайга тахса сылдыбыттары биллим.

Японияҕа кэргэн тахсан олохтор саах дьахталларын аадырыстарын булан сурук ыталаан көрбүтүм да ууга тааһы бырахпытты мэллэйдим.

Оччолорго Японияҕа Саха Республикатын бэрэстэбиитэлиинэн үлэли сылдыбыт Николай Андреевич Барамыгыны көрсөн үлэм туһунан кэпсэтим, көмөлөһөрүгэр көрдөстүм. Николай Андреевич сонно тута Японияны кытта сибээстэһэ охсон, ким аадырыһыгар хайдах ис хоһоонноох суругу ытарбын сүбэлээн-амалаан биэрдэ.

Сибээстэһэр киһибит – Саха Республикаҕа Японияны кытта сибээстэһиитигэр улахан кылааты киллэрбит, Японияҕа Саха Республикатын Бочуоттаах консула Тэцуо Сато. Манна алмааска үлэлиир дьоппуон бизнесменнэрин аҕала сырыттаһына билсипит буоламмыт түлүпүүнүнэн кэпсэтэргитигэр куоласпын тута биллэ. Туохха тийибиппитин быһаардым. Ынырыы ытарга сөбүлэстэ, туох докумуон наадатын быһаарда.

Өр-өтөр буолбата "Манньыаттаах" директора Андрей Дмитриевич Еремеев уонна мин ааппытыгар Японияҕа ынырыы тигинээн кэллэ. Айан ороскуотун, хонук сири, библиотекаҕа, архыыпка үлэлиир иһин төлөбүрү барыллаан ааһан баран баспытын харбана түспүппүт. Биир киһиэхэ 5000 доллар курдук буолан табыста. Ити саамай сэмэй ааһынан!

Үгүстэр "Манньыаттаахтары" олус баай дьон курдук саныыллар. Ис дьынар оннук буолбатах, бука бары кытаанах акылаакка олохтор. Ордо-

руммут харчыларынан тутуу ыгталлар, сана производстволары тэрийэллэр. Онон баҕардын да сонно тута Кытайга, Японияҕа командировкалаан иһэр дьон буолбатахтар. Тынырахтаһан-тынырахтаһан ороскуотун хайа эрэ чааһын төлөһүөхтэрин син.

Дьэ, ол иһин Японияҕа барарга үп-харчы көрдөһүү (сорох түгэннэргэ умналаһы да диэххэ сөп!) саҕаламмыта. Араас дьоннор бааллара: ис сүрэхтэриттэн көмөлөһө сатыыр дьон, көмөлөһөр кыахтаах эрэри көхсүлэрин көрдөрөр дьон, көмөлөһүөхтэрин баҕарар эрэри кыаҕа суох дьон.

Оннооҕор бэйэбит аттыбытыгар сылдьар дьонтон Японияҕа күүлэйдии эрэ барар курдук саныыр дьон эмиз бааллара. Биир оннук тойонно саха интеллигенциятын, Харбинна Саха эмиграннарын дьылҕаларын, чинчийи үлэ туһунан уубар-хаарбар киирэн кэпсии олодохпуна сүрдээх улаханлык сыһаабырдан баран, быһа түһэн: «Харбинна кытай дьахталлара хайдахтарый?»— диэн ыйытааччы буолла. Ол тойон кимэ-туга ааҕааччыга хос быһаарыта суох өйдөнөр ини?

Ол эрэри тойон барыта кини курдук буолбатах. Бүгүн мин биһиги дьыалабытыгар улаханлык көмөлөспүт киһиэхэ Арктикатааҕы муора пароходствотын генеральной директорыгар Сергей Анисимович Анисимовка махтал тылларын этиэхпин баҕарабын. Сергей Анисимович Сунтаар улууттан төрүттээх саха киһитэ Владивостокка мореходнай училищени бүтэрэн баран өр сылларга омок сирдэринэн сылдьар судноларга үлэлээн судно капитаныгар тийэ үүмүт муора капитана. Тиксиигэ Арктикатааҕы муора пароходствота саамай ыарахан күннэригэр генеральной директор бурҕалдытын сүкпүт.

Арктикатааҕы муора суола диэн хаһан да муус, тымныы диэни билбэтэх итии муора суолларыгар холоотоххо отой атын буоллаҕа: тыйыс усулуобуйа, флот эргэриитэ, опыттаах специалистар киин сиргэ көһүүлэрэ, рынокка кириитигэ дойдут барыта сатарыйыта, экономическай сыһыаннар булкуллуулар. Итинник кэмнэ Сергей Анисимович уһулуччу тэрийэр талааннааҕын, муора транспортын экономикатын, Арктикатааҕы муора суолун уратытын билэрин дакаастаан, Арктикатааҕы муора пароходствота Саха Республикатын экономикатыгар бэйэтин кылаатын киллэрдэ. Көнөтүнэн эттэххэ, төһө да Арктикатааҕы муора флота эргэрдэр, үп-харчы эргирэ мөлтөөтөр, хотугу улуустар сири килиэп-

тээх, дьыэлэрин ититинэр отгуктаах, уһун полярнай түүннэргэ сырдатыналларыгар уматыктаах олоролор. Пароходство Генеральной директорын үлэтэ итиннэ ырылхайдык көстөр.

Сергей Анисимович саха омокка историяны билии мунутуур оруолун өйдөөн, биһиги үлэбитигэр биллэр-көстөр көмөнү онорбута.

Наадалаах үп көстөн биэрбэккэ визабыт болдьоһун хаттаан онотторо-онотторо саас муус устар ыйга, дьэ, айанныыр буоллубут.

Аан маннай ыччат хаһыатын корреспондента буолуохпуттан командировкаҕа сырыттаахпына күннээҕинэн бэлиэтэнэн иһэр үгэстээхпин. Ааҕааччыларбын кытта Японияҕа сылдьан онорбут суоллааҕы бэлиэтээһиннэри-бин кытта билиһиннэриэхпин баҕарабын.

2000 сыл. Муус устар 20 күнэ. Чэппиэр.

Владивостокка Роберт Дамбуев диэн Горнай улууттан төрүттээх бизнесмен уол олодор. Дьоккуускайга омок массыналарыгар саппаас чааһы атылыыр маҕаһыыннаахтар. Роберт Владивостоктан табаар ыттар эбит. Бөдөн-садан көрүннээх, ыллыктаах тыллаах-өстөөх, чахчы да киһи «ыччаттаахпын» диир киһитэ. Дойдулаах киһи быһытынан сирдээн, докумуоннарытын онорторобутугар көмөлөһөн, аэропорка атааран бйэрдэ.

Таможняны, пограничную зонаны ааһаат да хайдах эрэ сир-халлаан икки ардыгар түбэспит курдук буолан ылабын. Хайдах дойдуга тийэргин билбэт буоллаххына дьааххана саныыгын, дух-дах туттабын. Андрей Дмитриевич Еремеев омок сиригэр үйэтигэр аан маннай тахсар. Онон син долгуйар.

Владивостоктан Ниигатаҕа "Ту-134" самолет көтөр эбит. Балтараа чаас көттүбүт. Ол кэмнэ сэмэй соҕус да буоллар аһаттылар. Японияҕа чугаһырыбытыгар быллыт дьайбарда. Анныбытыгар от күөхтүгү өгнөөх муора долгуннара эрэхэлэнэллэр. Иннибитигэр хайалар көбөрүмтүгүн көһүннүлэр. Онтон кытыл дьырбиитэ кэллэ. Ниигата аэропорда отой муора үрдүгэр тутуллубут. Түһүн иһэн көрдөххө сөмүһүнэн тэһэ анньар сир суох, барыта тутуу, дьыэ-уот. Онтулара барыта уурбут-туптук курдук. Владивостокка саас сана биллэн эрэр этэ, манна от-мас күп күөх, отонноох мастар сибэккилэрэ силгилээн бөҕө турар.

Самолеппут көлүөһэлэрэ сири даҕайаллар.

Дьоппуоннар дорооболорун!

Сахалар дьоппуоннары «таайдарбыт» диэн ааттыыллар. Ону дыктиргээн хасыһан билбитим Улуу Хоро оҕонньор дьоппуон дьахтара ойохтоох эбит. Мин Үс Хоро ууһун (Пиэрибэй Скороульскай) ыччата «таайдарбар» ыалдыттыы тийдэҕим! Олонхоҕо кэпсэнэринэн «Ситэ буспатах балык миинин курдук бадыа-бүдүө халлааннаах Үс Ньүкэн түгэҕиттэн абааһы ааттааҕа Адьарай уола Уот-Уһутааҕы Туйаарыма-куону» уоран-талаан барар. Дьоппуоннар дойдуларын Ньихон диэн ааттыыллар, Кюсю, Хонсю, Хоккайдо арыыларга олоролор. Байҕал ортого буолан күнэ-дьыла куруутун «ситэ буспатах балык миинин курдук бадыа-бүдүө халлааннаахтар». Номоххо кирибит Аджиро, Усутаки диэн самурай-бухатыыр-дардаахтар.

Омуктар таможнялара, пограничная хонтуруоллара сүрдээх сууххайдык барааччы. Дьоппуоннар да гинэ оннук буолла. Хонтуруолу ааһаат вокзалга тахсабыт. Тэцуо Сато ханна. хайдах тийэрбитин барытын быһааран биэрбитэ. Английскайды удумаҕалыыр буоллаххына бэрт судургу эбит, стрелка, ыйыы бөҕө. Онон ыйдараммыт автобуска тахсан тимир суол вокзалыгар айанныыбыт.

Билиэт ылаат сонно айанныыр буоллубут. Синкансэн — дьоппуоннар электропоезтара. Икки мэндимэннээх үрүн көмүс дуйдаах сөмөлүөт курдук быһыылаах көлө тыаһа суох устан кэлэн тохтоото.

Киһи балаача элбэх да үтүрүһүү, анныһыы, үөхсүү-маатыра диэн отой суох. Дуоспунунаах баҕайытык киирэн билиэппитигэр ыйыллыбыт мистэлэргэ олордубут. Айаннаатыбыт. Ниигататтан Токиоҕа диэри 600 километр. Синкансэн чааска 250 километр түргэнинэн барар. Оннук суһал айаннаах эрэри көлүөһэлэр рельсэни кытта алтыһар тыастара иһиллибэт. Сөмөлүөтүнэн көтөн иһэр курдук эргирдэргэ биллэ-биллибэт эгдэннээн эрэ ылаттыыр.

Ниигата куорат хаһан бүтэрин күүтэн көрдүм да, куорат бүтүөх быһыыта биллибэтэ. Куораттан куорат салҕанан иһэр. Дьыэлэр кэннилэригэр кыра-кыра рис бааһыналар, обуруот сирдэрэ көстүтэлииллэр. Куораттарыгар мэнэ халлаанна харбаспыт улахан дьыэлэр суохтар. Мунутаан 25-тии мэндимэннээх дьыэлэр. Таас тутууларыгар сүрүннээн кубизм стилэ баһыйыта

көстөр. Ол иһигэр киһи хараҕа таптыы көрөр дизайннаах дьиэлэр, тутуулар да элбэхтэр. Ордук сөбүлээбитим – чааһынай дьиэлэр. Сүрүннээн иккилии мэндизмэннээхтэр. Сүрдээх тупсаҕай архитектураһаахтар, дын-чахчы дьоппуон характерын көрдөрөр тутуулар.

Япония – хайалаах дойду. «Хайа» – диэн Ниигатааттан саҕаламмыт «куорат» быстан хаалбата. Оннооҕор туннеллар кытта куораттар, собуот бөҕө онно баар быһыылаах.

Синкансэн – айанныкка табыгастаах буоллун диэн анаан-минээн оноһуллубут транспорт. Кириэһилэтэ сөмөлүөт кириэһилэтин курдук тизэрэ түһэр. Уонна ким да киирэригэр-тахсарыгар мэхэйдээбэт. Поезд үлэһиттэрэ тэлиэскэҕэ анһа сылдьан утах, чэпчэки аһылык атыылыыллар. Телевизордаах. Санатын истээри гыннаххына тоһолоһун анһынааҕы дьааһыктан наушник ылан санатын холбооххун син. Радио, музыка эмиэ онно кэлэр.

Аргыспыт биһигини кытта Владивостоктан көтөн кэлбит эдэр уол нуучка диэбиппит Ерк Рулофф диэн немец буолан хаалла. Немецтии кэпсэппиккэ соһуйда да, үөрдэ да. Айаммыт устатыгар табаарыстыы буолан хааллыбыт. Доҕотторугар ыалдыттыы баран иһэр.

Синкансэн аара 5-6 улахан куоракка бэрт кылгастык тохтоон ааһар эбит. Ол аайы сүрдээх минньигэс куоластаах дьоппуон дьахтара биллэрэн иһэр. Ыраатан истэхпит аайы айылҕата, отомаһа киһи хараҕар биллэрдик уларыһар. Халлаан киэһэрэ быһыытыйда. Чугаһаатыбыт быһыылаах, аргыстарбыт хомунан бардылар. Поезпыт сыһыа бытааран тохтоото. Минньигэс куоластаах дьахтар биллэрдэ:

– Tokyo!..

Синкансэн түннүгүнэн бэрт ыраахтан дьоппуоннартан барыларыттан чрбойор үрдүк унуохтаах манан баттахтаах киһини булан ыллыбыт.

– Сато-сан! – Андрей Дмитриевич биһиги көрсүбэтэхпит ырааппыт аймахпытын булбуттуу үөрэ түһэбит.

Биһигини өйдөөн көрөн сапсыйда.

Поезтан түһэн үөрэ-көтө дорооболоһобут. Сато-сан кыра унуохтаах искиирбэх дьоппуон дьахтарын кытта билиһиннэрэр:

– Кэргэним Сееко-сан.

Сееко-сан намчы баҕайы илиитин утары уунар. Биһиги аргыстаһан кэлбит немецпитин кытта билиһиннэрэбит. Наадыһар аадырыһыгар хайдах тийэрин метро станцияһыгар тизэрэн баран быһааран биэрдилэр. Мунаардаххына манна телефоннаар диэн

Сато-сан визиткатын туттаран кэбистэ. Дьэ, культуралаах дьон диэтэҕин!

Биһиги эмиэ түһэр гостиницабытыгар айаннаатыбыт. Үлэ чааһын бүтүүтэ буолан буоллаҕа эликтичкаҕа киһи бөҕө. Ол эрэри үтүрүһүү-анһыһыы олох суох. Станцияттан тахсарбытыгар эр-биир зонтиктары туттартаан кэбистилэр. Токиоҕа самыырдыы турар эбит. Гостиницабыт станцияттан отой чугас. Нүөмэрбит күлүүһүн ылан биэрэн баран Сато-сан биһигини кэргэнин дьаһалтатыгар хаалларда, бэйэтэ дьыалабыай көрсүһүүгэ барда.

Айаннаан кэлбит дьон суунан-таараанан баран Сееко-саны батыһан ресторанна аһыы киридибит. Кимонолаах, хартыынааттан түспүт курдук кыраһыабай дьоппуон кыһа аанна көстө-өппүтүн биһизхэ утары сүүрэн тоһу-гураан кэллэ. Кыракый остуолларга олордутаалаа. Сееко-сан туох-ханлык бүлүүдэ буоларын быһаара-быһаара ас сакаастаата.

Маннай кыракый пиалаларга сылаас сакэ аҕалан биэрдилэр. Сииктээх умуһаха өр турбут быһыппах курдук ньиксик сыттаах, амтаннаах. Ол да буоллар ис искиттэн сыһыа, дырылыы түһэҕин, намыын баҕайы дьоппуон музыката оонһуур. Куукунаҕа эн хараҕын ортотугар эдэр баҕайы асчыт уолаттар, сүрдээх имигэстик туттан биһиги сакаастаабыт бүлүүдэлэрибитин бэлэмнииллэр. Чахчы да кулинарнай искусствоньы баһылаабыт дьон быһыылаах! Биһиги көрдөхпүтүнэ бэрт боростуой от-мас сэбирдэҕиттэн, балык, муора харамайдарын кырбастарыттан хартыына курдук бүлүүдэлэри онорон таһаараллар. Сихэтээҕэр арай көрөн хараххын үөрдэ сылдыах курдуккун.

Андрейым биилкэ, быһах бизэрэри гиммыттарын тутта аккаастанна уонна палочкаларынан хайа да дьоппуонтан итэҕэһэ суох бэрт имигэстик аһаан ылыбыратан барда.

Сееко-сан Сатолыын Москваҕа уһуннук олорбут буолан нууччалыы олох ыраастык санарар. Токио университетыгар нуучка тылын үөрэтэр эбит.

Саха сиригэр сүрдээҕин интэриэһиргиир. Театральной искусствоньы олус үчүгэйдик билэр быһыылаах. Саха театрын туһунан тоқкоолоһор, Манньыаттаах уола кимин-тугун ыйыталаһар. Ирэ-хоро кэпсэтэн, тото-хана аһаан-сиэн ресторанны балачча уһуннук олоробут. Ресторан кэнниттэн дьыэлээх дьон быһыгынан, куораты да көрөөрү Сееко-саны станцияҕа атааран биэрэбит.

Нүөмэрбитигэр кэлбиппит кэннэ Андрейым:

– Дьикти баҕайы, омук сиригэр, дьоппуоннарга кэлэн олоорор курдук санаммаппын, дойдубар сылдыар курдукпун, – диэтэ.

Ванналарга буочука курдук туруору буолар эбит. Отой илиин анһыгар пластовой бытыылка бөҕө турар. Омуктарга анаан английскайдыы суруктаах. Киһи этин-сиинин ыраастыыр, тириитин тэнитэр ванналаах ууга кутуулар, араас от-мас сүмэһиннэриттэн оноһуллубут настойкалар, мыылалар, шампуннар, суунан баран соттор кремнэр, маастар.

Сыттык үрдүгэр ууруллубут кимонолары кэтитэлээн кэбистибит. Андрейым үкчү самурай курдук буолан хаалла.

Утуйуом иннинэ сарсынны былааммын онордум:

1) миграционной сулууса архыыба;

2) Инэо профессору кытта сибэ-эстэһэн Саппороҕа сахалартан ким олорбутун чуолкайдааһын;

3) Танара дьэитигэр сылдыы.

Айаннаан кэлбит дьон сыттыкка төбөбүтүн уураат ууга тааһы бырахпытты барбыппыт.

Муус устар 21 күнэ. Бээтинсэ.

Үгэспинэн эрдэ баҕайы уһугуннум. Таһырдыа тахсыбытым самыырдыы турар. Ол да гыннар чугастааҕы уулуссаларынан сүүрэн-хааман, зарядка онорон кэллим. Киэһэ 11 чаас кэнниттэн уулусса барыта бөх-сах буолааччы, дьыэлэр аайыттан бөхтөрүн пластиковай мөһөөчүктэргэ хаалаан баран тротуарга таһааран уураллар. Олору сарсыарда аайы от күөҕэ дьүһүннээх бөх тизээр массыыналарга от күөҕэ комбинезоннаах үлэһиттэр хомуйаллар. Уулуссаттан бөх хомуллубутун кэнниттэн тутта сөрөөн кэриэтэ халлаан күөҕэ дьүһүннээх массыына кэлэр. Халлаан күөҕэ комбинезоннаах үлэһиттэр уулуссаны шампунунан сууйаллар! Сөрү диэн сөҕөн кэбистим.

8 чаас саҕана киһи аһаатыбыт. Шведскэй остуол. Аһы олодохпутуна үөһэттэн дьикти үчүгэй музыка кутуулар. Санааҕар куйаас баҕайы күн алаас халдыаһытыгар сытар курдуккун. Күөрэгэй дьурулуур, аһынка сырдыгыыр, кэҕэ этэр, элиэ мэнэ халлаанна элиэти сылдыан кистиир – самаан сайын музыката!

10 чааска диэри бириэмэлээхпит. Дьаарбайан, куораты көрөн, таарыйа танара дьэитэ ханна баарын билэн кэлибит. Кэлбиппит Сееко-сан биһигини илдээри күүтэн олоор. Миграцион-

най сулууспа архыыба хайдах үлэлиирин, туох бэрээдэктээбин, ханнык докумуннар наадаларын билэн кэлбит, формулярдары толоробут, олору паспордарбыт куоппуйатын кытта Сееко-сан электроннай почтанан архыып сулууспатыгар ытталыыр. Онно бэрэ-биэркэлээн баран көнүллээбиттэрин дуу, көнүллээбэтхэтин дуу биллэри-эптээхтэр.

Онтон Сато-сан хонтуоратыгар барабыт.

Биһиги сылдьарбытыгар Россия Японияны кытта соччо бөрүкүтэ суох этэ. Ол Япония Россияны кытта эргизин ассоциациятын үлэтигэр-хамна-һыгар тутта барабыллар. Урут сэттэ мэндизмэн тухары үлэ күөстүү оргуйан олорбут эбит буоллабына, Ассоциация билигин биир эрэ мэндизмэнигэр оло-рор, атыттарын куортамна туттарбыт-тар. Японияҕа Саха Республикатын бэ-рэстэбиитэлистибэтэ эмиэ бу дьыэбэ олорбут эбит.

Сато-сан хонтуоратыгар Саха сири-н кытта сибээстээх дьону ыныртаабыт, доктор Тэцуо Терада, профессор Хидэо Кацуо бааллар.

Туох сыаллаах кэлбишпитин кэп-сиибин, архыып докумуннарын, ха-артыскалары көрдөртүүбүн. Доктор Терада, профессор Кацуо Саха си-рин, саха дьонун ис сүрэхтэриттэн сөбүлүүр буоланнар былаан оностон бэнидизмэниккэ көрсүһүөх буолан болдьоһон арахабыт.

Көрсүһүүбүт бүтүүтүгэр биир дой-дулаахпыт Анатолий Яковлевич Яков-лев тийэн кэлэр.

Анатолийи сирдьит оностон Россия генконсулствотыгар бара сырытты-быт да сүгүн-сабын кэпсэппэтилер даҕаны.

Бэҕэһээ оностубут былааным үрдүнэн-аннынан соҕус да буоллар ту-олбут курдук онон үөрэ-көтө Анато-лийи батыһан Токиону көрө барабыт.

Күнүһүн соччо киһи хараҕа инни-бэт сирэйи дьыэлэр халлаан харана-раҕына букатын атын буола түһэллэр эбит. Араас дьүһүннээх уоттарынан тыктаран, сырдатан бүрэ да дьизни остуоруйа дыбарыаһын курдук онорон таһаараллар. Өнөөх уоттар дизайн-нарын дьин-чаччы баһылаабыт дьон эбит. Бу маҕаһыыннара элбэҕин эри-эхсит! Табаардара иһирдэ баппакка бу-оллаҕа, таһырдыа тэлгэнэ сытар. Фир-ма, маҕаһыын униформатын кэппит кыргыттар, уолаттар ааһан истэххинэ пластикавай бытыылкалаах утах, сал-фетка, блокнот, уруучука биэрэллэр, маҕаһыыннарыгар ыныраллар. Сорох электроннай прибордары өйдөөбөккө:

– Бу тугуй?– диэн ыйытабын.

– Ээ, ити дьоппуоннар бэйэлэрин гизнэ, биһиэхэ наадата суох. –Анатолий судургутук быһаарар.

Токкоолоһон билбитим – буспут рис радиациялаабын дуу суоҕун дуу, төһө калорийдаабын, төһө инэмтиэ-лээҕин быһааран быһаарар тэрил эбит! Итиннэ хабааннаах киһи өйдөөбөт тэ-риллэрэ бэрт үгүстэр. Биһиги мунта-ан компьютеры баһылы сатыыр кэм-митигэр бытовоей электроникаҕа, тех-никаҕа отой ыраатан хаалбыт дьон эбит!

Аны туран, маҕаһыыннарга таба-ардарын сыаната – абытакай! Суотта-ан көрбүтүм: дойдубар атылаһпыт «дьоппуонускай» телевизорым бу ман-на атыыланар соннук телевизортан балтараа төгүл чэпчэки буолан соһу-тар! Ол судаарыстыба миграцияны ха-аччахтыыр бэлиитикэтин биир кестүүтэ эбит. Холобура мин антах олохсуйдахпына, төһө да үрдүк кы-лаастаах специалист буоллахпына, миигин кытта тэн дуоһунаска үлэлиир дьоппуон киһититтэн балтараа-икки төгүл кыра хамнаһы аахсыахтаахпын, дойдубар тэннээххэ балтараа-икки төгүл ыарахан сыанаҕа ас-танас, мал-сал атыылаһахтаахпын!

Отельбыт чугаһыгар кыракый ка-феҕа киирэн аһыыбыт. Эдэр баҕайы студент оҕолор официаннаһылар, иһит сууйаллар, кассирдыһылар. Дьоппуон правительствотын анал уураабынан ка-фелар, ресторанныр, олох-дьаһах эйгэ-тин тэрилтэлэрэ хайаан да студены үлэбэ ылыахтаахтар, аны күннэ алта чаастан ордук үлэлиэ суохтаахтар, хам-настара Эмиэрикэ долларынан икки тыһыынчаттан итэҕэс буолуо суохтаах. Муударай быһаары!

Астарын сыаната сүрдээх ыарахан. Саамай чэпчэки эбиэт биһиги харчы-бытыгар таһаардахха 200 солкуобай. Аһыыр сир элбэх эрэри Кытайга кур-дук аһылык культа суох. Ол эрэри ки-һи физиологиятын, аһылык састаабын ымпыктаан-чымпыктаан быһаарбыт дьон быһыылаах, ханнык бүлүүдэбэ ха-йа соһу дуу, приправаны дуу туттары, ханнык утаҕы иһэри быһааран биэрэл-лэр. Сиир бүлүүдэбэр эппит соустарын дуу, приправаларын дуу туттубатах-хына амтана да атын буолар, куртах-хынан да моһуогураҕын. Анатолий ба-рытын сүрдээх үчүгэйдик быһааран биэрэр. Япония олоҕун, дьоппуоннар культураларын отой үчүгэйдик баһы-лаабыт киһи!

Бизэс чаастан киэһэ кафебыт тобус-толору киһи буолла. Дьоппуоннар үгэс курдук үлэ чааһа бүттэ да ресторан-

нарга, кафеларга, пивбардарга мустал-лар эбит. Бары улахан корпорациялар, заводтар салаа, сыах салаяаччытыгар (биһиги тылбытынан этгэххэ – бири-гэдьиригэ) анал фонда арыыйбыттар. Биригэдьири ол фонд үбүттэн үлэһит ыарыйдабына, дэннэ-оһолго түбэс-тэбинэ, аймахтара өллөхтөрүнэ, дьыэ ыллабына, оҕо төрөөтөбүнэ көмө оно-рор. Ону таһынан коллективын түмэр сыалтан нэдиэлэбэ биирдэ үлэһиттэрин ресторанныр. Анараанһылар нэдиэ-лэбэ биирдэ босхо ресторанныһыла-рыттан астыммаккалар хас күн аайы «күүстээх үлэ ситиһиһээхтик түмүктэммитин» бэлиэтиһиллэр эбит.

Киэһэлик 9-10 чаас диэки уулусса итирик да, орто холуочук да дьонунан толору буолар. Онон дьоппуоннары «арыгыһыта суох омук» диир кэрэгэй буолуо. Ол гынан баран «истэрэ аһы-быт» саха «Манчаарыларын» курдук «быһылааны» көрдүү сатыыр дьоппу-он суоҕун кэриэтэ.

Киэһэ иллэнсийбиччэ телевизоры талкыйабыт. Кытайга нууччалыы, ан-глийскайдыы, французтуу, немецтии тыллаах каналлар баар буолаллара. Манна барыта дьоппуоннуу! Тө-лөбүрдээх каналларыгар, бэл, CNN кытта дьоппуон тылынан кэлэр! Дьоп-пуонна сылдьар кэммит устата биир-дэ да (Россияҕа телевизордаах киһи он-туката суох утуйбат буолбут!) Эмиэ-рикэ боевиктары бири да көр-бөтүбүт. Санатын өйдөөбөтөрбүт да тугу көрбүппүтүнэн барылаатаахха үөрэх, культура, аан дойдуну кытта билсиһи туһунан программалар хара баһаамнар быһыылаах.

Муус устар 22 күнэ. Суббота.

Бүгүн күннээх. Ол иһин чэнкээйи оностумаары зонтига суох бараары гыммыппытын күүстэринэн кэриэтэ зонтиктаан ыттылар.

Бүгүнгү былааммыт – танара дьыэ-тэ. Православнай танара дьыэтэ биһи-ги гостиницабытыттан отой чугас Оча-намидзу оройуонугар баар. Ньюкуо-лун танаратын дьизин дьоппуоннуу таттаран "Никорай-до" диэн ааттыыл-лар. Танара дьизин Японияҕа право-славнай итэҕэли олохтообут Николай Касаткин туттарбыт. Япония духов-най культуратыгар туспа суолу-иһи хаалларбытын, үтүө майгытын иһин Николай аҕабыты сүрдээҕин ытыктыыллар. Ол да иһин 1905 сыл-лаахха нуучча-дьоппуон сэриитигэр билиэн түбэспит нуучча моряктарыгар дьоппуоннар киһилии сыһыанна-спыттар.

Манна даҕатан этгэххэ, биһиги би-

ир дойдулаахпыт, «Рюрик» крейсер аҕабыта, иероманаах Алексей Оконешников онно Николай Касаткины кытта ыкса билсбит. Николай аҕабыт туруорсуутунан Алексей Оконешников билиэнтэн босхоломмут уонна Николай Касаткинныын иккиэн нуучча билиэннэйдэрин олохторун чэпчэтэргэ элбэхтик сүүрбүттэр-көппүттэр.

1945 сыллаахха Токио Америка самолеттарын бумбалааһыннарыттан кутаа уоттуу умайарыгар "Никорай-до" храм уонна киниэхэ туоруурга Очанамидзу үрэх муостата эрэ арыыланан хаалбыттар. Николай аҕабыт сырдык дууһата дыопуон дыонун өлөр өлүүттэн араначчылаабыт курдук. Куорат олохтоохторо онно хорҕойоннор быһааммыттар. Ол да иһин буолуо "Никорай-до" дыопуоннарга сибэтиэй сир.

Танара дыэтигэр эдэр баҕайы танара үлэһитэ дыопуон уола туохха наадыйарбытын өйдөөн быстыбакка эргитэн аҕала-аҕала Николай-угодник күлүгэр үнүлүтэ сырытта. Нэһиилэ өйдөөн настоятели булларда.

Настоятель Уйбаан аҕабыт хачаххай төбөлөөх, саас орголоох дыопуон киһитэ, сүрдээх улахан акценнаах да буоллар, нууччалыы балачча үчүгэйдик билэр. Үгэс быһыытынан ыраах сиртэн сылдыар ыалдыыттарын чэйинэн күндүлээтэ. Киэн туттан туран танаратын дыэтин туһунан, «отец Никорай Касаткин» үтүө дыалата салҕанарын кэпсээтэ. Наадабытын кэпсээбиппитин сүрдээҕин сэргээтэ. Сонно тута хас да сиргэ телефоннаата. Аксенов диэн нуучча профессорын кытта кэпсэттэ. Анараанньыта биһигини үлэтигэр ынырда.

Уйбаан аҕабыт дыопуоннуу суруйан биэрбит аадырыһын саната суох таксиска үнүлүтэбит. Токио таксистара – сүрдээх чэбэр, сүрдээх аккуратнай дыон. Биир итэҕэстээхтэр – сахалыы билбэттэр! Эгэ, английскайды билиэхтэрэ дуо?!

АКСЕНОВ ПРОФЕССОР

"Dr. Aksenoff International Clinic"

Токио хабыллар хаба ортотугар Мина-то-ку уулуссаҕа Россия посольствотын утары баар эбит. Клиника иһигэр ыыбыччары киһи! Сүрүннээн Америкаттан кэлбит негрдэр, индустар, латино-американецтар. Сүрдээх баай дыон быһыылаахтар. Аксенов луохтуурга көрдөрөөрү уочараттаан ололорлор.

Аксенов профессор үрдүк унуохтаах нуучча оҕонньоро эбит.

Ачыкы нөнгүө өйдөөх харахтарынан чинчийэрдийи одуулаһар. Бириэмэтэ отой суох быһыылаах уон биэс мүнүүтэ кэпсэтэрибит ассистеннара үстэ кэлэн бардылар. Ол да буоллар биһигини ылынан сарсын "Русское подворье" нуучча танаратын дыэтигэр көрсүөх буолан болдьоһон араҕыстыбыт.

Тахсарбытыгар эмиэ да күннээх курдук этэ да хантан да кэлбитэ үөһэ мэнэ халлаантан уулаах былгыт сатыылаан түстэ да ардаан киирэн барда. Мааҕын ол иһин да зонтик туттаран ыппыттар эбит. Халахайда түспүтүм, умнуган мунутаан зонтикпын таксига умнан кэбиспиппин. Ол турдакпытына мааҕынны таксиды сырылаан кэллэ. Таксист ойон тахсан мин умнубут зонтикпын туттаран кэбистэ. Аҕыйах иен сыаналаах зонтигы биэрээри куорат хайа муннугуттан кэлбитэ буолла? Айбыт танара биллэбэ!

Дыопуоннар телевизорга саамай чаастатык күн-дьыл туһунан кэпсииллэр. Халлаантан туох таммалыырын кэтииллэр-маныллар аҕай эрэри, отой таба тайамматтар быһыылаах. Субу аҕай күннээх турдагына хантан эрэ мэнэ халлаан оройуттан былгыт түһэр да ардаабытынан барар.

Муус устар 23 күнэ. Өрөбүл. «Талах үнүгэһэ» («Вербное воскресенье» танара күнэ.

Токиоҕа нууччалар танараларын дыэлэригэр – «Русское подворье» сарсыарда тийэбит. Танара дыэтин настоятелэ Николай аҕабыт (Николай Петрович Коцюбан) эдэрчи киһи. Сүрдээх аламаҕай, үрдүк культуралаах, киэн билиилээх киһи.

Сулууспаҕа Токиоҕа уонна кини эргин олохтоох нуучча дыоно мусталлар эбит. Дьон соччо элбэҕэ суоҕуттан сылыктаатахха Японияҕа нуучча соччо-бачча тохтообот чинчилээх. Прихожаннар үксүлэрэ саастаах дыон олоҕор быыстарыгар контрагынан үлэли сылдыар аҕыйах эдэрсин дыон көстөр.

Сулууспа кэнниттэн танара дыэтин трапезнайыгар ынырдылар. Пост кэмэ буолан астарыгар эт, үүт суох эрэри сүрдээх минньигэстик астыллар эбит. Чэй иһэ-иһэ ыйах-тыйах кэпсэтэбит. Мин аттыбар Сахалинна төрөөбүт Любовь Швец диэн эмээхсин олоҕо. Кэпсэтэн-ипсэтэн билбитим былыр революция иннинэ Саха сиригэр чэйинэн, табагынан хааччыа олоҕор аатырбыт атыһыттар Швецовтар кыыстара буолан хаалла.

Сахалинна олоҕор саха саарынын Дмитрий Прокопьевич Винокуровы

истибит эбит да, бука араспаанньатынан балыйтаран буоллаҕа, нуучча атыһыта диэн өйдөбүллээх эбит. Дьоно Советскай Союз Японияҕа сэри биллэрбитигэр Сахалинтан Японияҕа көһөн биэрбиттэр. Онно кыра оҕо буолан өйдүүр өйдөөбөт. Любовь Швец архыыпка Карафута-Сиска (ол аата Сахалин дыопуоннуута) докумуонарын көрүтэлиирбитигэр сүбэлээтэ.

Бэҕэһээ биһигини кытта кыл түргэнинэн кэпсэппит Аксенов профессор маннай биһиги тугу кэпсэтэрибитин, хайдах туттарбытын-хаптарбытын саната суох чинчилээн олоҕорхоон баран, дэ, ыксаабакка наһыйлан кэпсэтэр.

Дыопуоннар бэйэлэрин сирдэригэр-уоттарыгар атын омук дыонугар туристартан уратыларга бэрт тонуй сыһыаннаах дыон. Ол да иһин аанньаларыгар 1923 сыллаахха Иоккогамаҕа сир хамсааһынны кэнниттэн атын омук дыонун харса суох кырбаан, өлөртөөн барыахтара дуо. Онно саха эмиграннара, Петр Аксенович Кушнарев көмөтүнэн тыыннарын тэскилэтэн, Маньчжурияҕа куотан биэрээхтээбиттэр.

Дэ, оннук дыон билинэр, сүгүрүйэр киһилэрэ чахчы да уһулуччулаах, дыон чулууттан чулуута буолаллар. Дыопуон сиригэр олохсуйбут луохтуур Евгений Николаевич Аксенов оннуктартан биридэстэрэ.

Евгений Николаевич АКСЕНОВ (английскайды Eugene Aksenoff (Юджин Эксёнофф), дыопуоннуу Ешикава Ей Джи). 1924 сыллаахха Харбинна төрөөбүт. Төрүт-уус нуучча дворянина. Аҕатын таайа кинээс Львов ыраахтааҕылаах Россия тihэх премьер-министрэ. Аҕата Николай Иванович Аксенов нуучча аристократа, Пажескай корпус иитиллээччитэ, Зоя көмүстээх бириискэлэрин хаһаайына, Колчак армиятын офицера, кыайтарыы кэнниттэн кэргэнин Нина Николаевнаны КИТС (КВЖД) тihэх эшелонунан Харбинна ыгтан баран, бэйэтэ саллааттарын сир-халлаан икки ардыгар быраҕымаары, хаалан хаалбыт. Онтон Кыһыл Армия чаастарын, кыыллыыбыт Забайкалье партизаннарын кытта сэриилэһэ-сэриилэһэ саллааттарыныын Маньчжурияҕа куотан тахсыбыт.

Харбинна дыэ атыылаһан олоҕоруттар. Аҕата Америка эргизин фирматын кытта үлэлэспит. Дыопуоннар кэлиэхтэриттэн Америка фирмата Маньчжурияны кытта үлэлэспэт буолан дыоно дьарыктарын

уларытарга күнэллэббиттэр. Маньчжурия Монголияны кытта кыранысса-тыгар Сартуга олохсуйан онно боруода сылгыны иитэр завод, үүт ферматын арийан үлэлэппиттэр.

Кыракый Женья бастакы иитээччи-тэ кытай, онтон дьоппуон буолбуттар. Ол иһин кытай, дьоппуон, английскай, французскай, немец тылларын, этэргэ дылы, ийэтин үүтүттэн ыла инэриммит. Тылларын эрэ буолбакка ити былыргы омултар культураларын эмиэ диринник ылыммыт.

– Оччолорго Харбинна эмиграннар тэрийбит коммерческай, реальной, тими суол училищелара бааллара. Хайалара даҕаны сүрдээх үчүгэй, чин билиини биэрэллэрэ. Мин реальной училищени бүтэрбитим. Үөрэхпин бүтэрэбэр салгы ханна үөрэнэ барыахха диэн боппууос сытыгытук турбута. Кыра эрдэхпиттэн эмчит буолуохпун баҕарарым. Европаҕа, Францияҕа барыахха син этэ да үп-харчы кырыымчыга, онуоха эбии Европаҕа сэрии саҕаланар.

Биирдэ Сарту боруода сылгыны иитэр ферматыгар Дьоппуон императорын кэргэттэрэ сүүрүк сылгы атыылаһаары кэлэ сылдыбыттар. Оччолорго реальной училищени бүтэрэн баран аҕатыгар көмөлөһө сылдьар Женья уол кинилэргэ тылбаасчыттабыт. Дьоппуон аристократтара үрдүк культуралаах, кинэ билиилээх эдэр уолу, нуучча аристократын бэйэлэригэр ханыылы көрөн, тута сөбүлээн, дойдуларыгар ынырбыттар, үөрэҕин онно салгыырыгар сүбэлээбиттэр.

Эдэр уол Дьоппуон императорын кэргэттэрин мэхтиэ суругунан Дьоппуон саамай бастын Токиотааҕы Васэда университетка уонна отой элитнэй Байыаннай-медицинскэй академияҕа тэҥинэн үөрэнэ кирибит. Васэда университетыгар дьоппуон тылын, суругун-бичигин, культуратын инэнтонон үөрэппит, онно билбитин Байыаннай-медицинскэй академияҕа дьүөрэлээбит.

– Мин үөрэнэр сылларым сэрии кэмигэр түбэспиттэрэ. Ас-үөл кэмчи, маннайгы сылбар аччык анардаах сылдыбытым. Үөрэхпэр университетка да, медицинскэй академияҕа да уон бастын студент кэккэтигэр сылдыбытым...

– Онтон баай студент буола түспүтүм. Япония Американы кытта сэриилэһэрэ. Пропагандаҕа анаан киинэ бөбө уһуллара. Миигин, европейскай дьүһүннээх буоламмын, Америка армиятын саллаата онорон,

олохтоох нэһилиэнньэҕэ хайдах кыылы сыһыаннаһарбын, билиэннэйдэри кырбыырбын көрдөрөллөрө. Оннооҕор Америка генерала онороннор билиэн түбэһэн, бэринэн илибин өрө уунарбын устубуттара. Ол аайы куһаҕана суохтук гонорар төлүүллэрэ...

– Хиросима, Нагасаки атомнай бомбардировкатын туһунан элбэхтик суруйаллар. Американецтар Токиону үрэхтэр, күөллэр уулаа оргуйуор диэри издээннээхтик бумбалаабыттарын туһунан ханна да суруйбаттар. Онно биир суукка иһигэр сүүстэн тахса тыһыынча киһи өлбүтэ, биир оччо киһи бааһырыта. Никольскай храм – Николай-до эрэ алдыаммакка, чөл хаалбыта. Инньэ гынан храм олбуора бэйэтэ госпитальга кубулуйбута. Биһиги медик студенттар онно дьону быһаан күннэри-түүннэри үлэлэбиһпит.

Дьоппуон кыайтаран, дойдуга барытыгар Эмиэрикэ сэриилэрэ кириэлэр. Английскайды, дьоппуоннуу, немецтии, нууччалы, кытайды үчүгэйдик билэр уолу генерал Мак-Артур штабыгар тылбаасчытынан ылаллар. Онно сылдьан политическай отдел начальнигын, Пашкевиһи кытта чугастык билсэр.

– Пашкевич – генерал Паш, Россияттан эмиграциялаабыт православнай епископ Пашкевич уола этэ. Россияҕа большевиктар былаастарыттан куотан тийбит нуучча эмиграннарыгар ис сүрэҕинэн ыалдьара, туох кыалларынан көмөлөһө сатыыра. Үгүс көмөнү Кытайтан Тубабао арыыга куотан тахсыбыт нуучча дьонугар онорбута...

– Кини көмөтүнэн мин американскай байыаннай госпитальга үлэли кирибитим. Ити олохпор иккис табыллым этэ. Ол байыаннай госпитальга Америка аатырбыт профессордара, врачтара, специалистара, байыаннай сулууспалаах быһыытынан мобилизациянан, үлэли кэлэллэрэ. Кинилэргэ ассистент, тылбаасчыт буола сылдьан бэрт элбэххэ үөрэммитим, кинилэртэн үөрэнэн «врач-универсал» буолбутум.

Аксенов луохтуур аан дойдуга аатырбыт «кистэлэнэ» итиннэ сытар. Дьоппуон Байыаннай-медицинскэй академиятыгар сүрүннээн үгэс буолбут «илинни» медицина онкулларынан үөрэнэн баран, Эмиэрикэ саамай аатырбыт эмчиттэриттэн европейскай медицина ситиһитин чыпчаалларыгар уһуйулар. Итиннэ Токио Васэда университетыгар Дьоппуон, Кытай былыргы суругун-бичигин иероглифтарын үөрэппитэ улаханник туһалыыр. Былыргы иероглифтары-

нан суруллубут Дьоппуон, Кытай медицина трактаттарын, Тибет медицинатын инэнтонон үөрэтэн, эмиер практикатыгар билинни европейскай медицинаны кытта дьүөрэлээн туһанар.

Эмиэрикэ байыаннай госпиталыгар үлэли сылдьан «байыаннай буруйдаахтарынан» биллэриллибит Дьоппуон тас дьыалаларга министрин Мацуоканы, адмирал Тогоны эмтээбит. Адмирал Того ахтыы кинигэтигэр Аксенов луохтуур туһунан олус сылаастык ахтан аһарбыта биллэр.

– Сэрии саҕаламмытын кэnnэ Маньчжурияҕа олох-дьаһах лаппа ыараабыта. Ол иһин өссө студенны сылдьан, «картистаан» кыаҕыра түһэт, дьоммун сурутан ылбытым. Онон ийэлээх аҕам хара өлүүхтэригэр диэри туох да кыһалҕаны билбэтэхтэрэ. Кэлин «тимир быыс» аана арыый сымнаабытын кэnnэ иккилии сыл буола-буола Россияҕа төрөөбүт дойдуларыгар баран кэлэллэрэ.

50-с сыллар саҕалананыларыгар Эмиэрикэ сэриилэрэ Дьоппуон сириттэн дойдуларыгар төннөллөрүгэр Эмиэрикэ былаастара Дьоппуон арыыларыгар үлэли хаалбыт гражданскай дьону эмииригэр көрдөһөллөр. Эдэр врач үөрэ-көтө сөбүлэһэр. Онуоха Аксеновтар дьиз-кэргэн доҕордору нуучча эмигранта Павел Виноградов Токио хабыллар-хаба ортотугар турар дьизтин Евгений Николаевич клиника арыыларыгар анаан бэлэхтиир. Ол кэмтэн Токиоҕа Минато-ку уулуссаҕа «**DR. AKSENOFF. INTERNATIONAL CLINIC**» олохсуйар.

Онтон ыла Аксенов луохтуур аата-суола, Дьоппуон сиригэр эрэ буолбакка, аан дойдуга арҕаран барар. Ол курдук Эмиэрикэттэн Майкл Джексон, Мадонна, Африкаттан Мобуту бэйэлэрин сөмөлүөттэринэн эмтэнэ кэлэллэр эбит. Клиника иһигэр бүтүн биир истиэнэни барытын ылар стендэ баар. Онно бу клиникаҕа эмтэнэн үтүөрбүт араас омук оҕолоро (Аргентина, Бразилия, Соҕуруу Африка, Австралия, Гвинея, Гоголулу, Гонконг, Индия, Корея, Тайвань, Шри-Ланка, Филиппин – сир картата барыта дьэххэ сөп!) бэйэлэрин оҕолуу бучардарынан «Uncle Eugene», «Doktor Aksehoff» махтал суруктаах хаартыскалара сыһыарыллыбыттар. Нууччалартар аатырбыт балерина Ольга Лепешинскаяны, Мстислав Ростроповиһы эмтээбитин кэпсиир.

Аксенов луохтуур «политиканы политика суох онорон» аан дойдуга дьоппуон аатын-суолун үрдэппитин

үрдүктүк сыаналаан (атын омок дьо-
нуттан бастакынан!), Дьоппуон импе-
ратора Акихито орто үйлэргэ оморбут
дьоппуон аатырбыт бөлүһүгө, суру-
йааччыта Йосикава Эйдзи аатынан би-
риэмийэни туттарбыт. Аан дойдутаагы
медицина сайдытыгар киллэрбит
кылаата Кыһыл Кириэс орденынан
бэлиэтэммит. Православнай танара
дьиэтэ сайдытыгар үгүс сыллаах
үлэтин иһин патриарх Сибэтиэй Влади-
мир уордьянынан наҕараадалаабыт.

– Кэргэним дьоппуон дыахтара
Ешикава Кейко – Аксенова Екатерина,
уолум Ешикава Ник Ей – Аксенов
Николай Евгеньевич. Америкаҕа
үөрэммитэ. Ааттаах спортсмен, бейс-
болга, теннискэ Миннесота
университетын чемпиона. Билигин
эһэтин дыалатын сөргүтэн өгнөөх
металларынан дыарыктанар...

Мин Харбинна оморбут эмиграннар
олохторун-дыахтарын үөрэтэ сатаа-
быт буоламмын, миигин бэйэтигэр ба-
лачча чугаһатта. Очотооһу эмигра-
ция чаҕылхай бэрэстэбиитэллэрин,
эмиграннар олохторугар буолан ааспыт
событиялар тустарынан кэпсэтэбит.
Оҕонньорум салгыы:

– Эн биир дойдулаахтаргын «саха-
лар» диэн көрдүүрүн табыллыбата бу-
олуо. – диэтэ.

– Тоҕо?

– Тоҕо диэтэххэ биһиги оччолорго
омугунан арахсыбат этибит. Барыбы-
тын «нуучча эмигранна» диэн ааттыыл-
лара. Ол нуучча общината Иккис Аан
дойду сэриитин кэнниттэн аан дойду
үрдүнэн ыһыллан хааллахпыт. Дьинэр
сүрдээх күүстээх интеллектуальной по-
тенциал этэ. Нуучча дьонун чулуулара
эмигрант буолбуттара! Чэ, олох ирдэ-
билинэн Россияҕа революция буоллун
даҕаны! Россия элитатын өлөртөөбөк-
кө, хаайыыга сытыппакка, дойдула-
рыттан кыйдаабакка туһамыттар бу-
оллар Россия билигин Японияттан
итэҕэһэ суох сайдыылаах дойду бу-
олбут буолуох этэ!..

– Нуучча киһитин хараҕынан көр-
дөххүнэ, сэриигэ ити үлүгэрдик урус-
халланы кэнниттэн дьоппуоннар хай-
дах итинник сайыннылар? – диэн
ыйыттым.

– Дьоппуоннар олохторун филосо-
фията сүрдээх күүстээх. Фудзияма ха-
йаны балыксыт балык хатырыгыттан
сыбаан онорбутун курдук олохпутун
бэрт кыраттан саҕалаан улаханна ти-
эрдиктээхпит диэн өйдөбүл олус ди-
ринник инмит. Сүрдээх муударай им-
ператордаахтар. Урут Хирохито да, ки-
ни уола Акихито да. Хирохито импе-
ратор бэйэтин норуотугар сэрии кыай-

тарыынан түмүктэммитин туһунан ра-
дионан этиитигэр: **«Бу кыайтарыыны
кыайыыга кубулулар курдук дьу-
луурдаахтык үлэлиэхтээхпит!»** – ди-
эн сүрдээх күүстээх тылы эппитэ. Ити
тыллар олоххо кириилэрин тыынна-
ах туоһуларынан буолабын.

Оҕонньор «үөһэ тэстэн» биһигини
Токио нууччалара киэн туттуулары-
гар «Шалыпин стейк» ресторанна илдэ-
эр.

Улуу ырыаһыт Федор Шалыпин аан
дойдутаагы турнеҕа сылдьан Токиоҕа
таарыйбыт. Биир ресторанна аһыы
киирэн баран дьоппуоннар чыычаах
аһылыгын курдук астарыттан астым-
макка эт ыһаарылаан биэрэллэригэр
көрдөспүт. Ыһаарылаан ажалбыт эттэ-
рин көрөн баран дьоппуоннар кумаагы
дьиэлэрэ салыбырыар диэри баргы-
таабыт:

– Господа! Вы совсем не умеете го-
товить мясо! Давай я сам!..

Сонно куукунаҕа ааһан, бэриэннь-
ик кэтэн, үтүлүк саҕа эти элийэ быһан
ылан, мас өтүгүнэн үлтү сынныбыт,
онтон туустаан, балачча биллэр гына
биэрэстээн баран буһаран сырдыгы-
натан, остуолугар төннөн аһаабыт. Ол
ресторанна иккистээн кэлиитигэр сон-
но куукунаҕа ынырбыттар, Аттынаагы
билиитэҕэ дьоппуон буобара Шалы-
пин тугу гынар да үтүктэн испит. Дьэ,
ол курдук Дьоппуонна эрэ буолбакка
аан дойдуга барытыгар биллэр маар-
калаах «Шалыпин стейк» ресторан тө-
рөөбүт.

Ол да иһин сыаналара ботуччу. Аа-
тырбыт «Шалыпин стейк», киһи ыты-
һын саҕа ыһаарылааһыт эт харчыты-
гар Монголияҕа бүтүн биир барааны
атыылаһаахха сөп эбит! Аксенов про-
фессор биһигини бэйэтинэн күндүлээ-
тэ.

– Евгений Николаевич Сэбизскэй
Россияҕа олорун этэ дуо?

– Отой да төрүөм суоҕа эбитэ бу-
олуо. Антах хаалбыта буоллар аҕам
ытыллыахтаах этэ. Төрөөбүтүм да бу-
оллар хайдах лыылҕалаах киһи буола-
рым билиибэт. Япония – мин дьылҕам
анаабыт биһигэ! Манна киһи-хара бу-
олбут дойдум. Ол иһин таптыбын. От-
тон Россия, төһө да төрөөбүт дойдум
буолбатаһын иһин, нуучча буоларым
быһыгынан, өрүүтүн мин сүрэхпэр
баар! Кыайыгыттан – үөрэбин! Сир-
гэ-буорга тэпселиннэбинэ – хомойо-
бун!

Дьэ, ити курдук бэйэлэриттэн атын
омуктарга бэрт «тымныы» сыһыаннаах
дьоппуоннар улахан ытыктабылы
ылбыт нуучча эмигранна, аан дойдуга
биллибит эмчит олорор.

Муус устар 24 күнэ. Бэниди- энньик.

Бүгүҥнү күн туох да улахан
көдүүһү биэрбэтэ. Дьоппуон Тас
дьыалаларга министерствотын архыы-
быгар эмиграннары кытта үлэ сокуон-
нарын, ыйаахтарын эрэ көрдөрдүлэр.
Чинчийээччи интэриэһин тардыахха
айылаах Карафута Сиска (Сахалин)
олохтоохторун кытта үлэ туһунан ыйа-
ахтар бааллар.

Тас дьыалалар министерстволарын
архыыбыттан чугас Россия генераль-
най консульствотын дьиэтэ баар эбит.
Аксенов профессор түлүпүөннээбит
үһү. Онон биһигини үнүргүтээбэр бы-
дан сайаҕас дьон көрүстүлэр. Генкон-
сульство архыыбыгар сэбизскэй под-
даннайдар эрэ докумуоннара бааллар
эбит.

Бүгүҥнү күн күттүөнэ суох кэриэ-
тэ буолла. Оноуа эбии самурайдар
атын омокка сыһыаннарын аһаҕастык
көрдөрдүлэр.

Отельбытыгар хос күлүүһүн ыла-
аччы-биэрээччи куруутун тонхоннуу,
күлэн ырбайа сылдьар дьоппуон уола
баара. Атыттарга холоотоххо англий-
скайдыы балачча үчүгүйдик сангара.

Сарсыарда Тас дьыала мини-
стерствотын архыыбыгар бараары, кар-
таҕа ханнык электрикканан барарбын
кыайан быһаарбакка, отель таһыгар
мунаара турдахпына отелтан ол уол
тахсан кэллэ. Форменнай таһаһын ула-
рыттан, боростуой курткалаах, джин-
сылаах. Мин билэр киһибин көмө-
лөһүннэрээри үөрэн «ырбас» гын, ан-
глийскайдаан муннан – киһим, ми-
игиттэн төбө анаарынан кыра эрээри,
отой сэнээбитти «үөһэттэн аллара»
көрөн кэбистэ, тугу да санарбакка
«кынтас» гынан баран баран хаалла,
Хайыай үлэтин мундирын уһулла да
атын киһи буола түстэҕэ!

Муус устар 25 күнэ. Олту- орунньук.

Сарсыарда түлүпүөнүнэн Надежда
Попова-Татагава диэн Чурапчы дыах-
тарын кытта кэпсэтэ сырыттыбыт.

Тас дьыала министерствотын ар-
хыыбыгар үлэлэтим. Саха Уобала-
стаагы Бириэмэннэй Народнай управ-
ление (ВЯОНУ) дьыалалара бааллар
эбит. Пепеляев дружинатыгар сэрии сэ-
бин, аһы-тананы атыылаһаары суруй-
бут суруктара. Онтон салгыы СҮОБНУ
боломуочунайа Дмитрий Прокопьевич
Винокуров Исимуда диэн атыһыт
«сэрии сэбин булан биэрэбин» диэн 80
тыһыынча солкуобайдаах СҮОБНУ
түүлээгин ылан баран сүтэн хаалбытын
суутунан, полициянан ирдэппит доку-

муоннара тахсан кэлэллэр. Винокуров сууттаһан кыайбыт эрэри Дьоппуон полицията Исимумдаттан ол түүлээх харчытын былдыан ылан төннөрөгө соччо тизтэйбэтх.

Архыып Кэнниттэн Сато-сан Кен-зю Андо диэн профессоры кытта көрүүһүннэрдэ. Сүрүннээн сахалар, дьоппуоннар культурнай сыһыаннарын туһунан кэпсэтии буолла. Онтон салгыы өссө биир Кёичи Озава диэн профессордун көрүстүбүт.

Профессор Озава Дьоппуон миграционнай сулууспатын 1956 сыллаахха диэри архыыбын АХШ разведката ыл-бытын туһунан кэпсиир. Онон эмиграннары көрдүүр олус ыарахан эбит. Ол да буоллар биһиги дьоммут ааттарын-суолларын, төрөөбүт сылларын сурунан ылла.

Муус устар 26 күнэ. Сэрэдэ.

Сарсыардаттан Токио Киин библиотекатыгар үлэлээтим. Бэйэбит дойдубут курдук санаан, сакааһы уһа-тыахтара-кэнэтиэхтэрэ диэн, харамсыһан хаһыат, сурунаал, кинигэ бөбөтүн сакаастаатым. Бизэстии мүнүүтэ буола-буола сакааспын барытын ажаллылар. Библиотекаҕа киирэрбэр датчиктаах браслет биэрбиттэрэ. Сакааспын ажаллаллар этэ «чык» гыннаран браслеппар киллэрэн иһэллэр. Ол сакааспыттан баара эрэ икки подшивканы, биир дьоппуоннуу кинигэни көрдүм. Уоннаабыта тыгтыллыбата. Киһэ библиотекаттан тахсарбар компьютерга браслеппын холбоон баран «дөйүттүлэр» – сакааспар барытыгар 500 доллары туура тутан ыллылар. Аахпатабын, көрбөтөбүн ахсаанна киирбэт эбит!..

Муус устар 27-28 күннэрэ. Чэппиэр-бээтинэ.

Сато-сан Саха Республикатын Конституциятын күнүнэн эвэрдэлээтэ. Бэҕэһээ дьаабыламмыппын истэн күллэ уонна бүгүн-сарсын кэргэнин Сееко-саны көмөҕө биэрдэ.

Сееко-сан көмөтүнэн «1920 сылтан 1942 сылга диэри Дьоппуон Тас дьыала полициятын дьыалаларын» «Рюкэй-Шоша» издательство таһаарбытын икки күнү быһа көрдүбүт. Дьоппуон иероглибынан тахсыбыт. Хата ис хоһоонун быһаарар английскайды текстээх эбит. Ону көрө-көрө бу страница диэн ыйан биэрэбин. Сееко-сан тутта тылбаастаан иһэр.

«...Маньчжоу Ди Го империяттан Японияҕа сыл 700-800 атыһыт уонна турист кэлэн барар эбит. Атыһыттар сүрүннээн европейскай таһаһынан эргинэллэр...

... 1941 сыллаахха 1252 нуучча эмигранна олорбут. Ол иһиттэн Иокогама куоракка – 352...

... Саха уобалаһыттан сылдьар Михаил Зиновей Винокуров кэргэнин Анастасияны кытта Америка визатынан Америкалаатылар...»

Тас дьыала министерствотын чиновниктара Маньчжоу Ди Го империяттан, Финляндияттан көһөн кэлэн Карафутто Сиска (Сахалин арыыта) олохсуйуон бадалаах сахалары кимнэрин-туохтарын билэригэр Тас дьыала полициятыгар соруудахтаабыт суруктара тахсан кэлэр.

«Тас дьыала министерствота Тас дьыала полициятыгар бэйэтин агентурнай ханаалларынан Финляндия республикатыгар куотан тахсан олоорор үс саха Корнилов Михаил Федорович, Старостин Егор Егорович, Старостин Семен Константинович ону тэнэ Маньчжоу Ди Го олоорор Никифоров Гавриил Васильевич, кини уола Никифоров Анатолий Гаврильевич, Рязанская Асклиподот Афанасьевич, Ефимов Георгий Семенович, Карафутто Сиска олоорор Винокуров Дмитрий Прокопьевич кимнэрин-туохтарын билэргэ уонна ити гражданный советской разведканы кытта сибээстээхтэрин билэр сыалтан кытаанах кэтэбилгэ ыларга соруудахтыр...»

Ити дьыала тугунан түмүктэммитин билээри икки күнү быһа хаһыстыбыт да түмүк биир. Компьютер: «Эһиги интириэһиргиин докумуоннарыгытын Японияҕа АХШ байыаннай администрациятын анал комиссията ылбыта» – диэн таһаара турар. Атын докумуоннары хаһысыкка компьютер эпπιэтэ син биир: «Эһиги интириэһиргиин докумуоннарыгытын Японияҕа АХШ байыаннай администрациятын анал комиссията ылбыта!..»

Дьэ, Эмирикэлэр диэтэбин! Озава профессор этиитэ кырдыктааҕа мана эмиэ көстөн кэлэр.

Муус устар 29 күнэ. Субуота.

Биир нэдиэлэлээх визабыт болдьоҕо бүтэн дьыэлиир буоллубут.

Дьоппуон дойдута маннай үчүгэйэ сүрдээх этэ курдук да... Дьиктиргизэм иһин, биир нэдиэлэ буолан баран, уулуссаҕа, электропоезд станцияларыгар халҕаһа курдук анһа сылдьар дьоппуоннар ортолоругар харахпынан нуучча сирэйдээх киһини көрдүү сылдьар буолбуппуттан бэйэм соһуйдум. Аны туран кизэнэ-куонна үөрэммит киһи ханан да быыс-хайаҕас ор-

дубат курдук быһа-арда суох тутуллубут таас дьыэлэр ортолоругар тыһым-быарым хаайтаран барда. Ыксаан Гинзаҕа тийээн муора кизэн дуолугар «харахпын сыһыатабын». Мин биир нэдиэлэ эрэ буолаары итинник турукка тийдэбим.

Дьэ, манньк тууйуллуу, дойду ахтылҕана кыһалҕаттан, үрүн тыһыннарын тэскилэтэн кэлбит саха дьонун орто дойдуга олохторун түмүктүөхтэригэр диэри төһө эрэ үйэ-хаайа тутта буолла?! Мин төрөөбүт дойдубар туох да хааччаҕа суох төннөр бырааптаах буоллаҕым! Оттон Манньыаттаах уола, Асклиподот Рязанский, Григорий Кузьмин, Георгий Ефимов, Константин Ксенофонтов дойдуларыгар тийиэхтэрэ эрэ кэрэх – «Үлэһит норуот кырдыктаах суута» Георгий Хойутаанабы курдук истиэнэҕэ туруорара эрэбил, биитэр Василий Новгородов-Чинэксэ курдук ГУЛАГ лаабырдарыгар сорууну көрөн өлөргө бириигэбэрдизэхтэх!

Дойдубутугар төннөрбүтүгэр Дьоппуон сиригэр Саха Республикатын Бочуотунай консула Тэцуо Сато кэргэнин Сееко-саны кытта кэлэн агаардылар. Отельбыт нүөмэриттэн тахсаары турдахпытына түлүпүн өрө тырылыы түстэ. Чугасты Сато-сан туруупканы ылан дьоппуоннуу кэпсэтэн киирэн барда. Онтон туруупканы миэхэ биэрдэ. Аксенов профессор эбит. Этэннэ айаннырбытыгар баҕарда. Үрдүк культуралаах дьон итинниктэр! Биһигинэ да суох дьыалалара элбэх буолуо эттэ. Ол эрэри Сато-сан кэргэнин кытта атаара кэллэхтэрэ, Аксенов профессор дьоллоох айаны баҕардаҕа!

Токиоҕа айаннаан кэлбит марш-руппутунан төннөбүт.

Ниигатаҕа бэйэбит хаан-уруу «Ту-154» самолепутугар олонор, субу үрэллээх курдук салыбыраппытынан-тилигирэппитинэн дойдубут диэки көтөн тирилэтэбит.

Көрсүөххэ диэри, Күн тахсар дойдута!

Иллюминаторынан муора эрһэ долгуннарын одуулуу олонор Дьоппуонна тугу ситисиппин, салгыы хайдах-туох былааннаах үлэлиэхтээхпин сыымайдыбын. Илиибэр туппутум бэрт аҕыйах курдук эрэри, чинчийи суолун омооно ханан эрэ ыйданарбыт курдук. Ол аата Дьоппуонна тахсыбыт саха эмиграннарын туһунан докумуоннар Эмирикэҕэ баар буоллахтара.

Даа! Эмирикэ!.. Эмирикэ!.. Ыраах дойду!..

Урукку буолбатах, билигин айан ороскуотун буллаахха киһи ханна

бағарар айанныр кыахтаах эбээт! Эмиэрикэ да буоллун эбээт!..

Ол курдук санаалаах Владивосток буоругар үктэнэбин. Дойдубут барахсан дорообо!

АКЫЙААН УНУОР – ЫРААХ

Эмиэрикэ туһунан урукку өттүгэр кинигэттэн эрэ ааҕан билэрим. Владимир Маяковскийтан, Максим Горькайтан саҕалаан аахпыт кинигэлэрбинэн оҕо эрдэбинэҥи өйдөбүлүм Эмиэрикэ – ардай аһылаахтар дойдулара диэн этэ. Онтон Марк Твен, Фенимор Купер, Джек Лондон, Теодор Драйзер, Хемингуэй, Митчел кинигэлэриттэн Нью-Йорк Уолл стрит уулуссатынан аңардас ардай аһылаахтар эрэ буолбакка саныыр санаалаах, өйдүүр өйдөөх, таптыыр сүрэхтээх дьон эмиэ сылдыаллар эбит диэн санаа үөскээбитэ.

Сэттэ уонус – аҕыс уонус сылларга, этэргэ дылы туох баар «үтүнэн-хайаҕаһынан» барытынан Эмиэрикэ олохун стилин, кини «улуу демократиятын» хайҕаа да хайҕаа буолан барытара. Онтон Эмиэрикэлэр Президиентнэрэ Рональд Рейган биһиги дойдубутун «Хара дьай империятынан» биллэрбитэ. Сэбиэскэй дьонно Эмиэрикэ аана сабыылааҕа. «Бобуулаах ас – минньигэс!» Биир эмит киһи мүччү туттаран Эмиэрикэҕэ үктэнэн ааспыт буоллаҕына – отой ырайга тахса сылдыбыт киһи курдук кэпсээнэрэ.

Оннук дойдуга, буолан баран Эмиэрикэ Холбоһуктаах Штаттарын сокуону онорор Конгресһын библиотекатыгар Винокуров диэн саха киһитэ үлэлиир үһү диэн үһүйээн баара.

Дьэ, бу манна урукку кырдыаҕас журналистар, чуолаан «Кыым» хаһыат туһунан таарыйан ааһар сөптөөх буолуо. Билинни хаһыаччыттары билбэппин, урукку «Кыым» бэйэтэ ааттаах улахан информационнай баан этэ. Кылаабынай редактор Сааба Көстөкүүнэбис Томскайтан саҕалаан, кырдыаҕастар Сэмэн Окоемов, Киргизлэй Нынныров, Баһылай Ойуурускай, Георгий Аргунов, Корнил Иннокентьев, Уйбаан-Баанньа диэн таптаан ааттыыр киһибит Иван Федорович Иванов, Баһылай Баһылайабыс Кириллин баһаам элбэҥи биллэллэрэ. Ол билиилэрэ хас да долбуурга арахсара: күннэтэ хаһыакка туттуллара; бэлиэ түгэннэргэ туттуллааччыта; кистэлэн, ыксаллаах түгэннэ эрэ туттуллааччы; уонна отой «чып кистэлэн».

Ол Винокуров туһунан бүтэһик долбуурга ууруллубут информацияҕа сэттэ уонус сыллар бүтүүлэригэр

«Эмиэрикэттэн Винокуровтан өрөспүүбүлүкэ салалтатыгар сурук кэлбит. Баай библиотекатын, архыбын бэлэхтиэн бағарар үһү. Манньатын Дьокуускайга ийэм-аҕам тастарыгар көмүллүөхпүн бағарабын диир үһү» диэн сурах кирирдэ.

– Онно бағас биһиги пиэрибэй сэкрэтээрбит киирэн биэрбэт – диэн тойонноотулар «Кыым» кырдыаҕастара.

Оннук да буолла бадахтаах «Винокуров суругун» туһунан сурах тыаһа-ууһа суох симэлийэн хаалла.

Саха эмиграннарын туһунан көрдүүргэ Винокуров архыбыа улахан суолталаах быһыылаах. Хайдах эмит ол архыып докумуоннарыгар хасыһар буоллар!..

Ити санаабын оччолорго Саха Республикатын Тас сыһыаннарга министрин Александр Васильевич Мигалкины кытта үллэстэбин. Александр Васильевич өй-мэйии бөҕө, көстөр дьүһүннүүн да астык, мааны киһи, биһиги, саха дьоно киэн туттар, ытыктыыр уолбут. Саха суруйааччыларыттан кинини кытта алтыспыт Далан этэ.

– Сахалар тарбахпытыгар баттабыт биир үчүгэй уоллаахпыт. Харыстаан, өйөөн-убаан, үлэлииригэр, сайдарыгар кыах биэрдэхпитинэ – Саша Мигалкин саха аатын ааттатар киһи – диирэ.

Далан киһини мээңэ хайҕаабат үгэстээҕэ, ис сүрэхтээһин ылыммыт эрэ киһитигэр итинник үрдүк сыанабылы биэрдэҕэ.

Александр Васильевич Эмиэрикэҕэ олорор табаарыстарыттан ыйыталаһах буолла.

Өтөр соҕуһунан ыныран ылла.

– Эн көтөҕөр ыйытыыларын суудаарыстыба кистэлэн сулууспатын кытта сибээстээхтэр. Бу мантан олорон суругунан суруйсан тугу да булуон суоҕа. Эн мистэттигэр тийиэннин Винокуров фондатыгар үлэлээ, виза ыларгар көмөлөһүөхпүт – диэтэ.

Сонно Аляска Анкоридж куоратыгар олорор, Хотугу Форумна Саха Республикатын бэрэстэбиитэлэ Анастасия Николаевна Божедонованы кытта түлүпүнөнүн Хотугу Форум аатыттан мизэх Эмиэрикэ Холбоһуктаах Штаттарыгар ынырыы ытарга көрдөстө.

Чинчийэр үлэ туһугар бэйэтэ де-тектив. Республикаҕааҕы кыраайы үөрэтэр музей үлэһиттэрэ Москубаҕа олорор Хапсыын кыһа Агриппина Бушуева сизэнэ Татьяна Павловна Луцкованы ыйан биэрдиэлэр. Москуба куоракка тийэ сылдьан анаан-минээн Татьяна Павловнаны көрүстүм. Киниттэн Эмиэрикэҕэ олорор Екатерина

Петровна Кушнарева-Криницкая аадырыһын, түлүпүнөнүн ылым. Сурук суруйдум да – эппиэт суох.

Дьокуускайтан Криницкайдарга хаста да түлүпүнөнүн көрдүм да сатаан сибээстэспэтим. Биридэ туруупканы английскайды саһарар кырдыаҕас киһи ылла да сүгүн-саһын кэпсэппэтэ.

Хотугу Форумтан ынырыы сурук кэллэ. Онон кэтэмэҕэйдии сатаабакка Эмиэрикэлиир буоллум.

Эмиэрикэ диэн Эмиэрикэ! Турдун да Аммалаан хаалар буолбатах. Инньэ гынан сыл курдук бэлэмнэнэн доҕотторбун, билэр дьоммун барыларын кэрийэн, көрдөһөн 3500 доллары буллум. Санаабар син элбэх харчы курдук.

Аны визаны Эмиэрикэ генеральной консульствотыгар Владивостокка онороллор. Докумуоннары толорон ыттан баран консул кэпсэтиигэ ынырыгытын күүтэбин. Ис дьинэр визаны бэриэт онорторон баран Эмиэрикэлиир билиэти сыл анарын, үс-түүрт ый инниттэн сакаастыыр ордук барыстаах эбит. Ону «бил-ляя сох» буолаахтаатаҕа!

2001 сыл. От ыйын 14 күнэ.

Дойдубуттан Эмиэрикэҕэ аттанабын. Эмиэрикэ консула кэпсэтиигэ от ыйын 17 күнүгэр ынырбыт. Онон икки күн архыыпка, библиотекаҕа үлэлэтим.

Болдьообут күннэригэр сарсыардаттан Эмиэрикэ консульствотыгар учараттаан, консульство иммиграционнай сулууспатын хотунун кытта кэпсэттим. Туох сыаллаах-соруктаах Эмиэрикэлиирбин ыйыталаһан баран, биир-бизэ тыла суох виза биэрэр буоллулар. Ол күн 4 чааска виза биэрдиэлэр. Сонно омук сиригэр көтөр салгын суолун ааһыныстыбатыгар сүүрэбин. Этэннэ атырдыах ыйын ортотугар диэри Эмиэрикэҕэ диэри ханнык да хампаанньа сөмөлүөтүгэр билиэт суох. Арай от ыйын 22 күнүгэр Магадан хампаанньатын сөмөлүөтүгэр Магадан – Хамчаааккатааҕы Петропавловскай – Анкоридж билиэт баар эбит. Хайыахпыный Хамчаакка нөҥүө Эмиэрикэлиир буоллум. Балтараа тыһыынча долларым бара турда.

От ыйын 18 күнэ. Владивосток.

Хамчаааккатааҕы Петропавловскайга көтөөрү Артемна барар автобус кэлбэккэ, хойутуу сыһабын. Билиэппин регистрациялатан, хонтуруолга киирэри турдахпына регистрацияҕа төтөрү ынырдылар. Хонтуруолга киирэр аан таһыгар суумкаларбын ууран баран регистрацияҕа тийэбин. Били-

эппин көрбүтэ буолан баран, төттөрү ууналлар. Хонтуруолга төннөн кэлбитим – видеокамералаах, цифровой фотоаппараттаах, диктофоннаах суумкам мэлигир! Аны туран тihэx мин хаалбыппын, ыксат да ыксат буоллулар. Хайыахпыный?! Сиргэ силлээн баран, хонтуруолга киридэбим дии!

Эмиэ эргэ баҕайы «Ан-24» сөмөлүөтүнэн көтөн баабынатабыт. Илдьи сылайан Хамчаакка буоругар үктэнэбин.

Саха дьоно былыр былыргыттан сөбө-махтайа кэпсиир Хамчааккалара дорообо буолуохтун!

ХАМЧААККА

Арассыыйа Хотугулуу-Илин өттүгэр сытар түмүл арыы. 1200 биэрэстэ усталаах, 370 тыһыынча квадратнай биэрэстэ инниэх. 160 вулканнаах, онтон 28 буруолуур. Биллэр вулканнара Вилучан Авача. Бэрт үгүс итии уу тахса турар сирдээх, гейзердэрдээх. Охотскай, Беринг муоралары араартыыр түмүл арыы. Саамай үрдүк хайата Ключескай сопка (4750 м.). Төрүт олохтоохторо коряктар, ительменнэр, алеуттар.

Хамчаакка нуучча судаарыстыбатын састаабыгар кирирээбиттэн сүдү стратегическай суолталаах. «Хамчаакка – Россия илинни куйаҕа» диэн мээнибэ ааттаабаттар.

Киин куората Хамчааккатаабы Петропавловскай.

Бииргэ үөскээбит үөлээннээбим, муора офицера Тихон Афанасьевич Матвеев отставкаҕа тахсан баран Хамчааккаҕа олохсуйан хаалбыта. Дьэитин түлүпүнэ эппиэттээбэт. Иккис түлүпүнү биэрбитигэр эрийэбин. Ирина Юрьевна Аккуратова Тихоннаах үөлээннээхтэрэ учуутал дьахтар эбит.

– Тихон Афанасьевич эйиигин кэлиэ диэн сэрэппитэ. Дьэитин күлүүһэ биһиэхэ баар. Кэл, – диэтэ. Завойко диэн байыаннай городокка олороллор эбит. Онно хайдах тийиэрбин ыйан биэрдэ.

Василий Степанович Завойко – 1810 сыллаахха Дьокуускай куоракка төрөөбүт. Чукотканы, Алеут, Командор арыыларын чинчийиигэ, Чуумпу акыйаанна Арассыыйа флотун бөбөр-гөтүүгэ улахан үтүөлээх нуучча адмирала. 1854 сыллаахха Турция биир куомуннааҕа Англия байыаннай хараабыллара Хамчааккаҕа саба түһүүлэригэр көмүскэниини тэрийбит Хамчаакка баһылыга.

Байыаннай городок кини чизнигэр ааттаммыт. ССРС Аан дойдуга

бүтүннүүтүгэр ньиргийэн олордобуна манна атом реактора сүрэхтээх уу анынан сылдыар сүдү хараабыллар базалара манна баар. Муора офицердарыгар анаан тутуллубут городок анаара кураанах. Ханна да буоларын курдук дьэилэр ааннарын-түннүктэрин суйдаан барбыттар. Кураанах анаһан туралара көрүүххэ сүөргү.

Тихоннаах дьэилэригэр түстүм. Тихон кыһа Лена туспа олорор эбит. Билсэ кэлэ сырытта.

Магадантан Аляскаҕа аһар сөмөлүөтү манаан түөрт хоннум. Тугу гына сытыахпыный? Музейга, библиотекаҕа сырыттым. Архыып читальнай саалата үлэлээбэт.

Куораты кэрийэ сылдьан эргэ соҕус таас маҕаһын таһынан аһан иһэн таалан турдум. Аанын үөһэ өттүгэр кирпиччэлэри чорботон «ЧУРИНЪ» диэн суруктаах! Итинник суруктаах маҕаһыннары Благовещенскайга, Хабаровскайга, Владивостокка, Харбинна, Чаньчунга, Шэньянна (Мукден) көрбүтүм! Ааспыт үйэ санатыгар олобут нуучча атыһыта Иван Яковлевич Чурин эргизин далааһына итинник! Ити маҕаһыннарын таһынан Чукча сиригэр Өньүү дьаарбанар, Халыма төрдүгэр Эмирикэ атыһыттара айбардаан олобуттары чэпчэки сыаналаах, быдан ордук хаачыстыбалаах уонна хоту дойду дьонугар тыын суолталаах табаардары аҕалан эргинэн үтүрүйбүтүн докумуоннарынан билэбин.

Суруйааччыларга киирэ сырыттым. Хамчаакка суруйааччыларын салайааччылары Николай Васильевич Санеев үп-харчы суох дьэбэккэ кыах баарынан үлэли сатыыр эбит. Суруйааччылар дьэилэригэр «Эттиилээх оҕолор оскуолаларын» арыйбыт, уруһуудуур, иистэнэр, муосчут, уус идэлээх оҕолорго анал үөрэби тэрийбит. «Писательская светелка» диэн кулууптаахтар. Хас субуота аайы мустан чэй иһэ-иһэ сана айымнылары ааҕаллар, ырыталлар, поэзия, ырыа, музыка биэчэрдэрин ыыталлар эбит. Куорат интеллигенцията, учууталлар сөбүлээн сылдыар сирдэрэ буолбут.

Хамчааккаҕа сылдьан бииртэн ордук соһуйдум. Тихоннаах үөлээннээхтэрэ Нина Юрьевна Аккуратова икки уоллаах. Улахана адмирал Макаров аатынан Чуумпу акыйааннаабы муора байыаннай училищетын бүтэрбит эдэр-кээн лейтенант, кырата эмиэ ол училище курсана. Дьэ, бу эдэр офицер ыйдаабы хамнаһа баара-суоҕа 600 солкуобай! Баһаарга чабыыча балык киилэтэ икки мөһөөх, сибиинньэ этэ – ик-

ки мөһөөх! Бу уол балтараа киилэ балыгы, балтараа киилэ сибиинньэ этин ыллабына ыйдаабы хамнаһа бүтэ турар. Дьэ, ол иһин уолаттар вахталарын кэнниттэн муораҕа киирэн балыктаан муннанааллар...

Ол гынан баран Нина Юрьевна, кини уолаттара – дьиннээх патриоттар! Уолаттар «Кэннибитигэр Улуу Россия, ону көмүскүүр биһиги ытык изспит!» – диэн бигэ санаалаахтар. Ол хаһыакка-сурунаалга анаан этиллэр күүстээх тыллар буолбатахтар – олохторун онкула (кредо!), итэҕэллэрэ, иитиилэрэ итинник!

Россия – дьон бэлэмигэр туора байбыт Березовскай да, Ходорковскай да, Гусинскай да буолбатах. Дьиннээх Россия – Нина Юрьевна уонна кини уолаттара эдэр офицердар Аккуратовтар уонна кинилэр курдук тыһыс айылҕаҕа, ыарахан усуллубуйаҕа олорор, үлэлиир, сулууспалыыр Хамчаакка дьоно!

От ыйын 22 күнэ, 2001 сыл. Хамчаакка.

Бүгүн Эмирикэлибин. Сыалым-соругум – Вашингтонна тийэн Винокуров архыыбыгар саха эмиграннарын суолларын-иистэрин көрдөөһүн.

Киһэ алта чааска Тихон кыһа Лена авиапорка киллэрэн биэрдэ. Таможнялар биэс мөһөөх долларбын туура тутан ыллылар. Балачча уһундук лэмпилээнэн баран көттүбүт. Аан дойдутаабы рейс диэтэххэ мөлтөх хаачыйыылаах дьон буолан биэрдилэр. Аны туран иннибэр Магадантан отой бандьыт көрүннээх туох эрэ спортивнай хамаанда дьоно айаннаан иһэллэр. Арыгы бөҕө, табах буруота бөҕө, бардырҕас маатыра, ол икки ардыгар охсуһан хачымахтаһан ылаллар. Ыксан атын салонна көһөн биэрдим.

Анкоридж бириэмэтинэн сарсыарда 5 чаас 30 мүнүүтэҕэ сөмөлүөппүт көлүөһэлэрэ Аляска сиригэр даҕайаллар. Уота-күөһэ, асфальтара, дьэилэрэ-уоттара, мастара-отторо көрүүтэ-харайыта – чаччы Эмирикэҕэ кэлиим диэх курдук чынҕа атын!

Эмирикэ пограничниктара биһиннэрин курдук ыһаҕаамакка паспортун, декларациятын компьютерга бэлиэтии-бэлиэтии бэрт сууххайдык аһарар дьон эбит.

Анастасия Николаевна Божедонова барахсан бэйэтинэн көрсө кирибит. Массынананы отой харса суох ытар буолбут. Дьэитигэр чэйдэтэн баран Хотугу Форум студенттарга куортамнаан олорор дьэитигэр (кампус) олохтоото.

Кампус үс мэндизмэнигэр үс массыына

киирэр гаражтаах. Иккиһэ куукуналаах улахан саала. Үһүс мэндимээнгэ үс утуйар хостоох. Онно Хотугу Форумна үлэлии-үлэлии үөрэнэр студеннар саха кыһа Асида Иванова, финн уола Юсси Сойни ололорлор. Өссө уоллаах кыыс баара каникулларыгар дойдулаабыттар.

Бу дьиэҕэ нэдиэлэ буоллум.

Сайын уопуска кэмэ буолан би-лиэт отой суох, аны туран сыанатын оҥокото! Тугу гынаахпыный? Лусак аатынан библиотекаҕа сылдыбын. Санытык библиотека диэтэххэ сүрдээх баай библиотека. Нуучча-Эмирикэ хампаанньатын туһунан элбэх матырыйаал баар. М.З.Винокуров «Новое русское слово» хаһыакка таһаартаабыт ыстатыйаларын ксерокопияларын булан аахтым. Аны туран Олаф Свенсон кинигэтин булан ыллым (Swenson Olaf. «Northwest of World: forty years trading and hunting in northern Siberia» New York. 1944.)

Олаф Свенсон кинигэтин ааҕа оло-рон иһим дэлби буста. Киһиргэхэ бөҕө. Аны чуқчалары, эбээннэри, коряктары аһары түһэрэр. Сахалары хайдах ал-быннаабытыттан (Петр Акепсимович Кушнарев – «саха» диэбит!) ураты ту-ох да атыны суруйбатах.

Хотугу Форумнар солбуйааччы хо-туннара Присцилла Воул соруна туран компьютерынан көрдөөн-көрдөөн, хас да пересадкалаах алта мөһөөх доллар-даах билиэттэри булла.

Вашингтонна Криницкэйдэргэ түлүпүөннээн көрдүм да ким да ту-руупканы ылбат.

Анастасия Николаевналыын аара Сизтлгэ, Питсбурга суукка анаарды-та оло-ро-ло-ро Вашингтоннаатыбыт. Сылбыт-сорукпут – Конгресс би-блиотекагыгар Винокуров архыыба.

Даллас аэропортка Эмирикэҕэ кэр-гэн тахсан оло-ро-ро Татьяна Охлопкова диэн Нам кыһа кэргэнин, оҥотун кы-та киирэн көрүстүлэр. Вашингтон кы-тытыгар Фаллс Чорч оройуонугар чэпчэки мотельга олохтоотулар. Үчүгэ-йэ диэн – метро станцията бизс хаа-мыылаах сиргэ уонна метроҕа олордун да Конгресс библиотекатын аныгар тийээн түһэбин. Анастасия Николаев-на дыһаллааҕа, бэл, итиннэ кытта кө-стөн кэлэр.

От ыйын 31 күнэ. Вашингтон.

Сарсыардаттан ыла Конгресс би-блиотекагыгар тийээн регистрацияла-нан, хаартыскаҕа түһэн, кимнин-ту-оххун, хаһан-ханна төрөөбүккүн, туох сыаллаах-соруктаах Конгресс библио-текатыгар үлэлиир сорукутааххын элек-

троннай чипкэ киллэртэрэн карточка ылан, славянскай салааттан үлэбин саҕалаабытынан барабын.

Анастасия Николаевна үтүн-ха-йаҕаһын булларан баран, Хотугу Фо-рум АХШ Конгресыгар, правитель-ствотыгар сыһыаннаах үрдэ-анна суох үгүс дыһалаларынан дырыктана барда. Хотугу Форум салайааччылары биэрбит соруудахтарыттан, көрсүөхтээх тойот-торун балаһыанньаларыттан сылык-таатаахха Анастасия Николаевнаны ула-ханнык сыаналыыр, итэҕэйэр эбиттэр.

Бастагы күн туох да түмүгү биэр-бэтэ. Ону библиотека эйгэтин кытта билсии, эти үөрэтии курдук санаан кэ-бистим. Киэһэ ыйах-тыйах Петр Акеп-симович Кушнарев кыһыгар Екате-рина Петровна Кушнарева-Криниц-каяҕа түлүпүөннүү сырыттым да, ту-руупканы ким да ылбат.

Түүн аанньа утуппатылар. Байкер-дар мотоциклларынан киэһэни быһа са-рылатан баран, түүн үөһүн саҕана хан-на эрэ айаннаатылар. Санардыы нуха-рыйыах курдук буолан истэхпинэ нар-команнар харчы көрдөөн ааммын лүнсүйдүлэр. Мотель аата мотель бу-оллаҕа! Ааны арыйдым да уулуссаҕа баар буола түһэбин. Кэлэр-барар ба-рыта тонсуйан ааһыан сөп.

Атырдыах ыйын 1-2 күннэрэ.

Сарсыарда библиотека аһыл-лыагыттан сабыллыыр диэри хасыһа са-таатым да Михаил Зиновьевич Вино-куров суруйтаалаабыт библиографиче-скай справочниктарыттан (англий-скайды), нууччалыы тыллаах ха-һыаттарга, сурунаалларга таһаартаа-быт ыстатыйаларыттан ураты туох да суох.

Киэһэ Криницкэйдэргэ түлүпүөн-нээн көрдүм. Ким да ылбат.

Нөнүө күнүгэр Конгресс архыы-быгар, рукопись салаатыгар үлэлээн көрдүм – мэлийдим. Күннэ-чааска ха-аччахтана, кырыымчык үпкэ-харчыга кыпчыттарга сылдыр киһиэхэ кураа-наҕы кууһартан ордук кыһылаах ту-ох да суох!

Санаа булан, Конгресс архыыбын департаменыгар киирэ сырыттым. Де-партамент директора Джозефин Нельсон диэн негр киһитэ.

Омук сирдэригэр, Россияҕа даҕаны аристократтары көрсүтэлээбитим. Не-грдарга аристократ баар буолуо диэн санаа суоҕа. Джозефин Нельсон тутта-хапта сылдырдыын, кэпсэтэрдийин – улахан аристократ киһи буолан биэрдэ.

Мин, долгуйуубуттан тиритэ-тири-тэ, «ых-ах» диэн английскайдаан мун-наммыппын, культуралаах баҕайы ки-

һи, сүрдээх болҕомтолоохтук иһиттэ. Син өйдөөтө быһыылаах. Сонно де-партаменын үлэһиттэрин ыныртаан, Майкл Винокурофф туһунан туох-ба-ар сибидиэньнэни хомуйалларыгар со-рудах биэрдэ.

Киэһэ (кыыс оҕото хантан билбитэ буолла?!) Марджори Балзер-Мандель-штам түлүпүөннээн соһутта. Сарсын киэһэ көрсүөх буоллубут.

Атырдыах ыйын 3 күнэ.

Бэҕэһээ киэһэ рукопись салаатыгар сакаастаабыт M.Z.Vinokourov диэн грифтээх паапкаларбар туох да суох бу-олан биэрдэ. Дьэ, кыһыы!

Үөһэ комплектование салаатыгар тахсан каталогтарыгар үлэлээтим. Ре-гистратор Наталья Берт Москваҕа тө-рөөбүт дыахтар эбит. Мин Россияттан сылдырбын билэн кэпсэттэ. Виноку-ров туһунан истибит эрэри тугу да билбэт. Суруйааччы буоларбын сүрдээбин сэргээтэ. Мин үлэлии оло-дохпуна ханна эрэ барда. Өтөр соһуһу-нан икки кинигэлээх эргилиннэ. Ман-най Винокуров кинигэлэрин аҕаллаҕа диэбитим – «Аммаҕа саас этэ», «Сир ыарыыта» диэн бэйэм кинигэлэrim бу-олан соһутта.

Бэйэм кинигэлэрбин булбутум үчүгэй эрэри Винокуров бу каталог са-лаатыгар уһун сылларга үлэлээбит эрэ-эри, туга да суоҕа хомолтолоох эбит.

Архыып департаменын директора Джозефин Нельсон эбиттэн киэһэ кэ-лээр диэбитэ. Аристократ Нельсон болдьообут кэмигэр мүнүүтэ да хойу-таабакка тийэбин. Киһим үөрэ-көтө көрсөр, секретарын ыныран кофенан күнүлүүр, Саха сирин туһунан ыйы-талаһар. Дьиктиргэиэм быатыгар Саха сирин балачча билэр буолан соһутар. Кофе-брэйк бүтүүтэ селекторынан үлэ-һиттэрин ынырар. Дьоно көтөх муну-нан кумааҕылаах киирэллэр.

Икки күн тэбинэн туран тугу үлэ-лээбиттэрин кэпсии-кэпсии Майкл Ви-нокурофф туһунан булбут докуму-оннарын, матырыйаалларын барытын көрдөрөллөр. Ол матырыйааллары, до-кумуоннары барыларын лөглөччү миэ-хэ туттаран кэбиһэллэр.

Баччаанна диэри тугу да булбакка кураанах сылдыбыт киһи үөрүүбүттэн унуох унуоҕум барыта халыр босхо ба-рыар диэри үөрэбин. Онно билбитим – Винокуров архыыба барыта Аляска киинигэр Джуно куоракка баар диэн буолла. Онно тийбитэ улахан осту-оруйалаах эбит. Ол туһунан илдьири-тэн кэпсиэхпит.

Онон, быһа Анкориджка төннөр би-лиэппин туттаран, Джуно куоратынан

эргийг барар билиэт атыгланабын. Харчим лаппа улаханник чараахаата.

Библиотекагтан тахсарбар Марджори Балзер массынагар күүтэн оло-рор эбит. Анастасия Николаевнаны кытта кэпсэтэн, кинини Джортаун уни-верситетын аттыгтан ылан ааһах буоллубут.

Аара Анастасия Николаевнабытын ылан, Вашингтон куорат кытыгыгар Балзердар дьизлэригэр тийэбит. Кыахтаахтык олороллоро тутта киһи харабар бырабыллар. Күп-күөх ойуур ортотугар (барыта олоордуу мастар!) турар, лоджиялаах, балконнардаах үс мэндимээннээх дьиз. Иккиэйх эрэ киһиэхэ диэтэххэ – дыбарыас!

Хаһаайын Гарольд Балзер, балачча уһуннук Москваҕа, Ленинградка оло-рбут, нууччалыы отой Москва нууччаларыныы кэпсэтэр, үрдүк унуохтаах, сааһыран эрэр дьэбирийдэрдии кыырыктыан эрэр сулардыы бытыктаах киһи утары тахсан көрсөр.

Истиэнэлэрэ – хартыына галереята. Уонна сыаната ыараханын иһин эрэ хо-муллубут буолбатах, дьүһүйэр ускуу-стубаны балачча диригник анаарар дьон наардаабыт хартыыналара. Сүрдэ-эх элбэх, сип-синньигэстэн саҕалаан, биримээнэ дүлүн саҕада тийэ, энин араас быһыылаах чүмэчилэрдээх баай коллекциялаахтар эбит. Дьизлэригэр эр-биир кабинеттардаахтар. Биһиги сылдыарбытыгар Гарольд атын судаа-рыстыбалар бэлиитикэлэрин араҕа-лыыр, ырытар институт директора эбит этэ. Марджори үөрэ-көтө АХШ сена-тыгар, чуолаан Саха Республикатын боппуруостарыгар эксперт буоларын кэпсээбитэ.

Лоджияларыгар барбекюга үтүллү-бүт бараан этин сии-сии балайда уһун-нук чэйдээтибит. Гарольд киэн эйгэ-лээх, дириг билиилээх киһи буолара тутта биллэр. Арасыйыаттан дьон бөҕө сылдыар эбит. Ол курдук Галина Ста-ровойтова, демократ Олег Румянцев, олигархтар Гусинский, Ходорковский хонон-өрөөн ааспыттар.

2001 сыл. Атырдьах ыйын 4 күнэ. Субота.

Бүгүһүн күн киһи күүппэтэх дык-тилэрдээх күн буолла. Баччаанна диэ-ри Вашингтон куораты көрө иликпин, сылдыар сирим мотельтан – библиоте-ка, библиотекагтан – мотель! Ону да ба-рытын метронан, сир аннынан!

Марджори бүгүн куораты көр-дөрүүх буолбута. 10 чаас саҕана элэ-эрдэн кэллэ. АХШ президеһинэрин Джефферсон-Рузвельт комплекстарын, аатырбыт скульптуралары, көрөбүт,

Национальной музейга, Национальной галереяҕа сылдыаталыбыт. Күн ан-аара бүттэ.

Эбиэттэн киһэ салгыы Үрүң Дьиз музейын, Кеннеди киинин көрдөрөөрү тылламмытыгар мин санаа ыарыыта оносто сылдыарбын, Екатерина Пет-ровна Кушнарева-Криницкаяны көр-сүөхпүн баҕарарбын этэбин. Сүбэлэһэн баран Криницкэйдэр дьизлэригэр бара сылдыахха диэн буолла.

Аадырыстарын биэрбиппэр Мард-жори:

– Why! (Bay!) – диэн сана аллайда.

Вашингтон Чеве-Чейз оройуона улахан баай дьоннор олоорор оройу-оннара үһү.

Аан дойду баайын барытын бачаа-чайдыы олоорор дьон диэтэххэ сэмэй дьизлээх-уоттаах ыаллар эбит! Онно холооттоххо биһиги баайдарбыт Мос-куба анныгар баар дьизлэрэ – замктар! Бизестии миэтэрэ үрдүктээх олбуорда-ахтар, харабыл, видеокамера бөҕөтө!

Муна-муна да буоллар Криницкэй-дэр олоорор дьизлэрин буллубут. Дьиз таһыгар массына турар. «Бааллар эбит» диэн буолла. Марджори түлүпүүннээтэ. Офонньор кэтэмэҕэй-дии түһэн баран «Көрсүөҕүн» – диэтэ.

Олбуордарын таһыгар тохтообуп-путугар Криницкэй офонньор утары таҕыста. 87 саастаах диэтэххэ, көбүс-көнө, үрдүк унуохтаах, төрөл көрүннэ-эх нуучча киһитэ. Дуоспуруннаах баҕайытык дорооболоһон баран, би-һиги сирэйбитин-харахпытын көрөр. Билистибит. Биһигини дьизэ ыгырда. Киирэн туох сыаллаах-сорукаах кэл-биппитин кэпсээтим, Саха сиригэр ыгырыны, хаартыскалары, Петр Акепсимович Кушнарев суругун көр-дөртүүбүн. Офонньор ыксыы сылдыар буолан, ыгырыны, хаартыскалары көрөөт, «Мийигин кытта клиникаҕа бар-сын! Катенька үөрүөҕэ!» – диэтэ. Үө-рэ-көтө барыстыбыт.

Эмээхсин куорат таһыгар, улахан баай дьон эмтэнэр чааһынай клиника-ларыгар туспа палаатаҕа сытар эбит. Мэйиитигэр тымыр быстан хаан тур-бутугар олус уустук, ыарахан эппэрэ-эссийэ онорбуттар. Бэрт уһуннук ис-кусственнай комаҕа сытыарбыттар. Офонньор эмээхсинин харабыллаан, клиникаҕа хоно сылдыар. Түлүпүүннэ-рин ол иһин ким да ылбат эбит.

Наркоз кэнниттэн кэнниттэн бэҕэһээ эрэ өйдөмүт, сыттыктар ор-толоругар оҕо курдук күп-күөҕүнэн көрөн чэмэлийэн сытаахтыыр. Палаа-татыгар туора дьон, буолан баран омук-тар, кутулла түспүттэригэр соһуйбут-туу офонньорун диэки көрөр.

– Они, Катенька, земляки твоих родителей, значит и твои земляки... – диэн Иван Александрович быһааран биэрэр.

Саха сириттэн сылдыарбытын истэн соһуйда да, үөрдэ да. Наркоз дьайыы-тыгтан буоллаҕа, тугу эпиккин өйдүү-сатыы-сатыы өйдүүр. Ситэ өйдөөбө-төҕүнэ «көмөлөс» диэбиттии офоннь-орун диэки көрөн ылар.

Кушнаревтар мэнэ таастарын, дьиз-лэрин түһэртээбит хаартыскаларбын көрүтэли сытан, Павловский айылҕата, көстүүлээх Кушнаревтар халлаан күөҕэ солотуулаах чосуобуна-ларын хаартыскаларын илиитигэр туттаат сана аллайыа түстэ:

– Надо же! А я ведь сегодня во сне видела это!!! – уонна күөх харахтара үөрүүнэн чабылыһа түстүлэр. – Види-мо, вас ко мне сам Бог послал, чтоб по-радовать мою душу!

Итинтэн салгыы аны биһиги соһу-йааччы буоллубут – Екатерина Петро-внаны Саха сириттэн, Павловскийтан омук сиригэр кыһыл оҕо эрдэҕинэ илдьибиттэр, Ол кэннэ төрөөбүт дой-дугар хаһан да сылдыбатах. Саха си-рин, Дьокуускайы, Павловскайы бы-лыргы хаартыскалартан эрэ билэр.

Дьокуускай былыргытын хаартыс-каларыттан чопчу биир хаартысканы булар ылар:

– А вот наш дом в Якутске...

– Папенька сетовал, что ничего не смог сделать для родины, что его богатство служит Америке и Китаю. А маменька очень скучала по родному Якутску, а я ничего не помню...

Атыһыт Кушнаревтар өрө-бөлүүсүйэ иннинэ аҕаларыттан Хап-сыынтан саҕалаан, өйдөөхтүк-төйдө-өхтүк дьаһанан лаппа улаханник кыабырбыттар. Иркутскайга, Петро-градка, Москва эргин хонтуоралар-даахтар. Москваҕа Садовой кольцоҕа баар дьизлэрэ маннай Саха АССР бэр-рэтэбиитэлиститэҕэ буола сылдыбыт. Ол дьизэҕэ Кушнарев аймахтарыгар би-ир хону хаалларбыттар. Билигин онно Москва ханнык эрэ баана олоорор. Ол дьизини былдыаспатын диэн Хапсыын кыһа Агриппина сизнигэр Татьяна Паловна Луцковаҕа Измайловскай па-арка оройуонугар икки кыракый хо-стоох кыбаргыра оҕотун ылан биэр-биттэр.

Дьон кэпсээнинэн Кушнаревтары төһө да кэччэгэйдэр диэтэллэр, Акеп-сима Михайлович, кыһа Агриппина Акепсимовна, күтүөтэ Григорий Алек-сандрович Бушуев, уола Петр Акепси-мович Саха сиригэр үөрэҕи, билиини тарҕатыыга туора туран хаалбатахтар,

куорат үөрэжин тэрилтэлэригэр, чуолаан кыргыттар гимназияларыгар куруутун бэпэчиитэллэр, куорат балыһатын, публичнай библиотека, музей тутуутугар балаача үбү сиртибэлэ-эбиттэр, төрөөбүт дойдуларыгар Павловскайга публичнай библиотека арыһыттар.

Хапсыын атыһыт суос-соҕотох уола Петр Акепсимович Кушнарэв соҕуруу үрдүк үөрэҕи бүтэрэн, аҕатын, эдьийин дыалаларын быдан далааһыннаахтык эргитэн киирэн барар. Атын дойдулар хайдах суолунан сайдыбыттарын үөрэтэн, Саха сирэ Аляска холобуругар олохуран, сайдыы суолунан барыан сөп эбит диэн, үлэтин-хамнаһын оннук тэрийэн испит эбит.

Саха сириҥ барҕа баайын баһылааһынна хайаатар да тимир суол наадатын өйдөөн, Охуоскайтан Дьокуускайга диэри тимир суол туттараары сыратын-сылбатын бөҕө уурбут. Кытай Илинни тимир суолун (КВЖД) тутуутугар үлэлээбит суол инженерин Сикорскайы кытта кэпсэтэн, икки сыл устата Охуоскайтан Дьокуускайга диэри тимир суол тутулуохтаах сириҥ үөрэтиигэ анал экспедиция тэрийэн үлэлэспиттэр эбит.

Былаас уларыйбытыгар өрө көтөҕүллэн, «Эмиэрикэ холобурунан сайдыаҕын» диэн Саха сириҥ олохтоохторугар сурук суруйбут.

...Я прошу Вас передать всему якутскому населению, что его нужны близки моему сердцу и что я считаю своим долгом работать для интересов населения, а по наступлению благоприятных условий вернуться в родной край и лично помогать возрождению его по американскому масштабу. Моё знание своего Якутского края и моё наблюдение жизни и условий природы Америки позволяют мне с уверенностью сказать, что Якутский край, освободившись от потрясений межклассовой распри и установив у себя режим свободного развития созидательных сил своих, быстро разовьётся и станет второй Америкой. От души желаю населению Якутского края всего наилучшего.

*С совершенным почтением
Ваш Петр Кушнарэв
Июля 1-го дня 1922 года.*

Дьэ, бу суруга киниэхэ Сэбиэскэй былаас эстиэр диэри «дьаарай реакционер», «контрреволюционер», «Эмиэрикэ үспүйөөн» диэн дьарылыктары ыйаабыта. Онуоха эбии үрүн

хамсааһынна үбүнэн-аһынан көмөлөспүт. Онон «үлэһит норуот хаан өсөөҕө» буола түһэр.

Өрөбөлүүссүйэ кэнниттэн дойдутарыттан үүрүллэн да баран, Кушнаревтар төрөөбүт буордарыгар тапталара сөбүөрүйбэтэх, биир дойдулаахтарыгар туох кыалларынан көмөлөһө сатаабыттар. Ол курдук Йокогамаҕа саха эмиграннарыгар куттал суоһаабытыгар Петр Акепсимович анал борокуот наймылаһан барыларын Кытайга көһөрөн аҕалан өлүүттэн быһаабыт. Кытайга кэлбит дьон ыйах-тыһах олохторун булуохтарыгар диэри көмөлөспүт.

Саха сириҥ Эмиэрикэ суолунан сайыннарыан баҕарбытын, Охуоскайтан Дьокуускайга диэри Эмиэрикэ көмөтүнэн тимир суолу туттарарга үлэлэспитин иһин бассабыыктартан «дьаарай контрреволюционер» дьаралыгын ылбыт Петр Акепсимович Кушнарэв оннук киһи эбит.

«Улуу өрөбөлүүссүйэ» буолбатаҕа буоллар, бука, ол тимир суол тутуллубут буолуох этэ. Ол туһунан Харбинна КИТС (КВЖД) архыыбыгар көстүүбүт инженер Сикорскай бырайыактара туоһулууллар.

Петр Акепсимович өрөбөлүүссүйэ иннинэ Эмиэрикэҕэ эргизни тэнитээри (Арасыйа гражданнара АХШ сиригэр тэрилтэ тэринэллэрэ хааччахтанара) Ном куоракка арыгыһыт, илэчиискэ анардара швед хааннаах Олаф Свенсон диэн морягы булан, сууйан-тараан, үптээн-харчылаан, кини аатынан «Olaf Svenson & K.» диэн эргизэн тэрилтэтэ, «Мезатлан» диэн борокуот хампаанньата тэринэн, Хамчаакка, Охуоскай, Айаан портарын туһанан, түүлээбинэн, муора булдуһан, бэл, Чукотка көмүһүгэр тийэ дьарыктанан, атахтарыгар туран испиттэр. Олаф Свенсон Кушнарев харчытыгар кыабыра түһэн баран, өрөбөлүүссүйэ буолбутунан туһанан, баһаам элбэх баайы апчарыйан баран, Кушнаревка көхсүн көрдөрөн кэбиһэр.

Кушнарев өйдөөбүн өйдөөх, хата Кытайга Циндао куоракка нуучча-эмэрикээнискэй үүт ферматын (RAMF) тэринэн, сир атылаһан, дьиз-уот туттан, Циндао куораты үрүн аһынан, сырынан, арынан хаачыйар, Эмиэрикэ технологиятынан тутуллубут биллэркөстөр үүт ферматын бас билээччи буолбут. Куһаҕана суох олохтооттар. Кытай, нуучча үлэһиттэрдээхтэр, кыыстарыгар Катяҕа англичанка, француз учууталлардаахтар.

Дьэ, онтон ыла бэлиитикэҕэ орооспокко, туохха да кытгыспакка куо-чэ

мээт олохтоот. Бэл, биир дойдулаахтарын кытта соччо-бачча чугасаһа сатаабатах. Ол эрэри анаан-минээн тийбит дьонно хаһан да аккаастаабат эбит. Ол курдук Манньааттаахтар сиэннэрэ Анатолий кини ферматыгар иккитэ төхтүрүйэн үлэһии сылдыбыт. Кэлин сырыытыгар кэргэниниин Клавдиялыын иккиэн үлэлээбиттэр.

1948 сыллаахха Циндао куоракка ыалдьан өлбүт. 1949 сыллаахха Кытай Народнай Республикатыттан «нуучча контрреволюционнай элементтерин ыраастыылларыгар» кэргэнэ, кыһа Эмиэрикэни булбуттар, Вашингтон аһыгар, Атлантикаттан чугас, баай тутуулаах дьиз атыһаһыттар. Иннэ гынан Кушнарев Кытайга Циндаоҕа, кэргэнэ Эмиэрикэҕэ Вашингтонна көмүс унуохтара көтөҕүллүбүттэр.

... Ситиннэ даҕатан, быһа түһэн эттэххэ, Джуноҕа Михаил Зиновьевич Винокуров архыыбыгар суруктарын фондатыттан биир **“Kushnareff Tatiana Vasil’evna”** диэн суруктаах откыртканы булан ылбытым. Адаархай соҕус буочарынан суруллубут суругу ааһан баран күөмэйбэр бүөлүү туран хаалбыт хомуогу ыйыста сатаабытым:

14 июня 1959 г.

Дорогой Михаил Зиновьевич.

Несказанно благодарю Вас за привет и карточки нашего милого Якутска. Теперь на исходе моей жизни всё об Якутске доставляет мне большое удовольствие. Хвораю я, слабею. Стала плохо видеть и слышать. По телефону говорить не могу. Ещё раз благодарю. Не забывайте меня

**Всей душой Ваша
Татьяна Васильевна.**

Бу баара эрэ бэһиэйэх этиигэ эмигранция түөрт уон сылын устата мунньуллубут төрөөбүт дойдутугар ахтылҕана, ааспат-арахпат дууһа ыарыта, санаа оонньуута түмүллүбүттэрий?! Эмигрант олоҕо, төрөөбүт дойдутугар таптала, туоххаһыйыта, үрдүк культурата, баай дууһата – барыта арыллан кэллэлэр эбээт!..

Криницкэй оҕонньор сэбиэскэй көрүк (развелка) «уһун илииттэн» кэһэй буолан хаалбыта биллэр. Ол да иһин Криницкэйдэр туора кинини бэйэлэрин эйгэлэригэр киллэрэ сатаабаттар, түлүпүнүнэн да кэспэппэттэр, сурукка да эпипиэттээбэттэр. Этэргэ дылы, «сахалыы ньоҕойдохомут» эрэ көрсөн кэспэтибит быһыылаах. Биһиги тугу

кэпсэтэрбитин туораттан иһиллэн, хайдах сирэйдээхпитин-харахтаахпытын кэтээн баран, эмээхсинэ сатаан эппиэт-тээбэт ыйгытыларыгар хоруйдаһан, улам кэпсэтиигэ кыттыһар.

Маннай ыарахан баҕайытык кэпсэтэр бэйэтэ, бу сырыыга ис-иһиттэн аһыллар.

КРИНИЦКЭЙДЭР

Аҕата Александр Иванович Криницкэй, Белоруссия төрүт-уус дворянина, ыраахтааҕы аармыйатын болкуобунньуга, ыстаалы уһаары бөдөн специалиһа, 1917 сыллаахха адмирал Колчак миссиятын састаабыгар АХШ-тан Арасыйыа аармыйатыгар сэрии сэбин, буускалары, массыналары атыылаһаары кэлбит. Колчак Арасыйыаҕа төннүүтүгэр кэргэнэ оҕолоноору Эмиэрикэҕэ хаалан хаалбыт. Өтөр соҕуһунан Иван Александрович күн сириҥ көрбүт. Өскөтүн ити түгүн суоҕа эбитэ буоллар Александр Иванович тапталлаах командирын, адмирал Колчагы кытта биир дьылҕаланыа эбитэ буолуо.

Арасыйыа империята эстэрин кытта Эмиэрикэни кытта дипломатическэй сыһыан эмиэ үрэллэр. Арасыйыа посол Криницкэйи посольство дьэитин, баайын-дуолун харабыллата хаалларар. Сол күнтэн отутус сыллардаахха Эмиэрикэҕэ ССРС дипломатическэй миссията олохтонуор диэри Криницкэйдэр посольство баайын, араначчылаан олохтооттар уонна ССРС боломуочуйалаах посолугар дьөрү бири бэспизинниһигэр, бири ньуоскатыгар тийэ тугу да энчирэппэккэ, чөл туттарбыттар.

Кэргэтэрин иитээри инженер Криницкэй дьэититтэн чугас металлургическэй собуокка хара үлэһитинэн киирэр. Талааннаах инженери таба көрөнөр, сотору технолог онороллор. Александр Иванович мунутаан «Юнайтед стил корпорейшн» вице-президентэ, кылаабынай технолог буолан олохтоот. Кини талаанын, өйүн күүһүнэн Эмиэрикэ аатырбыт таанката «Чифтен» ханнык да сэнэрээт хоппот кытаанах куйахтаах буолбут.

Оттон кини уола Иван Александрович инженер-химик, ученай, эмиэ байыаннай, сааһын тухары сабыылаах институтка үлэлээбит.

1949 сыллаахха Вашингтонҥа таһара дьэитин сулууспатыгар Кытайтан кэлбит Катя Кушнарева диэн нуучча кыһын сөбүлүү көрбүт. Эдэрдэр таптаннар ыал буолбуттар. Өтөр соҕуһунан уол оҕоломуттар. Уолларын эһэтин аатынан Александр диэн ааттаа-

быттар. Алик аҕатын суолунан баран, химик-ученай буолбут. Билигин экология институтун бири тутуох үлэһитэ.

— Мин онорбут «алҕаспын» көннөрө сылдьар, — диэн Иван Александрович күлэр.

«Баҕар билэллэрэ буолаарай?» диэн эрэнкэдийэ санаан, манна Конгресс библиотекатыгар үлэлээбит Михаил Зиновьевич Винокуров архыыбын көрдүү сылдьарым туһунан кэпсэ-эбиппэр оҕонньор хайдах эрэ сэнэ-эбитти: «Аа! Этот Винокуров?» — диэбитигэр мах бэрдэрэн хааллым. Оччотооҕу кэнэн санаабар эмиграннар бары биирдэрэ! Нуучча эмиграннара аныаха диэри кастанан «дворяннар», «разночинецтар». «таннарыахсыттар», «палачтар», «советскайдар» диэн арах-салларын билээхтээбэт буоллаҕым дии!..

...Кэпсэтиибит ухханыгар күндү-дүлү билбэккэ хаалабыт. Медсестра система туруораары кирибитигэр биридэ халахайдана түһэбит. Биһиги баараары турбуппугар Екатерина Петровна хомойбут баҕайытык көрөн ылла.

— Вы меня извините! Видите в каком я состоянии. Приходите в гости когда я встану. Тогда и документы покажу и фотографии, может чего и сама вспомню...

— Передайте ПРИВЕТ городу Якутску от имени моей маменьки. Она очень скучала по своему родному городу... — уонна кириэс охсон былаҕастыбы гынна. — Храни Вас Бог!..

БАЛЗЕРДАР

Клиника кэнниттэн Марджори дьэитигэр илдьэ барар. Кини истибэтигэр Анастасия Николаевна:

— Бүгүҥнү программаҕа Балзердарга ыалдьыттааһын суох этэ. Анаан-минээн эйиҥин олуйаары-моһуяары ынҕырдылар. Тылгын-өскүн кыатанаар, — диэн сэрэттэ.

Эмиэ барбекюлаатыбыт. Бу сырыыга балык үтэн сиэтибит. Хаһаайын сэдэх хаартыскалардааһын көрдөрөр. Онтон сэмээр мин Саха Республикатын Президенигэр Николаевка сыһыаным туһунан ыйгыталаһар. Сыһыа икки өттүбүттэн олуйан-моһуян барбаттар дуо: Михаил Ефимович үһүс болдьоххо барыа дуо? Барарыгар тух мэхэйдий? Саха Республикатыгар патриотическэй (националистическэй диэн санаан кэбиһин!) күүстэр төһө орууллаахтарый? Россияны кытта сыһыан хайдах сайдан барыай?

Онтон Гарольд Балзер дөйүтэрдий:

— Елена Масюк Саха сириҥ туһунан киинэтигэр хайдах сыһыаннаһаҕын — диэн ыйытан баран мин хайдах буоларбын чинчилиириҥи өтөрү көрөр. Анастасия Николаевна чинии түһэр. Балзердар мин киммин-туохпун билэ-эри, эппиэппин тургутан кэтэһэллэр.

Мин толкуйдуу да барбакка:

— Хайдах да буолбатах, — диибин.

— Ол аата?

— Масюк киинэтин Киин Телевидение үстэ төхтөрүҥн көрдөрбүтэ. Маннай көрдөрбүттэригэр саха норуотун түһэрбиттэриттэн олус диэн өһүргэммитим. Иккистээн көрдөрбүттэригэр «тоҕо итинник гыналлар» диэн толкуйга түспүтүм. Үһүстээн көрдөрбүттэригэр «саха» буоларбынан киэн туттубутум...

— Хай-даах?!... — Балзердар иккиэн соһуя истибиттэрэ.

— Сахалар баара эрэ биэс сүүс тыһыынчаттан эрэ тахсабыт. Уонна сүүс сүүрбэ мөлүһөннэх нуучча норуотун баттаан-үктээн олохтоот. Аан дойдун үрдүнэн уонна сахалар курдук судаарыстыба титульнай нациятын баттаан-үктээн, атаҕастаан олохтор ханнык омук баарый?!

Мин хайдах эппиэттэһэрбин тыһаан аҕай күүтэн олохтоот Анастасия Николаевна күлэ түспүтэ.

Балзердар сирэй сирэйдэрин эрэ көрсөн кэбиспиттэрэ.

Бу сырыыга уку-сакы соҕус арах-сыбыппыт, Марджори «туох эрэ суһал дьыалалаах буолан» атаарбатаҕа. Гарольд массынаатынан метро ыстаансыйатыгар эрэ диэри тиэрдэн биэрбитэ.

Чэ, кинилэри кытта, нууччаларды эгтэххэ, «бииргэ оҕо сүрэхтээбэппит» биллэр. Бүгүҥнү күннээххэ Криницкэйдэри көрсөн сыалбытын ситиспит дьон онно эрэ кыһаллыбатахпыт, үөрөкөтө түспүт сирбитигэр айаннаабыппыт.

ДЖУНО

Атырдьах ыйын 5-6 күннэрэ.

Джуну (Yup'ik) АХШ Аляска штатын административнай киинэ. Аляскаҕа аан маннай кыһыл көмүһү арыыйбыт сирдэрэ. Аляскаҕа маннайгы улахан промышленинай куорат уонна муора порда. Онон төһө да Аляска соҕуруу уһугар сыппытын иһин административнай киин буолбут. Нэһилиэнньэтэ 25 тыһыынча. Сүрүн дьарыга туризм уонна балык хаһаайыстыбата. Лосось балыгы иитэр ханна да суох улахан фермалардаах.

Мотельга харчы төлөөбүтүм кэннэ сиэппэр баара эрэ үс доллардаах хаалабын...

Анастасия Николаевнаныын, эмиз аара аэропортарга олорон эрэ утуяа-утуйа Джуножа көтөн тийэбит. Джуно айылжата, күнэ-дьыла Хамчаакка-таагы Петропавловскайга майгынныыр.

Биһигини төрүт олохтоохтору ити-риктээһинтэн араначчылыыр тэрлэтэ президентэ Сьюзен Старк Кристиансен көрсөр.

Чэйдээн баран тлингиттэр сирдьиттэрин, профессор Джим Уолтоны көрсөбүт. Кыра унуохтаах чэм курдук оҕонньор. Сэмэй, элбэх саната-инэтэ суох оҕонньор...

Көрдөххө кыра, хачаайы тлингит оҕонньоро Иккис Аан дойду сэриитин номооххо кирибит дыруойа эбит. Эмиэрикэ Дьоппуону кытта сэриитэ сабаланытыгар Сизтлга орто үөрэҕи бүтэрээри сылдьар икки тлингит уолун аармыйага ылбыттар. Иккиэн радист буолбуттар, тус-туһунан муора байыаннай базатыгар сулууспалаабыттар. Дойдуларыттан ойдон-быстан сылдьар дьон дьуһуурустубаларын кэмгэр ахтылжанныарын таһаараары, радионан бэйэлэрин ийэ тылларынан кэпсэтэллэр эбит. Ону «дьоппуон үспүйөөннөр» радионан байыаннай кистэлэни биэрэр буоллахтара диэн Эмиэрикэ аармыйатын контрразведката түптэ-түрүлүөн бөҕө буолбуттар. Уолаттары иккиэн-нэрин быччаччы тутан ылбыттар. Тугун-ханныгын быһааран билэн баран толкуйга түспүттэр – уонна тобулан таһаарбыттар ээ! Эмиэрикэ аармыйатын саамай улахан кистэлэннэрин (үтүкчү биһиги Егор Чээриммит курдук!) тлингит тылынан шифровкалыы-шифровкалыы ыттар буолбуттар! Көр, Эмиэрикэлэргэ да өйдөөх дьон бааллар эбит ээ!

Дьоппуоннар сордоохтор ол кистэлэни арыяаары «булкулла» сыспыттар да кыайан иннин-кэннин булбатахтар. Ол шифр туһунан кэлин кыайтаран бүтөн баран билэн «бабат» диэбиттэрэ үһү. Онон Джим Уолтон Эмиэрикэ дыруойа буолбут.

Аляска төрүт олохтоохторо «уоттаах уу» утахтананнар кэхтэр аакка барбыттарыгар саамай туруулаһан охсуспут ученай, тлингит Джим Уолтон буолбут.

– Хотугу омуктартан саамай кин туттарым уонна ордук саныырым – сахалар. Эһиги оҕолоргутун төрөөбүт тылгытынан үөрэтэбит, төрөөбүт тылгытынан литературалааххыт, театрдааххыт. Аан дойдуга барытыгар биллэр

улахан ученайдардааххыт. Эһиги Республикалааххыт! Эһиги Президенттэаххыт! – профессор Уолтон сахаларга сүрдээх үрдүк сыанабылы биэрэр.

Профессор Уолтон сирдьиттээх Аляска тлингиттэрэ кэлин бэйэ бодолорун балачча тардыммыттар. Үөрэхтээхтэрэ элбээбит, олохторун-дьахтарын да дьаһаныыллара (атын кыра омуктарга холооттоххо) сэргэхсийбит.

Кэпсэтэ-кэпсэтэ чэйдээн баран Аляска Национальнай библиотекатыгар архыып салаатыгар тийэбит. Татьяна Степановна диэн Мордовияттан төрүттээх нуучча дьахтара көрсөн, архыыпка хайдах кириэри быһааран биэрэр.

Эрдэттэн кэпсэтии быһыытынан миигин, төлөбүрэ тойо суох, архыыптан чугас уопсайга олохтууллар. Анастасия Николаевна киэһэнни сөмөлүөтүнэн Анкориджтыыр.

Атырдыах ыйын 7 күнэ. Олуту-орунньук.

Сарсыарда Аляска Национальнай библиотекатын архыыбыгар үлэлээри онгостон тийибитим – сабыылаах! Тонсуйбуллар иһирдьэттэн үлэһит дьахтар тахсан быһааран биэрэр. Сайынны кэмгэ дьон уопускага барбытынан архыып эбиэттэн киэһэ 2 чаастан 5 чааска эрэ диэри үлэлиир эбит. Ол аата үс күн үстүү чаас, баара эрэ тобус чаас үлэлиэхтээхпин. Дьэ, кыһы! Эмиэ тобуктаан туран көрдөһөөччү буоллум. Аһынан киллэрдэ. Формуляр толортордо уонна Михаил Зиновьевич Винокуров фондатын каталогун ажалан биэрдэ. Бэйэтэ ханна эрэ барда.

Винокуров архыыбын «Нуучча Эмиэрикэтигэр» бэлэхтииргэр Лидия Блэк (Лидия Черная), Антуанет Шелкоп (Антонина Шелковникова) диэн нуучча дьахталлара улахан оруолламыттар. Кинилэр Михаил Зиновьевичи кытта кэпсэтэн, тылларыгар киллэрэн итинник баай архыыбы «Нуучча Эмиэрикэтигэр» бэлэхтэппэтэхтэрэ буоллар Михаил Зиновьевич өлбүтүн кэннэ баай библиотеката ыһыллыбытын курдук архыыба эмиз ыһыллан хаалыах эбитэ буолуо.

Ол архыыбы хас да сыл бэрийэн бэрээдэктээн, бэрт кыра (хаһыат лоскуйугар тийэ) кумаабылары каталогка киллэрбит киһинэн Ричард Пирс диэн ученай буолбут. Онон хойутаан да буоллар Ричард Пирс сырдык аатыгар Винокуров архыыбын сыыска-буорга түһэрбэккэ харайбытын иһин махтаһах кэриннээхпит.

Каталогтары көрө олодохпуна аан аһыла түстэ, балачча улахан делегация

киирэн кэллэ. Бөдөн-садан быһыылаах, хотун-хаан көрүннээх, манан батахтаах эмээхсин инникилээн иһэр. Миэхэ анаан-минээн кэлбиттэрэ биллэр (ааҕар саалаҕа миигиттэн ураты ким да суоҕа). Ойон туран хаалтыспын көнөрүнэн, тонхос гынан дорооболоһон баран английскайдаан муннанабын.

Хотун-хаан илиитинэн тохотон кэбиһэр. Тылбаасчыттаах эбит. Кэтрин Шелтон диэн Аляска Национальнай библиотекатын директора бэйэтинэн архыып үлэтин режимин кэһээри соруммут омук киһитин көрөөрү кэлбит.

Мин чиккэччи тэбинэн туран киммин-туохпун, хантан, туох сорукутаах кэлбиппин быһааран баран, бириэмэ аҕыйаҕын, бүгүһүнүлүүн баара эрэ үс күннээхпин этэн, сарсыарда тобустан киэһэ архыып сабыллыар диэри үлэлиирбин көнүлүүрүгэр көрдөһөбүн.

Сүрдээх болжомтолоохтук истэн баран, архыып үлэһитигэр миигин архыып ааҕар саалатыгар сарсыарда тобустан киллэрэригэр соруйар. Формуляр толоро олорорбун көрөн баран:

– Биридди докумуонунан сакаастан баара эрэ үс күн төһө дуоннаагы көрүөнүй? Эн каталогунан салайтаран дьааһыктарынан ылан көр. Ол ордук сууххай уонна көдьүүстээх буолуо. – онтон салгыы: – Талбыт докумуоннарын буор-босхо куюппуйалаан биэрин! – диэн дьонугар дьаһайар.

Мин үөрүүбүттэн унуохпун үлтү түһэ сыһабын. Махтанан да төһөнү махтаныамый?!

– Good luck! – эмээхсин ситиһиини баҕаран мичээрдээн баран тахсан барар.

Дьэ, доҕоттор, сахалар духуобунай сыаннаспыт Аляскактан төннөрүгэр маннай ааны арыйбыт Кэтрин Шелтонна ис сүрэхпититтэн махтаныах кэриннээхпит! Кини итинник дьаһайбата буоллар биридди докумуонунан бычыахтаан төһө дуоннаагы хорутуо этибиний? Винокуров архыыба ки-миэхэ да биллибэккэ аныаха диэри Аляскага дьуоҕаран сытыах этэ!..

...Сонно каталогтан көрөн дьааһыктары ажалтарабын.

Сизхпин ньыппарынан, муус манан бэрчээккэ кэтэн, ол дьааһыктарга сүрдээх кичэллээхтик угуллубут папкалары хостоон ыла-ыла, биримээнэ кэбиһиилээх окко кирибит оҕус борооску курдук бачаачайдаан барбаппын дуо оҕолоор!..

Туох-туох суоҕуй?! Маннайгы омуммар отой алааран хааллым. Онтон син биир барытын саба харбыа суохпун өйдөөн, ханнык папка миэхэ ор-

дук наадалаах буолсунуй диэн наардаатым.

Михаил Зиновьевич оччотооҕу Дьокуускай интеллигенциятын кытта сүрдээх истин сыһыаннаах эбит. Доҕотторун анабыл хоһооннорун, суруктарын бири да энчирэппэккэ тиспит. Аны туран былыргы интеллигент сиэринэн суруктарын маннай «хара-тыгар» суруйан баран, көннөрөн «үрүгэр» таһааран баран ытар. «Харатын» тигэн иһэр. Онон хас биридии киһини кытта суруйсуута бэйэ бэйэ-титтэн ситимнэһэн сылай эпистоляр-най роман тахсан кэлэр!

Өксөкүлээх Өлөксөй Бодойбоҕо олордоҕуна суруйсубут. Кыыллаах арыы танаратын дьиэтигэр саалтыыр ааҕааччынан үлэли сылдьан, Даппарайга олохтоох Иван Максимов диэн эдэр киһилиин доҕордоспут. Иван Тимофеевич Максимов бэртээхэй поэт эбит!..

Лора диэн архыып үлэһитэ дьахтар түннүгү сабыталаан барбытыгар биридэ күн киэһэригэр билэбин. Түспүт сирбэр тийэн киэһэ хойукка диэри куоппуйалаппыт докумуоннарбын ааҕабын, сааһылыбын.

Кылыр уунан «үссэнэн» баран утуйабын. Сиэппэр укта сылдьар үс доллар биир сэндвичка да тийбэт...

Атырдыах ыйын 8 күнэ. Сэрэдэ.

Сарсыарда архыып ааҕар саалатыгар лоп курдук тоҕус чааска тийэбин. Бүгүн бэҕэһээ курдук ааҕынан үлүһүйбэккэ талбыт матырыйааларбын эр куоппуйалатыах буолбутум – хайа баарый?! «*M.Kornilov. Finland.*» – диэн суруктаах паапканы илиибэр тутаа өрө көтө түстүм. Арыиталаан ааҕаат тыным хаайтарбыт курдук буолла. Уоскуйаары архыып этээһигэр бар лоджияга тахсан Джуно хомотун кэрэ көстүүлэрин көрө-көрө төттөрү-таары хаамыталыбын.

Санаам эрэ остуолга уурбут «*M.Kornilov. Finland.*» – диэн суруктаах паапка...

Арыый уоскуйан, киирэн сэрэнэн паапканы арыйабын...

...Джуно куоракка Аляска штат архыыбыгар былыр үйбэ умуллан хаалбыт сахалар олорон ааспыттарын туһунан тигэх туһуларын – суруктарын тутан олорон, балачча улаханлык санаам оонньоото. Ханна эрэ сир уһугар, тон-хаһаа архыып ааҕар саалатыгар сиэппэр алтан болууската суох, кыраан уутунан «үссэнэ» сылдьар киһи сэтэ уон сыллааҕыта Соловки аадыттан мүччү туттарбыт саха киһитэ сорунмунун туһунан суруктарын олус ырыылаахтык ылыммытым.

Хаатырга ыар олохтуттан мунур уһуктарыгар тийэн, симмит бири-диэн, бэл, тылын да билбэт дойдуларыгар Финляндияга тийэн эрэи көрө сылдьар сахаларга холоотоххо мин «топпуппун уйбакка» көлдүргээн сылдьар киһи буоллаҕым эбээт! Дойдулаах киһи хаһан баҕарар дьибэр-уоппар, кэргэммэр-уруубар төннөр кыахтаах буоллаҕым дии. Оттон кинилэр ахтылҕаннаах Сахаларын сириин буоругар үктэниэхтэрин эр кэрэх – сонно тута саа уһугар туруоруллу-охтаахтар!.. Ол дьон дууһаларын хаһыгыт сурукка хааллараахтаабыттар. Бачча тухары ким даҕаны ол суруктар тустарыгар түһэн да баттаппат этэ. Уопсайынан да биһиги кыһыл оҕо эрдэхпиттэн коммунизм идеятыгар иитилибит дьон «биэлэйдэр», «норуот өстөөхтөрө» ыалдьар дууһалаахтара буолуо диэн отой да санаабат, кинилэри икки атахтаах кыыл курдук саныыр этибит буоллаҕа!.. Ол дьон суруктарын, оччотооҕу дьалхааннаах дьыллар лоскуйдарын бу илиибэр тутан олордобум!..

Паапкага «Новое русское слово» хаһыакка тахсыбыт биллэри сыһыарылла сылдьар:

«Беженцы якуты из большевистского ада Соловецких лагерей ищут адрес якутов, находящихся в эмиграции в Харбине, Мукдене, Шанхае и в Америке: Никифорова Гавриила Васильевича, Кузьмина Григория Михайловича, Ефимова Георгия Семеновича, Рязанского Ак., Феодота Афанасьева (хаһыачыттар өйдөөбөккөлөр бири киһини икки гыммыттар -автор) Знающих их адреса просят сообщить по адресу: Финляндия Гельсингфорс, председателю по делам русских беженцев господину Бушу.

Якуты: Корнилов Михаил Федорович и Старостин Егор Егорович и Старостин Семен Константинович».

... Михаил Зиновьевич Винокуров Нью-Йорка бэчээттэнэр «Новое русское слово» хаһыакка Финляндияга тийбит сахалар биллэриилэрин ааҕаат сонно тута кинилэргэ сурук суруйбут. Ол сурук иннилэрин-кэннилэрин билбэккэ мунутахсыһа сылдьар дьонго эрэл кымын сахпыт.

СУРУКТАР... СУРУКТАР...

П.Ойуунускай аатынан Саха Академическай театра гастролтан Финляндиятан эргиллэригэр Соловкитан Финляндияга куоппунт сахалар ту-

старынан дыкти сурахтаах эргиллибитэ.

Саха саарына Баҕдарыын Сүлбэ бархасан ымпыктаан-чымпыктаан хасыһан ол саха үс ньургунун туһунан «Олох долгуна» диэн кинигэ суруйан таһаартарбыта. Бу билигин илиибэр ол сахалар тус илиилэринэн суруйбут суруктарын илэ харахпынан ааҕа олордобум! Сорох суруктарын уруучуканан, чэрэниилэнэн суруйбуттар. Чэрэниилэлэрэ бүтээхтээтэҕэ дуу? Туох дуу? Суруктарын сороҕун сүрдээх куһаҕан-нык суруйар харандааһынан суруйан түмүктээбиттэр.

**«Глубокоуважаемые
Михаил Зиновьевич!!!**

Анастасия Семеновна!!!

Мы якуты: Корнилов Михаил Федорович Олекминского округа Абагинского наслега, Старостин Егор Егорович Восточно-Кангалаского улуса 2-го Нерюктяйского наслега (имел свой двор г. Якутске быв. двор Васильева М.Г.), Старостин Семен Константинович Амгинского улуса в Чакырского наслега (неграмотный). Первым делом примите от нас сердечный привет, желаем хорошаго здоровья и успеха Ваших дел. 10/Х 31 г. получив Ваше письмо написанное от 10/Х 31 г. так рады, которое пером описать невозможно, Ваша весточка для нас большая радость и надежда. Здесь Финляндии находимся как рыба воде, незнаем языка и нет знакомых (Оччотооҕу кэми ырылхайдык көрдөрдүн диэн суруктары бири да көннөрүүтэ суох хайдах суруллубутунан биэрэбин. Суругун ис хоһоонуттан саха киһитэ суруйбута тутта биллэр ол курдук «находимся как рыба воде» диэн «тылы билбэт буоламмыт балык курдук ньимиликээммит» диэри гыммытын киһи сэрэйэр. – авт.)

Мы из Якутска сосланы Соловецкие лагеря 1928 г. июня месяца в числе 200 человек из которых умерли почти 40%, в том числе умерли Сивцев Ф.Г. имел 10 лет, жена Барашкова С.П. имел 10 лет, Шеломов М.С. имел 3 г. Дягилев С.И. 5 лет и др. Мы трое сбежали из одной к-ки (командировки-авт.) УСЛОНа ОГПУ находящейся окало Мурманское жел. дор. в дер. Черная речка, вышли 25-го июня с/г или по знаменитым болотам, озерам и горами Карелии девять суток 4-го Июля попали Финляндии, по дороге большой опасности не подвергались только ити было очень трудно, некоторые беженцы русские

блудят по целыми месяцами нам удалось скоро пробраться...

... Петр Черных, теперь красивый поэт, вообще продался большевикам душой и телом. Максим Аммосов, Слепцов-Оюнский Платон с 1928 г. попали правую оппозицию на стоящее время у Власть не стоят.

Теперь за 1931 г. в Якутске от большевицкого достижения цены такие на продукты: пуд мяса 60 руб. пуд масла 120 руб. пуд муки рж. 15 руб. это нам известно по полученным письмам из родственников, настоящее время нет Якутске такого хозяина, кто бы имел 5-6 голов крупного скота...

2/X 31 г. из Мукдена получили письмо от Якута Рязанского Аскилфеодота Афанасьевича, которым он сообщает, что служит китайской фирме, Никифоров Гавриил Васильевич тоже Мукдене живет без дела, Аверенский Н.А. с женой тоже там, торгует вино-бакалейной лавкой, Кузьмин Г.М. Тяньзине служит какой-то еврейской пушной фирме, Ефимов Г.С. Харбине состоит учителем у китайцев и принял китайское подданство, вообще утешительно ничего не пишет еле-еле пробиваемся говорит на свое существование...

... Мы заброшенные судьбой, сюда Финляндии, находимся совершенно безвыходном положении не имеем ни средств, даже одежды, потому обращаемся к Вам с просьбой материально нам помочь сколько можете, затем напишите настоятелю Валаамского (Валаамского – авт.) монастыря может он возьмет на поруки, лучше находится монастыре, чем лагере, Мы люди православные...» – эрэйдээхтэр бара сатаан монастыырга киирэргэ кытта сөбүлэлхэлэрин биллэрбиттэр.

Итинтэн салгыы суруктарыгар Дьокуускайга, Саха сиригэр бассабыыктар «кыһыл террору» хайдах ыппыттарынан туһунан диригинник ырытан суруйаллар. «Бассабыыктар туһунан кырдьыгы Аан дойду барыта биллин» – дии санаан, бэчээккэ анаан суруйбуттар бадахтаах,

Отут биир сыллаахха алтынны уон биир күнүнээди «О Якутии» суруктан быһа тардыл:

«...Начался 1920 г. терор, мирное население чекистами подвергалась пыткам, избивали шомполами разыскивая золото, пушнину, конфисковались имуществом зажиточных людей, связи тем 1920 г. Декабре от-

крыли заговор против большевизма, была арестована вся якутская интеллигенция во главе инженера Желобцова Н.Е. около 200 человек, красные тут же создали Ревтройку где входили Исай Карпель, Михаил Редников и Шергин все комсомольцы 18-летние и решили судьбу 42 человек якутов видных и грамотных...»

«...Якутию большевики потопили в море крови, а молодое якутское поколение легко поддается им, вообще всю Россию коммунисты держат в железных руках а в сравнении России Якутия море капля!

Теперь в Якутске видные люди и люди не коммунистического течения все выбиты, а оставшиеся находятся в Соловках и других лагерях, в России и по Сибири открыты принудительные лагеря, где мучаются миллионы людей, в том числе и наши братья...

... Цель нашего побега 1) думали что большевикам скоро конец. 2) в случае свержения большевизма, для освобождения Якутии от большевицкого ига каким-нибудь способом помочь, но наши мечты скоро однако не придут, большевики торжествуют. Но все таки надежды терять нельзя, когда нибудь чудо свершится, что коммунизм провалится...» – ахтылланнаах дойдуларыгар, тапталлаах кэргэннэригэр бассабыык былааһа суулар эрэ күнүгэр төннөр кыахтаах буоллахтара эбээт – эрэйдээхтэр кинилэр олохторун устата туолбатах ыра санаалара!

Урут ахтан аһарбытым – Винокуров суруктарын барытын куоппуйалыыр, биитэр үрүннэ устан баран харатын хаалларар эбит диэн. Ол суругун харатыттан маннайгы страница:

«Michail Z Vinokouff
Catalogue Division Library of Congress Washington D.C.

Sept. 10, 1931.

Дорогие мои Михаил Федорович и Егор Егорович!

Может быть Вы знаете меня, нас, может быть вспомните...

Мы, т.е. я – Михаил Зиновьевич и жена моя (бывшая Якушкова Анастасия Семеновна, учительница) давно уже не получаем вестей их Якутска. А в Америке мы 12-й год. Писем мы не пишем, чтоб не подводить людей добрых, а также «гусей не раздражать». В большевистских газетах ничего не можем прочесть хотя-бы «среди строк» о нашем, о родном, о Якутии... Слышали мельком и чувствовали, что не все якуты

«низко поклонились» завоевателям, многие сложили голову, слышали, что многие из них попали в Соловки и в другие места...

... Я, якутянин горжусь вами и сделаю все возможное, чтоб облегчить вашу участь...»

Сонно Финляндия былаастарыгар үс сахаҥа мэктиэ сурук суруйбут уонна лааһыртан босхолуулларыгар көрдөспүт. Финляндияҥа нууччалар дьыалаларыгар оһуобай комитет бэрэстэбиитэлин кытта суругунан ыкса сибээһи олохтообут. Ол суруктартан көрдөххө Михаил Зиновьевич чахчы даҕаны айыы киһитэ эбит.

«Копия

Послал с 15 долларами в понедельник 23 ноября 1931 года

Ноября 22, 1931.

Глубокоуважаемый мистер Буш!

Простите меня пожалуйста за то, что беспокою Вас моими письмами и просьбами. Дорогой Вы мой, я очень Вам благодарен – Вы в тот раз переслали мое первое письмо тьм самым трем якутам (Корнилову и двум Старостиным), которые находятся теперь под Вашей опекой. Не знаю: сумью-ли я хоть когда-нибудь в чем-нибудь отблагодарить Вас за это, очень хотелось бы

Я лично якутянин (хотя и не якут) – очень и очень озабочен в настоящее время судьбою Корнилова и Старостиных. Мнѣ бы хотелось хоть чьм-нибудь помочь им; хоть как-нибудь улучшить их положение если им там трудно в лагерь.

Весьма.возможно, что я их знаю даже лично, но это и не важно, во всяком случае, они обо мнѣ знают. Они для меня как-бы свои...»

Тойон Бушка бэйэтигэр анаабыт этиитигтэн көстөрүнэн биһиги биир дойдулаахпыт хайдахтаах үрдүк культуралааһый? Я лично ЯКУТЯНИН – диэн хайдах курдук киэн туттан этэрий? Корниловтааһы отой билбэт дьонун, сахаларын эрэ иһин «Весьма.возможно что я их знаю даже лично» – диэн суруйар. Уонна ис сүрээбиттэн туох кыалларынан кинилэргэ көмөлөһө сатыыр. Оннук киһи эбит олох долгунугар оҕустаран омок кытылыгар тиксибит Саха сири уола, нуучча поэта Михаил Таежник – Михаил Зиновьевич Винокуров.

Суруктарын барытын куоппуйалаатым. Дьэ, сүрдээх үчүгэй күн буолла!

Кылыгыр уунан «уусуннаан» баран утуйдум.

Атырдах ыйын 9 күнэ. Чэппиэр.

Сарсыарда Сьюзен Кристиансен кэлэн көрсүһүүгэ илдэ барда. Көрсөрдьонум кэргэнниилэр эбит. Ричард Дауенхауэр (Дик) Аляска университетын профессора, поэт, тылбаасчыт, Азия омурдарын эпостарын чинчийэр дыарыктаах немец төрүттээх Эмирикэ киһитэ. Кэргэнэ Нора Дауенхауэр тлингит дыахтара, эмиэ профессор, поэтесса,

Дик нууччалыы балаачча үчүгэйдик билэр эбит. Онон иннигэһэ суох кэпсэтэбит. Саха олонхото Новосибирскайга тахсыбытын илдэ сылдьар. Олонхо туһунан сүрдээгин интэриэһиргиир. Тугу билэрбинэн кэпсэтим. Барытын диктофонна суруйан ылла.

Нора Дауенхауэр тлингит дыахталарыттан биир бастагы ученай, поэтесса. Тлингит омугун туһугар эмиэ ис сүрүттэн ыалдьар эбит. Омугун үтүөтүн, майгытын-сигилитин нуучча колонистара халаары-талаары кэлбиттэригэр хайдах көмүскэммиттэрин кэпсиир. Тлингиттэргэ (нууччалар «колоштар» диэн ааттыылара) Святитель Иннокентий отой сибэтиэй киһилэрэ эбит. Сэриини, хаан тохтуутун тохтоппут, үөрэҕи тарҕатаары тлингит тылын алфавитын, грамматикатын онорбут.

Өссө да кэпсэтиэх эбиппит да бириэмэ ыгыма бэрт. Махтанан, аадырыс атастаһан, билсигэ туруох буолан арахсабыт.

Архыыпка кэтэһэ сытар паапкаларга ыксабын.

«ӨСТӨӨХТӨР» ЫРЫАЛАРА

1919 сыл ахсынньытыгар Дьокуускайга былааһы бассабыыктар ылыахтарыттан, өрөбөлүссүйэнэн иригирбит киинтэн тэйиччи, үүт-тураан олохтоох Саха сиригэр эмиэ олус улаханньык аймаабыттар. Сонно гута куорат кулубатын кытта эпписиэрдэри ытыалаабыттар. «Байыаннай коммунизм», «кыһыл террор» Саха сиригэр салтатыгар Лебедев, Агеев, Козлов кэлиэхтэриттэн өссө ордук хаан олбохтоммуттар. Нэс майгылаах саха интеллигенцията дьон чулуутун кырган барбыттарыгар, дьэ, биридэ «бабат» диэбитэ. Ол ордук 1922 сыллаахха муус устар 13 күнүгэр Марха таһыгар ытыллыбыт уон сэттэ саастаах педтехникум студена, Таатта оҕото Петр Слепцов хоһоонугар чабылхайдык көстөр:

**Якутск! Родная сторона
Жилища вольности простой.
И ты несчастьями полна**

И окровавлена войной!

Мой край суровый!

Трудясь многие лета спокойно

Стал велик и знаменит.

Не тобой ли гордились

Русские цари?

Не на твои ли несметные

богатства

Зарились чужеземные

завоеватели?

О, великая Сибирь!

За твою автономную власть

Возстали твои же дети

Больше... (вики!)

Перестаньте терзать свой народ!

Оставьте Сыны Якутии,

Свои злодейские дела,

Сплотитесь под одним знаменем

Возрождения!

Винокуров фондатыгар биир интэриэһинэй салаанан үрүн бастаанньыстар докумуоннара буолаллар. Илиитигэр тухор түбэспитин, суруйсар дьон тугу ыспыттарын мунһан испит. Онтуката балаачча интэриэһинэй матырыйаал буола түмүллүбүт. Олортон биир интэриэһинэйинэн СУОБНУ (ВЯОНУ – Временное Якутское Народное Управление) докумуоннара, Саха сиригэр олохтоохторугар ынырылара буолаллар.

«ВЫПИСКИ ИЗ ПРОТОКОЛОВ

**Областной Учредительный съезд
Представителей местностей освобожденных от большевиков, собравшихся в с. Чурапча Якутского уезда 2 марта с/г имея, суждение об организации временной единой военно-гражданской власти для ведения борьбы с большевиками в области и учитывая положение настоящего момента, а также выражая надежду в скорейшем сокрушении Российской Республики Советов мощным духовно-физическим натиском Государственно-мыслящих группировок патриотов Отечества и в водворении на территории Российского государства правопорядка и законности на основе Народовластия вырабатал политическую программу восстановления справедливой власти на территории Якутской области..»**

«...На основании акта избрания Якут. Област Учредительного съезда от 12 сего марта и согласно временного положения по управлению Якутской Областью выработанного съездом же от 4 сего марта Якутское Областное Народное управление вступило в справлении своих обязанностей с 9 часов сего числа в следующем составе: Председатель Георгий

Семенович Ефимов, Заместитель председателя Афанасий Иннокентьевич Говоров, члены: Матвей Матвеевич Сивцев, Михаил Дмитриевич Азаров и корнет Василий Алексеевич Коробейников, которому возложено командование всеми вооруженными силами Якутской области, кандидатами в члены: Алексей Степанович Сентяпов и Петр Иванович Оросин. Местом временного пребывания Якутского Областного Народного Управления назначается село Чурапча Батурусской волости Якутского уезда...»

СУОБНУ иһитиннэрэр-пропагандалыыр салаатын тыл үөрэхтээҕэ Семен Андреевич Новгородов иһитэ Андрей Андреевич Новгородов (бассабыыктар «мастер провокационных слухов» диэн ааттаабыт киһилэрэ) салайбыта. Андрей Андреевич суруйбут ынырыларыттан биридэстэрэ;

«ЮНЫЯ ГРАЖДАНЕ!

Вот уже месяц, как население Якутской области возстало против угнетателей большевиков не на жизнь, а на смерть.

К Вам юныя граждане обращается Областное Народное управление с призывом: Все, кому дороги интересы Родины, кто еще не забыл всех ужасов владычества большевиков, придти на помощь Вашим отцам и братьям!

Поступайте в организуемые учебные команды Вооруженных сил ВЯОНУ! »

Үрүн бастаанньыстар бассабыыктар былаастарын утары ырыа, хоһоон күүһүнэн эмиэ охсуспуттар. Винокуров архыыбыгар ким суруйбута биллибэт «Ермак туһунан ырыа» матыыбынан суруллубут хоһоон сыдыар.

**Ревела буря, дождь шумел
Во мраке молния блистала
Чекист нагайкою. свистал
Шпана расстрелами терзала!
До крови страстию горя
Шпионы рыскали повсюду, -
Настала страшная пора,
Ночами в пытках гибли люди.
А утром пьяная толпа
Свершала с воем-гаем тризну,
Она кричала, что спасла
Свою разбойную отчизну.
От лишней крови батраков
За некий сговор расстреляло
Ученых мужей-якутов,
Немало русских похлестала!
Проходят месяцы и год
Дни чередой идут за днями
Возстал на мае вдруг народ,**

Ведет расчеты с большевиками.
Уж красных тысячи побиты.
Бегут из Татты и Чурапчи.
Разбит Пыжьянова отряд,
У Бредевского гвардейцы
Для них народных палачей
Настанет час расплаты грозной
Под шум орудий, лязг мечей
Возстанет власть вовеки!

Ити курдук Гражданской сэрии сылларыгар айбыт киһитэ биллибэт, уостан уоска түһэриллэн испит ырыа-хоһоон бөҕө айыллыбыт. Эмиграннар суруктарыттан көрдөххө Асклифеодот Рязанскайы кытта омук сиригэр күрээпит, 1929 сыллаахха Мукденна сэлликтээн өлбүт Федор Прокопьевич Гаврильев – Сольскай үрүн бастаанныыстарга хоһооннубут быһыытынан биллэр эбит. Бастаанныыстар гимнэрэ буолбут «Тыгын кырдыаҕас саҕаттан» диэн ырыаны Сольскай суруйбут курдук этэллэр. Хомойуох иһин ону бигэргэтэр дуу, утарар биир да докумуон көстө илик.

Асклипиодот Рязанскай суругуттан арай биир хоһоон көһүннэ.

ОЛОХ ДОЛГУНА

Олох долгунугар оҕустараммыт
Ураанхай Саха оҕолоро
Оторой-моторой ыһылынныбыт,
Ороспуйдар илиилэрин аһылыга
буоллубут.

Өбүгэбитигэр үөскээбит
Үтүө санаалаах дьүөгэлэрбитин
Өһөхтөөх санаалаах, өлөрөрү эрэ
сылгылаабыт

Өлүү дьоно үөрбэлээх сааларынан
үүртэлээн өлөртөөтүлэр.
Харыйа салаатын курдук

ханыылаһан үөскээбит
Хаарыаннаах сэгэрдэрбитин
хараҥа санаалаахтар

Хаанна ымсыырбыттар хара түүн
таһаараннар,

Хаайан, хаһыытатан илдээннэр
хара буорунаан саптылар.

Кэлэр дьылларга кэнчээри
дьоннорго

Кэскил тэрийэр санаалаах ыччат
дьоммутун

Кэһиэхтээх санаалаах кэдэрги
быһыылаах

Кэр-дьэбэр дьон кэйэн-анньан
өлөртөөтүлэр.

Ымсыырбыт-баҕарбыт курдук
Ырбакка-сылайбакка сылдьаннар

Ыраас дьэнкэ олоххо баҕарбыт
Ыччат-билэ дьоммутун

Ынырык тыллаах, ырбыыта-
дьайгыта суох

Ылары эрэ сылгылаабыт
Ыар-дьиппэ санаалаахтар
Ыстыыктарын аһылыга онордулар.
Үөрэхтээх дьоммутун

үктээн-баттаан тураннар,
Үөрэхтээхтэр эрэ диэннэр
Өрө көрдөрбөккө сылдьаннар,
Ыар үлэҕэ анаатылар.

Сорох дьоммутун соргуга
баҕарбыттарын иһин
Сору-муну бүрүннэрэн собуруу
ытыталаатылар

Соргубутун суйдаатылар,
Айылгыбытын алдыаттылар
Кыайардыын–кыамматтыын
Кый-мырах барар кэлэн,
Кыраай сирдэргэ кыһалҕаны
бүрүмүтүнэн

Кый-мырах кыйданньылар.
Төрөөбүт дойдубуттан төлөрүйэн,
аан дойдубуттан арахсан,
Өбүгэбиттэн үүрүллэр күммүт
тийэн кэллэ.

Куһаҕан саннаахтар күүгүнэстилэр,
Абааһы санаалаахтар
артыалластылар.

Баламат санаалаахтар
баараластылар
Бассабыыктыыр баартыйа буолла
диэн

Балаҕанна олорбут баламат
санаалаахтары
Бастарын илдьи сынньан туран,
Баайы бараан диэн баһылык
онорбуттара

Бар дьоммут бастаахтарыгар
барыларыгар тийидилэр.
Урусхал санаалаахтары оройдорун
охсон туран,

Ол-бу дойдуга сылдьанньыт
дьаһайын диэбиттэригэр
Олоҕу алдыаттылар, ороскуоту
онордулар.

Сэдэх саннаахтары сэбиэккэ
холбоон,
Сирдээх олоҕу тэрийин
диэбиттэригэр

Сэргэлээн тахсан сидьин быртах
тылларын
Сирдьит оносто сылдьаннар
Сир-дойду үрдүнэн силлиэ-боллоо
бөҕөнү онордулар.

Баары бараатыдар, бэлэми
мэлиттилэр.
Сылдыбыт сирдэринэн сыһа
быһыыланнылар,

Хоммут сирдэригэр хоромньуну
онордулар
Эбиэттээрбит сирдэрин эрэйгэ
тэптитлэр.

Мунньахтаабыт сирдэринэн муну
буллардылар
Дьаһайбыт сирдэринэн дьаабыны
таһаардылар.

Ийэ ууһун иннэрдилэр, аҕа ууһун
самнардылар,
Улууһу умсардылар, өлүүнү
үксэттилэр.

Симиэрдинэн сырайдаппылар
Илбиһинэн илгиһиннилэр,
Абааһынан алгыстаннылар!..

Хоһоон бүтүүтүгэр Асклифеодот Рязанскай илиитинэн «*Эта песнь сочинена Портнягиным в село Удоке около Чимукана. 1921 года.*» – диэн суруллубут.

Ити ырыалары киһи хайдах да лирикаҕа сыһыарбат. Оччолорго бассабыыктар батталларыттан, «кыһыл терортан» тууйуллубут дьон дууһатын хаһыытын курдук ылынаахха сөп...

Лора түннүктэри сабыталаан барбытыгар биридэ үлэ чааһа бүппүтүн билэбин.

Оо! Абакка 105 дьаһыктан уончатын эрэ көрөн хааллым. Мин «хаан өс-төөхтөрүм» бириэмэ уонна харчы харбабыттан хам харбаатахтара!

Хаарыаны бу манна ким да наадыбакка дьуоһаран сытар Винокуров архыбын антах Дьокуускайга (мун саатар Саха сиригэр сыһыаннаах докумуоннарын куопуйатын!) илдьибит киһи баар ини! Төһөлөөх духуобунай баай буолуох этэй? Киһи хомойуон иһин Михаил Зиновьевич бу архыбын, библиотекатын төрөөбүт Сахатын сиригэр бэлэхтиэн баҕаран, Саха АССР Правительствотыгар суруйбута эпπιэтэ суох хаалбыт. Ол суругун «харата» уонна Лидия Блэк туоһулуур суруктара бааллар.

«Кыым» кырдыаҕастара Эмиэри-кэттэн кэлбит сурук туһунан кырдыктаах сураҕы ырыппыттар эбит!.. Ааһар ааспытын кэннэ хайыахпытый?! Хомойор эрэ буоллахпыт!..

Ол да буоллар Кэтрин Шелтон барахсан көмөтүнэн урут хаһан да биллибэтэх баһаам элбэх матырыйаалы булан, ону барытын буор-босхо куопуйалатан, саха булчуттара этэллэрини «илии тутуурдаах, өттүк харалаах» дойдулуур буоллум.

Аляска библиотекатын архыбын үлэһиттэригэр сиртэн халлаанна махтанан, арахсабын.

Киэһэ Сьюзен Кристиансен сөмөлүөккэ киллэрэн бизэрэ.

Атырдыах ыйын 10 күнэ. Бэ-этинсэ.

Сарсыарда Хотугу Форумна тийэн отчуоттаатым.

Анастасия Николаевна куоппуйа-

лаабыт докумуоннарбын көрөн улаханлык үөрдэ. Сиппэр үс доллардаах эрэ хаалбыппын истэн баһын быһа илгистэр:

– Хайдах итинник сылдыахха сөбүй? Манна Саха сирэ буолбатах! Дойдугар саха дьоно барахсаттар эйи-гин аччыктатыахтара суоҕа этэ! Чэ, туох буолуой, кылаабынайа бэртээхэй докумуоннары булбуккун.

Аляска университеттар стажировкалана-стажировкалана Хотугу Форумна үлэлиир финн уола Юсси Сойни сонно интернетинэн Соловкиттан Финляндияҕа куоппут Михаил Корнилов, Егор Старостин, Семен Старостин туһунан матырыйааллары Хельсинки университетын саайтыттан булар.

Аҕыйах хонук иһигэр мөдөөн соҕус туттуулаах, бөдөн-садан унуохтаах, биэс омок тылыннан көнүл кэпсэтэр өйдөөх баҕайы финн уолун кытта сүрдээҕин чугаһастыбыт.

Эмиэрикэҕэ атырдыах ыйын 12 күнэ – Арасыйыаҕа атырдыах ыйын 13 күнэ.

Бүгүн дойдуллубун.

Анастасия Николаевна, Асида Иванова, Юсси Сойни авиапорка атаараллар. Владивостоктан атыыласпыт библиппинэн «Мавиал» Магадан авиахампаанньатын сөмөлүөтүнэн тирилэтэн-тарылатан, илибирэтэн-салыбыратан Хамчааккалыбын.

Аляска – Нуучча Эмиэрикэтэ көрсүөххэ диэри! Истин сыһыанын иһин барҕа махтал буоллун!..

Уйаара-кэйээрэ библибэт Чуумпу акыйаан үрдүнэн көтөн иһэн төбөбөр булбут матырыйаалларбын сыымайдыбын, сааһылыбын, инники тугу үлэлиирбин барыллыбын.

Хайаан да Соловкига бириигэбэр-дэммит саха дьонун матырыйаалларын булуохха наада. Финляндияҕа мистэтигэр тийэн сахалар тустарынан суруктары, докумуоннары булар киһи бэрт буолуох эбит. Итинник санаалаах Ийэ буорбар үктэнэбин. Төһө да кырымчык буоллар үтүөкэннээх сырыы буолла. Түмүк да баар, инники да үлэ барыла чуолкай

Соловки – Финляндия

Дойдубар эргиллээт сонно Финляндияҕа айанныырга бэлэмнэнэн барбытым. Тугу көрдүөхтээхпин чуолкайдык билээри Дьокуускайга архыптары хасыһан, библиотекаҕа хаһыат, сурунаал, литература бөбөнү бэрийэн барбытым.

"КАЭР" СОФРОНОВ, "СОЭЛ" ШЕЛОМОВ УОННА ДА АТЫТТАР – "ҮЛЭҕИТ НОРУОТ ӨСТӨӨХТӨРӨ"

Саха киһитигэр төрөөбүт алааһыттан, төрүт буоруттан кыйыраах дойдуга күүс өттүнэн быраҕыллартан ордук ыарахан туох баар буолуой!? Өссө ордук ыарахан – олохун үтүөтүн барабыт, аан маннай хааман бадьааһыттан ыал буолан алтан сэргэни анһан, оҕо-уруу төрөтөн, сүөһү-ас ииттэн аҕа баһын тосту олорон, сирдээҕи дьолун биир алаас иһигэр эрэ булбут дьонно буолуохтаах.

Дойдуларыттан биэрэстэттэн ордук тэлэһийбэтэх, айылҕа кэрэтин алаас ортотунааҕы көлүччэ кытыытыгар үүммүт арыы хатыннарынан эрэ ырыналыыр дьон эрэдээхтэри сир уһугар, иннэтэх Билэй муора кураанах кытылыгар, киһи икки атахтаах буолан төрөөбүтүн кэмсинэр ыар олоҕор умса анныбыттара.

1930 сыллаахха Харбин куоракка генерал Пепеляев солбуйааччыта генерал Е.К.Вишневский «Аргонавты Белой мечты» диэн кинигэтэ тахсыбыта. Ол кинигэни көрдөөн-көрдөөн Финляндия Национальной библиотекатыттан булан ыллым. Өйдөөх киһи, дьиннээх Россия патриота ырыналаан ырытыыта. Ол кинигэтигэр суруйбут:

«...При полном сочувствии простого народа, якутская интеллигенция пошла против нас. мобилизовав несколько сот якутов и различными воззваниями и обращениями соврашая якутов-партизан. состоящих в рядах Сибирской Дружины. Как они слепы!!! Не видят что с ними сделают коммунисты!..

Итак борьба с коммунизмом в Якутской области прекратилась. Советская власть на всей территории бывшего Российского государства не имеет ни одного фронта и никто ей не будет мешать налаживать мирную жизнь в России. Но может ли коммунизм наладить хозяйство и мирную жизнь в России, а главное примирить с коммунистическими идеями все слои населения!»

Аан дойду сэриитин, Гражданскай сэрии фронтнарыгар ууну-уоту ортотунан ааспыт бойобуой генерал отой өтө көрөөхтөөбүт эбит! С а һ ы л Сыһы муустаах осадатыттан Строд этэрэтин босхолообут «Якнарревдот» легендарнай хамандыыра, сахалартан бастаһынан Саха Киин Ситэриилээх

комитетын орденынан наҕараадаламмыт Сэмэн Мэхээлэйэп «Ксенофонт-овщина дьыалатыгар» ытыллыбыта. Баччаанна диэри Сэмэн Мэхээлэйэп «бандыыт» аатыран, Саһыл Сыһы муустаах осадатыттан Строд этэрэтин «Дед» Курашов быһаабыт курдук сурулла сылдыар.

Оттон ол «Якнарревдоту» тэрийсибит саха интеллигенэ, суруйааччы Алампа Соппуруонап эрэйи-муну көрө сылдан манньк суруйбут эбит:

«...Я признан активным контрреволюционером. да еще каким?– 58 11 УК. Где справедливость и логика? Я не желал и не желаю быть врагом своего народа. ибо я сам из народа и часть его...Приходилось испытывать всякую нужду и горе. Но все же, благодаря любви и поддержке якутского народа, постепенно выходил в люди. Якутский народнося меня на своих плечах направлял тому, чтобы я сделался человеком, полезным ему. За это очень много обязан своему родному народу... Кем я являюсь при данном строе? Контрреволюционером? Таковым не был и не желаю быть.

Первый раз был арестован 10 сентября 1927 г. Находился под подписку до 23 марта 1928 г. с 23 марта 1928 г. по 5 апреля 1929 г. находился под стражей, а с 5 апреля по сие время нахожусь на воле и испытываю жизнь ссыльного. 6 1/2 м-в был дворником, оттуда уволился. 1/2 м-ца без квартиры и без работы скитался по городу Архангельску. Недавно в одной трущобе нашел угол у рабочих, Спасибо, что пустили меня. Теперь нахожусь без работы. Стою на бирже труда. Она никуда на работу не посылает. Получаю 200 гр. хлеба. Здоровье плохое. Все выветрилось, все высохло...

...Если совершенно невозможно досрочное освобождение, то по крайней мере сокращение срока и перевода в другие близлежащие от родины губернии. В данном случае, хотя бы Иркутск. Если и этого невозможно, то я готов весь свой срок отбывания отсидеть в Якутском домзаке. Лишь бы быть в родине или около нее...

...Вот все, что хотел сказать Вам. Разумеется, на это письмо не жду Вашего ответа. На всякий случай мой адрес: До востребования. Из родины ничего не получаю. Никто не пишет. Видимо все отвернулись от меня. Не понимаю. При таких

условиях, в чужбине, среди незнакомых приходится коротать дни. Кажется я в единственном числе попавший с одного края края света на другой.

Убедительно прошу Вас за это беспокойство извинить меня и не сердиться!

Уважающий Вас А.Софр.

1930 г. янв. 16 дня.»

(Алампа Соппуруонап Максим Кирович Аммосовка суруйбут суругуттан).

Саха Республикатын бастакы Президент Михаил Ефимович Николаев докумуон бөтөгүн көтөхтөрөн, араас таһымна барытыгар элбэхтик туруорсан, дакаастаһан, БК(б)П КК 1928 сыллаах «Саха национализмын туһунан» уурааһын көтүттэрэн, саха омугу иннин улаханлык сарбыйбыт хара дьайдаах балыыры ыраастаппыта. Сыччах сити уураахха эрэ сигэнэ-сигэнэ 60 (!) сыл устата төһөлөөх элбэх киһи олоһунан «оонньообуттара» буолуой!? Төһөлөөх элбэх өйдөөх, үөрэхтээх, Саха сирийн инники сайдыытын туһугар ис сүрэхтээхтэн ыалдьар саха интеллигенэ кэрэгэй дьылжаламмытай!? Сыччах ити уураах содулугар!

Алта уон сыл устата саха омукка кыаһы буола сылдьыбыт мэхэй суох буолуутун өссө да ситэ сыаналыы иликпит, буолуохтааһын эрэ курдук ылынныбыт. Киһи дьиксинэрэ баар Президент Николаев хорсун хардыытын ыччат дьон эттэригэр-хааннарыгар ылынар гына өйдөөбөккөлөр – «уураах» иккистээн эргийиэ диэн! Оннук буолбатар ханнык!..

Ол туһугар 1928 сыл туһунан, Соловки туһунан кырдыгы бар дьон билиэхтэрин наада!

«Каэр» Софронов Москваҥа Максим Аммосов, Былатыан Ойуунускай, Кууһума Гаврилов уонна Саха АССР бэрэстэбиитэлистибэтэ улахан туруорсууларынан «буруйа чэпчэтиллэн» **«СОЛОВКИ ҮЛЭНЭН КӨННӨРҮ-НЭР ОСКУОЛАТА»** ОГПУ тройкатын уурааһынан **«ХОТУГУ КЫ-РААЙГА СЫЛКАНАН»** солбуллубута.

Алампа Бутыркаттан Архангельскайга сыылкаҥа аттанарыгар биір өлүүгэ түбэспит дьонно: **«сэгэтиллибит ааны арыйар быдан чэпчэки буолуо. сотору быһыһаныа. Оттон биһиги Соловкиттан тугу эмит туруорсарбыт, бука, кыаллыбата буолуо»** – дии хаалахтаабыттар.

Саха сириттэн Соловкига ытыллыбыт 172 киһилээх бастакы партия тимир суолунан Кемь – Попов остров

тийибиттэр. Вагонтан сүөкэниэхтэриттэн **«СОР-МУН ОСКУОЛАТЫН»** «үөрэбэ» сабаланаан барбыт.

Маннай тийээттэрин үгэс курдук үс чаас устата **«Здра!..»** – үөгүлэппиттэр. Онтон сууккаҥа түөртүү чаас сынньата-сынньата үлэ саамай ыараханыгар умса анныбыттар. Мөлтөх, ыарытыган өттүлэрэ маннайгы күнтэн алларыан, ыалдьан, өлөн-сүтэн бараахтаабыттар.

Корнилов суруйарынан сахалар үлэһиттэринэн сирдэрбэтэхтэр. Ол эрэри **«СОЛОВКИ – ҮЛЭ ОСКУОЛАТА»** буолбакка ис дьынэ **«ҮЛЭНЭН КИНИНИ БУЛУГУРУТУУ ОСКУОЛАТА»** буолбута. Сахалар биіргэ сырыттаһарына **«СОЛОВКИ ҮӨРЭ-ҔИН»** ылыһыа суохтар диэн биірдийиккилии киһи гына-гына тус-туһунан «командировкаларга» ыталаабыттар. Сол күнтэн күннэрэ харааран киірін бараахтаабыт. Ордук нууччалыы «ыт» да, «ат» да диэни билбэт саха оҕонньотторо – «сөөллар» сордоохтор издэйбиттэр, биір кыһыннаах эрэ буолаахтаабыттар.

Финляндияҥа айан

2002 сыл. Алтынньы 31 – сэттинньи 14 күннэрэ.

Санкт-Петербург. Биір дойдулааһым профессор Александр Александрович Петров тэрийиитинэн Финляндиялыыр буоллум.

Александр Александрович Финляндияҥа баар доҕорун профессор Йуха Йанхунены кытта сибээстэһэн миэхэ ыһырыы онортордо. Докумуоннары экиротиһии, докумуон оноһуллаары күүтүү кэмигэр биіріэмэбин сүтэрімэри Нуучча исторической архыыбыгар, Нуучча географической обществоһын библиотекатыгар, Санкт-Петербург-дааһы ИдьМ управлениетын, ФКСБ управлениетын архыыптарыгар үлэлэ-этим.

Икки кэнники архыыптарга хааччах бөҕө эбит. Киһи киһиэхэ кэпсиірін курдук күтүгөһнээх докумуону көрдөрбөтүлэр.

КАРЕЛИЯ

Сэттинньи 14-20 күннэрэ.

Финляндияҥа тахсарга виза ыларга докумуоннары туттаран баран ол виза оноһулуур диэри Карелиялаатым. Сыалым-соругум «СЛОН-БелБалтЛог» архыыбыгар сахалар суолларын-иістэрин көрдөөһүн. Санкт-Петербург поёһа Петрозаводскайга сарсыарда 7 чааска тийэр эбит.

Петрозаводскай. 1'703 сыллаахха Улуу Бүөтүр Онега күөл үрдүгэр олохтообут куората. 300 тыһыынча нэһилиэннээлээх. Тимир суол, уу транспорһын киінінэрэ. Трактордары, станоктары онорор заводтардаах, маһы таһастыыр, целлюлоза-кумааһы онорор комбинаттардаах. Карелия Республикатын киініэ.

Соловки хаайыылаахтарын дьыалата Новосибирскайынан, Архангельскайынан, Мурманскайынан, Карелиянан ыһыллан хаалбыт. Аны сэриі саҕана «СЛОН-БелБалтЛог» архыыбын төттөрү-таары көһөрө сылды-ыттар. Петрозаводскайы эвакуациялыыллаларыгар сороһун уоттаабыттар, сороһун ууга тимирдибиттэр. Онон баһаам элбэх докумуон суох буолбут бадахтаах.

Үс күнү быһа Карелия ИдьМ, ФКСБ архыыптарыгар картотека бөҕөтүн хаһан кураанахха мунһаным. Дьэ, эрэй!..

Үһүс күн түмүгүнэн тугу да булбакка мэлійэн кэлэн гостиницаҥа сытан, сарсын эрдэ Онега күөл иччитин, сири дойдуну аһатар, манна эрэйи-муну көрбүт дьон дууһаларыттан көрдөһөр сахалыы санаа киірдэ.

Эрдэттэн хааччынан, сарсыарда күн тэмтэччи ойуута Онега күөл кытытыгар, дьон хараһыттан дьалты соһус баараһай мас үүнэн турарын булан, кыракый кутаа оттон, онно сири-уоту аһатан, сир-туом толорон баран көрдөстүм:

– Бэйэбит буруйгутунан буолбакка кыһарһанна түбэһэн бу дойдуга эрэйи-муну көрөн суорума суолламмыт биір дойдулаахтарым барахсаттар! Эһигини атаһасты да, кыһарыа да кэлбэтим. Эһиги үтүө ааккытын, тиһэх эбэрдэбитин дойдугутугар тиірдэр баһалаах кэлэн турабын... Бука диэн кырыы харахытынан көрүмэн дуу! Баар буоллаххытына бэйэбитин биллэрин дьон үгэн-сүктэн көрдөһөбүн!..

(Салгыыта бэчээттэниэ)